

UO•K:902.2:903.3(575.144-235)

Ravshan ABDUZOHIROV,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail: abduzohirov_r@nuu.uz
Marjona BO'RIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti talabasi
E-mail: marjonaboriyeva212@gmail.com

O'zRFA Tarix instituti professori, t.f.d. A.Ashirov taqrizi asosida

THE LIFE OF THE FOOTHILL VILLAGES OF FORISH DISTRICT IN THE PAST AND PRESENT

Annotation

This article analyzes the archaeological, ethnographic, and historical aspects of Forish District. The study examines the history of the formation of Porasht (Eski Forish) village, the Sukhchi Abdullo fortress, the Chashmai-Doston area, and archaeological findings from the Middle Paleolithic period. Additionally, the ethnic composition, traditional way of life, and migration processes of Forish and its surrounding villages are analyzed. The article explores the ecotourism potential of the Forish region, particularly the tourism infrastructure in the villages of Uxum and Mojrum, emphasizing their importance as key sites for historical-ethnographic and ecological tourism. The development of trade centers in the foothills of the Nurata Mountains in the 19th-20th centuries and the significance of the Sintob market are highlighted. Furthermore, the cultural and linguistic characteristics of the Nurata oasis, the phenomenon of bilingualism, and the tradition of intergenerational cohabitation are discussed. The research findings are significant for studying the cultural heritage and tourism potential of Forish District, providing a broader perspective on the historical and geographical features of the region.

Key words: Forish, Sintob market, Nurata Mountains, Uxum, archaeology, ethnography, expedition, tourism, culture.

ЖИЗНЬ ПРЕДГОРНЫХ ДЕРЕВЕНЬ ФАРИШСКОГО РАЙОНА В ПРОШЛОМ И НАСТОЯЩЕМ

Аннотация

В данной статье анализируются археологические, этнографические и исторические аспекты Фаришского района. В ходе исследования рассматривается история формирования села Порашт (Старый Фариш), крепости Сухчи Абдулло, местности Чашмай-Достон, а также археологические находки среднего палеолита. Кроме того, анализируется этнический состав, традиционный уклад жизни и миграционные процессы в Фарише и его окрестных селениях. В статье изучается потенциал экотуризма в регионе Фариш, в частности, туристическая инфраструктура сел Ухум и Моджрум, подчеркивается их важность как значимых объектов историко-этнографического и экологического туризма. Освещается развитие торговых центров у подножия гор Нуратинского хребта в XIX–XX веках и значение рынка Синтоб. Также рассматриваются культурные и лингвистические особенности Нуратинского оазиса, феномен билингвизма и традиция совместного проживания разных поколений. Результаты исследования имеют важное значение для изучения культурного наследия и туристического потенциала Фаришского района, позволяя шире осветить его историко-географические особенности.

Ключевые слова: Фариш, рынок Синтоб, Нуратинские горы, Ухум, археология, этнография, экспедиция, туризм, культура.

FORISH TUMANI TOG'OLDI QISHLOQLARI HAYOTI O'TMISHDA VA HOZIRDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada Forish tumanining arxeologik, etnografik va tarixiy jihatlarini tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida Porasht (Eski Forish) qishlog'ining shakllanish tarixi, Suxchi Abdullo qo'rg'oni, Chashmai-Doston atrofi va o'rta paleolit davriga oid arxeologik topilmalar o'rganiladi. Shuningdek, Forish va uning atrofidagi qishloqlarning etnik tarkibi, an'anaviy turmush tarzi va migratsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Maqolada Forish hududidagi ekoturizm imkoniyatlari, xususan, Uxum va Mojrum qishloqlaridagi turizm infratuzilmasi o'rganilib, bu joylarning tarixiy-etnografik va ekologik turizm uchun muhim maskan ekani ta'kidlanadi. XIX-XX asrlarda Nurota tog'lari etaklaridagi savdo markazlarining rivojlanishi va Sintob bozorining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, Nurota vohasining madaniy va lingvistik xususiyatlari, ikki tillilik fenomeni va avlodlararo yashash an'anasi haqida ma'lumot beriladi. Tadqiqot natijalari Forish tumanining madaniy merosi va turizm salohiyatini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etib, hududning tarixiy-geografik xususiyatlarini kengroq yoritish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Forish, Sintob bozori, Nurota tog'lari, Uxum, arxeologiya, etnografiya, ekspeditsiya, turizm, madaniyat.

Kirish. Turkiston tizmasining shimoli-g'arbiy tarmog'ini tashkil qilgan Nurota tog'lari O'zbekistondagi Navoiy, Samarqand, Jizzax viloyatlarining bir necha qismlarini o'z ichiga oladi. Miloddan avvalgi VII-VI asrlarda So'g'd davlati tarkibida bo'lgan ushbu hudud ko'p asrlik tarix davomida ko'plab qabila va elatlarning yashash joyiga aylangan. Ayniqsa, Porasht, Mojrum, Uxum va Asraf qishloqlarining shakllanish tarixi, etnik tarkibi va rivojlanish jarayonlari ilmiy jihatdan bugungi kunda ham katta ahamiyatga ega. Biroq, mazkur qishloqlarning tarixiy va madaniy o'ziga xosliklarini o'rganish hali ham to'liq amalga oshirilmagan bo'lib, ushbu masala tadqiqotlar olib borishni talab qiladi.

Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asari Nurota vohasi haqida dastlabki ma'lumotlarni beradi. Shuningdek, B.X. Karmisheva tomonidan olib borilgan tadqiqotlar Nurota tog'lari etagidagi tog'oldi qishloqlarining shakllanishi va keyingi migratsiyalarni

yoritishda muhim manba hisoblanadi. Ammo mavjud ilmiy adabiyotlar Nurota etaklaridagi tog'oldi qishloqlari aholisining tarixiy shakllanish jarayonlari hamda mahalliy aholining kelib chiqishi masalasini batafsil yoritmaydi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi Nurota vohasidagi qishloqlarining tarixiy shakllanishi va etnik tarkibini ilmiy manbalar hamda mahalliy ma'lumotlar asosida yoritib berishdir. Shu bilan birga, maqola quyidagi vazifalarni amalga oshirishni maqsad qiladi: 1) Qishloqlarning tarixiy rivojlanishini aniqlash;

Mahalliy aholining kelib chiqishini tahlil qilish;

Tabiiy va ijtimoiy omillarning hudud rivojlanishiga ta'sirini baholash.

Metodlar. Mazkur maqolani tayyorlashda tarixiy-tahliliy, etnografik so'rovlar, kartografik, statistik va demografik, taqqoslash usullaridan foydalanildi.

Tarixiy-tahliliy metodni qo'llash tarixiy manbalar orqali qishloqlarning tarixiy shakllanish jarayonlari o'rganildi va tahlil qilindi. Etnografik so'rovlar hududdagi mahalliy aholining kelib chiqishi va turmush tarzini yoritishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Hududning geografik o'rni, qishloqlarning joylashuv ketma-ketligi va migratsiya yo'nalishlarini aniqlash maqsadida kartografik ma'lumotlar o'rganildi. Hudud aholisining etnik tarkibi va aholi demografiyasini o'rganish uchun arxiv hujjatlari va zamonaviy statistik ma'lumotlardan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili. Forish tumani va Nurota vohasining tarixiy-madaniy merosi hamda turizm salohiyatini o'rganishda turli adabiyotlar tahlil qilindi. Tadqiqot davomida tarixiy manbalar, ilmiy maqolalar va etnografik tadqiqotlar asos qilib olindi. Xususan, A.A.Ashirov, A.D.Bababekov, Komilova va Usmonovlar tadqiqotlari, B.Karmesheva va E.Peshchereva asarlari, Z.T.Togayev, L.I.Rempel, T.O.Salimov va boshqa tadqiqotchilar asarlari va ilmiy izlanishlarda o'rganilayotgan hudud haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan.

Muhokama va natija. 2021-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, Jizzax viloyatida jami 427ta madaniy meros obyekti davlat muhofazasiga olingan. Ularning 100 tasi tarixiy obidalar va ziyoratgohlar, 268 tasi arxeologik yodgorliklar, 59 tasi monumental san'at asarlari bo'lib, shuningdek, 30 tasi diqqatga sazovor joylar sifatida qayd etilgan[3].

Nurota vohasi hududi miloddan avvalgi VII-VI asrlarda So'g'd davlati tarkibiga kirgan. Nurota haqida birinchi ma'lumotni Narshaxiy o'zining "Buxoro tarixi" asarida keltirgan. Narshaxiyning fikricha, o'rta asrlarda Nurotada nisbatan ko'p sonli aholi najmon, o'zbek-turkman, qipchoq, urganch, mirishkor, qang'li, saroy, mang'it, yuz, jaloyir, burqut, bahrin, jodir, toma, to'z, baroq va boshqa qabilalardan tashkil topgan edi[5]. Shu bilan birga, boshqa etnik guruhlar – tojiklar, qozoqlar, arablar, qisman afg'onlar asosan Nurotadagi Sintob, Porasht, Uxum qishloqlarida va Kattaqo'rg'on tumani atrofida yashaganlar[9]. Hozirgi vaqtda Nurota tog' tizmalari etaklarida joylashgan Porasht, Arsaf, Uxum, Andagin, Mojrum, Sentob, Sop, Katta va Kichik Ej qishloqlarida yashovchi aholining katta qismini tojiklar tashkil qiladi.

2023-2024-yillarning may-iyun oylarida O'zbekiston Milliy universiteti "Antropologiya va etnologiya" kafedrasining bir guruh professor-o'qituvchilari va 2-kurs talabalari bilan o'tkazilgan ilmiy ekspeditsiya va talabalari amaliyoti davomida to'plangan ma'lumotlarga ko'ra, Porasht qishlog'i ayrim manbalarda Forish yoki Eski Forish nomi bilan yuritilgan. Uning aholisi Qishloqi (Qung'ur), Ko'lmaki, Qoravulbegi va Maxmat-zamoni avlodlaridan tashkil topgan. Qishloqda 185 ta xo'jalik mavjud bo'lib, 1600 aholi istiqomat qiladi.

Nurota tog' tizmalariga tegishli Novmaste qoyatosh suratlari Eski Forish qishlog'ining shimoliy-g'arbiy qismida joylashgan. Ushbu suratlar tepa qismida, tog' tomonida Chashmai-Doston nomli buloq joylashgan. Buloqning janubiy tomonida 100x50 metr hajmli tekis maydon mavjud. Bu yerda olib borilgan qazishma ishlari davomida loysimon toshlar aralashgan o'rta paleolit davriga oid qatlamlar topilgan. Levallua va prizmaga o'xshash o'zaklarning mavjudligi bu joydagi topilmalarni bir tomondan Samarqanddagi o'rta paleolit madaniyatiga, ikkinchi tomondan Toshkent vohasi paleolit davri madaniyatiga yaqinlashtiradi[8]. Bu esa hududning qadimdan aholi yashash markazlaridan biri ekanligini bildiradi. Aholi tomonidan bu hudud Soyi Bolo (forscha, tepadagi soy) deb nomlanib keladi. 1938-yilda tug'ilgan Tursunmurodov Shaharboy ota va aholi vakillaridan yig'ilgan ma'lumotlar asosida Arsaf qishlog'i mahalliy urug'larining kelib chiqishi tarixini quyidagicha keltirish mumkin. Bo'stonliq tumanidan kelgan Odinaboy qushchi Arsaf qishlog'ida qush ovlab yurgan kezlari bu joy unga yoqib qoladi. Keyinchalik Asraflik qiz bilan turmush quradi. Ular 3 o'g'il ko'radi: Nazar, Shonazar va Odinaboy. Hozirgi mahalliy aholi o'zlarini shu aka-ukalarning avlodi deb hisoblashadi[12].

B.X.Karmesheva tomonidan qoldirilgan ma'lumotlarga ko'ra, 1930-yillargacha Nurota vohasida o'n beshga yaqin tojik qishloqlari bo'lgan. XIX asrning 50-60-yillarida cho'l yerlarini o'zlashtirish boshlangach, tojiklarning ko'p qismi yangi yerlarga ko'chib ketgan, ammo Porasht, Uxum, Sentob, Ej va Keskan qishloqlarining aholisi Nurota tizmasining shimoli-sharqiy

yonbag'irlarida yashashda davom etgan[4]. So'nggi yillarda Nurota tog'ining baland nuqtalarida yashovchi aholining tog'ning past qismlariga ko'chishi kuzatilmoqda. Jumladan, Ej qishlog'i tarkibiga kiruvchi Keskan hududida aholi deyarli yashamaydi. Andagin qishlog'ining aholisi esa borgan sari ko'payib bormoqda.

Forishda bugungi kunda turizm sohasi tez rivojlanayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Tumanning so'lim tabiati, toza havosi, zilol suvlari va mehmondo'st aholisi turistlarni o'ziga keng jalb qilmoqda. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, etnografik dala tadqiqotlari davomida Forish tumanining Uxum mahallasida joylashgan xushmanzara Hayot qishlog'ida 3 ta xostel va 11 ta oilaviy mehmon uyi ekoturizm maqsadida kelgan mehmonlarga xizmat ko'rsatayotgani kuzatildi[1]. Uxum qishlog'i 3 qismdan Pastki Uxum, O'rta Uxum va Yuqori Uxumdan iborat. Yuqori Uxum o'zining xushmanzara joylari, petrogliflari hamda musaffo havosi bilan boshqa joylardan ajralib turadi.

Forish tumani Do'stlik turizm mahallasi tarkibidagi Mojrum qishlog'i Navoiy viloyati Nurota tumani bilan chegaradosh eng chekka hudud hisoblanadi. Mojrum qishlog'i Jizzax shahridan 121 km masofada joylashgan va tog' yonbag'ridagi betakror manzarasi, salqin iqlimi hamda so'lim tabiati bilan ajralib turadi. Bu hudud nafaqat ziyoratchilar, balki tog' havosidan bahramand bo'lishni istaydigan sayyohlar va dam oluvchilar uchun ham sevimli maskan hisoblanadi. Mojrum nomining kelib chiqishi haqida turli xil rivoyatlar mavjud. Mahalliy aholi ta'kidlashicha, bu nom "mojaroli" (janjalkash, kelishmovchi), "mojam" (birga, jipslashgan) yoki "muhojir" (boshqa hududlardan ko'chib kelgan) kabi ma'nolarni anglatadi. Qishloq aholisi asosan Halaj, Sayf, Quruqsoy, Sintob va Sultonli kabi tojik urug'lariga mansub bo'lib, ular tojik va o'zbek tillarida so'zlashadi. Mojrum qishlog'ida 2500 yillik "Mojrum archasi" va "Hazrati Zaynulobiddin ziyoratgohi" alohida e'tiborga loyiq maskandir. Ushbu obyektlar ekologik hamda tarixiy-etnografik turizm uchun muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, Mojrum archasi o'zining biologik qadriyatlarini bilan ham ilmiy va sayyohlik jihatdan qimmatli hisoblanadi[2]. Bu maskanga boruvchi sayyohlar hududning tabiati va o'ziga xos qadamlari, an'anaviy turmush tarzidan hayratlanib, o'zgacha zavq olib qaytishadi.

O'zbekiston Milliy universiteti tomonidan Jizzax viloyatida "Tarixiy obyektlar va tabiiy maskanlar uyg'unligi" asosida Forish tumani turistik salohiyatini oshirish" nomli amaliy loyiha bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Tarix fakulteti Arxeologiya va etnologiya kafedrasida professor-o'qituvchilari 2024-yil avgust-noyabr oylarida Forish tumanining Uxum, Mojrum, Garasha, Osmonsoy, Uchquloq, Andagin, Egizbuloq, Qoratosh kabi qishloqlarini o'rganib, ularning tarixiy-etnografik salohiyatini aniqlashdi. Ayniqsa, Mojrum qishlog'ida tarixiy va etnografik merosning yaxshi saqlanib qolganligi qayd etildi. Bu yerda yashovchi turli etnik guruhlar asrlar davomida shakllangan an'anaviy turmush tarzini bugungi kungacha davom ettirib kelmoqda. Ushbu merosni asrab-avaylash va targ'ib qilish maqsadida Mojrum qishlog'ida "ochiq osmon ostidagi muzey" tashkil etish tashabbusi ilgari surildi. Mojrum qishlog'ini etnografik turizm markaziga aylantirish rejalari asosida maxsus turpaketlar ishlab chiqilib, tarixiy-madaniy joylarga sayyohlik yo'nalishlarini yo'lga qo'yish ko'zda tutilmoqda[11]. Hududda ekoturizmni rivojlantirish orqali aholi ish bilan ta'minlanishi ko'zda tutilgan.

XIX asr oxirida Nurota vohasining shimoliy-sharqidagi qishloqlar Uchma, Sof, Eski Forish, Safarota, Uxum, Qizilqum va Sintobda bozorlar paydo bo'lgan. Bu joylarda dehqonchilik mahsulotlari, hunarmandchilik buyumlari va chorva mollari sotilgan. Bozorlar mahalliy aholi uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, odamlar o'z mahsulotlarini kerakli narsalarga ayiriboshlaganlar. XX-asr boshiga kelib, Sintob bozori savdo markaziga aylangan. Savdo har payshanba kuni bo'lgan va asosan ayiriboshlash orqali amalga oshirilgan[7]. Lekin hozirda Sintob bozori faoliyat yuritmaydi. Bu turdagi bozorlar faqatgina Qizilqum, Birlashgan, Eski Forish, Safarota, Uchma va Osmonsoyda saqlanib qolgan.

Ma'lumotlarga ko'ra, o'ttmishda Nurota tog' tizmasining shimoliy yon bag'ri O'rta Osiyoning boshqa hududlari kabi xalqaro savdo yo'llari bilan bog'langan. Hatto bu hudud orqali Buxoro va Shoshni (Toshkentni) bog'lovchi Ipak yo'lining bir

tarmog'i o'tgan bo'lishi mumkinligi taxmin qilinadi[6]. Bu kabi ma'lumotlar hududning qadimiy madaniyat o'choqlaridan biri ekanligidan dalolat beradi.

Sintob, Forish, Karnab kabi qishloqlarda yashovchi tojiklar asosan chorvachilik va qo'ychilik bilan shug'ullangan. Uylari loy va o'simlik poyalari aralashmasidan qurilgan bo'lib, uylarning ko'rinishidan egasining ijtimoiy mavqeini bilish mumkin edi. Farovon oilalar chorva saqlash uchun alohida qo'ralar qurishgan.

Nurota vohasida yashovchi tojiklar ona tillari bilan birga o'zbek tilida ham so'zlashgan. Bu ikki til birgalikda ishlatilgani tufayli, vohaning Keskan, Eski Forish, Sob, Katta va Kichik Ej kabi qishloqlarida ikki tilli madaniyat shakllangan. Vohada ko'p avlodli oilalarda yashash odati uzoq vaqt saqlanib qolgan. Odatda, 3-4 avlod bir katta boboning boshchiligida bir hovlida yoki yonma-yon joylashgan uylarda yashagan. Qarindoshlar soni ba'zan 50-60 kishiga yetgan va ular orasida devor yoki darvoza bo'lmagan. Ammo XX-asr boshiga kelib, oilalar alohida uylar qurib, mahallalarda yashay boshlashgan[10]. Ushbu hududlardagi madaniy o'ziga xoslik nafaqat turmush tarzida, balki me'moriy an'analarda ham namoyon bo'ladi. Ko'p avlodli oilalarning bir hovlida yashashi o'zaro hurmat, birdamlik va oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Kelajakda ushbu hududlarning tarixiy-madaniy merosini chuqur o'rganish va targ'ib qilish orqali ularning turizm va ilmiy tadqiqotlar nuqtayi nazaridan ham ahamiyati oshishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Forish tumanining tabiiy resurslari, tarixiy merosi va madaniy qadriyatlari ekologik va tarixiy turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Uxum va Mojrum qishloqlari, o'zining boy tarixiy merosi va tabiiy go'zalligi bilan, turistlar uchun jozibador bo'lib, ular turizm sohasida katta salohiyatga ega. Ayniqsa, Mojrum qishlog'idagi "Ming yillik archa" va Hazrati Zaynulobiddin ziyoratgohi kabi obidalar ekologik va tarixiy turizm uchun muhim resurs hisoblanadi. Forish tumani tabiati va etnografik merosi, mahalliy aholining an'anaviy turmush tarzi nafaqat o'zbek xalqi, balki

xalqaro sayyohlar uchun ham qiziqarli hisoblanadi. Ayniqsa, tabiati, qadimiy hunarmandchilik turlari, folklor marosimlari va me'moriy obidalar sayyohlarni o'ziga jalb qilishi aniq. Bugungi kunda ko'plab sayyohlar shunchaki yodgorliklarni tomosha qilish emas, balki madaniyatni his qilish, an'anaviy hayot tarzini boshdan kechirishni xohlashadi. Mojrum qishlog'i aynan shunday tajribani taqdim etishi mumkin. Hududda turizm rivojlangan sari yangi ish o'rinlari paydo bo'ladi, hunarmandchilik yanada jonlanadi va yosh avlod o'z ajdodlarining qadimiy an'alarini davom ettirishga qiziqib qoladi. Shu sababli, Mojrum qishlog'ida ochiq osmon ostidagi muzeyni tashkil etish nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki kelajak avlod uchun ham katta foyda keltirishi shubhasiz.

Takliflar: 1. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish: Forish tumanidagi ekoturizm va tarixiy turizmni rivojlantirishda mehmon uylari va xostellar sonini ko'paytirish, transport va infrastruktura tizimlarini yaxshilash zarur. Ayniqsa, Mojrum qishlog'idagi diqqatga sazovor joylar va tabiatni saqlab qolgan holda, ekologik turizmni rivojlantirishni davom ettirish kerak.

2. Madaniy va tarixiy merosni saqlash: Forish tumanidagi qadimiy arxeologik va tarixiy obidalarni saqlash, ular ustida tadqiqotlar olib borish zarur. Xususan, Mojrum va Uxumdagi tarixiy joylarni himoya qilish va ularga e'tibor qaratish, tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan joylarni sayyohlar uchun jozibador qilish muhim.

3. Mahalliy aholi bilan hamkorlik: Mahalliy aholi bilan hamkorlik qilib, turizm sohasida yangi ish o'rinlari yaratish, ularni ekologik turizm va tarixiy merosni saqlash sohalarida ta'lim va kasb-kor bilan ta'minlash kerak.

4. Turizmni ilmiy tadqiqotlar bilan birlashtirish: Forish tumani qishloqlarini tarixiy, arxeologik va etnografik tadqiqotlar o'tkazish orqali turizm samaradorligini oshirish.

5. Hududni tanitish va jozibador qilish: Forish tumanini milliy va xalqaro sayyohlar orasida tanitish, uning tabiiy va madaniy merosini keng jamoatchilikka tanishtirish uchun reklama va targ'ibot ishlarini kuchaytirish kerak.

ADABIYOTLAR

1. Ashirov A.A., "Jizzax vohasida eko va ziyorat turizmni rivojlantirish bo'yicha ayrim mulohazalar". "Tarixiy obyektlar va tabiiy maskanlar uyg'unligi asosida O'zbekistonning turistik salohiyatini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari va istiqbollari": xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasidagi maqolalar to'plami. – Toshkent: Universitet, 2024. – 131 b.
2. Bababekov A.D., "Forish tumanining tarixiy-etnografik turizm resurslari va salohiyati". "Tarixiy obyektlar va tabiiy maskanlar uyg'unligi asosida O'zbekistonning turistik salohiyatini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari va istiqbollari": xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasidagi maqolalar to'plami. – Toshkent: Universitet, 2024. – 515 b.
3. Комилова Н.К., Усманов М.Р., "Жиззах вилоятида туристик дестинацияларни ташкил этишининг худудий жиҳатлари". Жиззах, 2023. – Б. 50.
4. Кармышева Б., Пещерева Е. "Материалы этнографического исследования таджиков Нуратинского хребта". "ЭО", № 1, 1964.
5. Narshaxiy M., "Buxoro tarixi". Toshkent: Adolat, 1995. B. 35.
6. Ремпел Л.И., "Архитектурный орнамент Узбекистана". Т.; 1961 й. Б. 85.
7. Салимов Т., "Нурота ва нуротиликлар". Тошкент: Университет, 2019. Б. 81.
8. Сайфуллаев Б., "Жиззах вахасининг палеолит даври топиламалари". ЎзРФА Археологик тадқиқотлар институти, Самарқанд. Б. 6-7.
9. Тогаев З.Т., "Из истории хозяйственно-бытовой жизни таджиков Нуратинского оазиса". Тогаев Зокир Тилавович. Навои, 2024. С. 48.
10. Togaev Z., The history of the social and cultural life of the Tajiks of the Nurota Oasis // World Bulletin of Social Sciences, 5, December 2021. Available at: <https://www.scholarexpress.net>.
11. Mojrumda ochiq osmon ostidagi muzey tashkil etiladi – Xalq so'zi. <https://xs.uz/uzkr/122609>.
12. Dala yozuvlari, Forish tumani 2023-yil. ALM – 202403110244-sonli "Tarixiy obyektlari va tabiiy maskanlar uyg'unligi asosida Forish tumani turistik salohiyatini oshirish" mavzusidagi amaliy loyiha doirasida bajarildi.

UDK: 32(575.1)

Yakijjan KADIROVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: xqodirova@bk.ru

PhD I. Qarshiyev taqrizi asosida

JANUBIY VILOYATLAR AHOLISINI UY-JOY BILAN TA'MINLASH, KOMMUNAL VA MAISHIY XIZMAT SOHALARIDAGI O'ZGARISHLAR VA MUAMMOLAR (1991-2023 YILLAR)

Аннотация

Mazkur maqolada Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida 1991-2023 yillar davomida aholini uy-joy bilan ta'minlash, kommunal va maishiy xizmat sohalarida ro'y bergan o'zgarishlar tahlil qilingan. O'zbekistonning janubiy hududlari demografik o'sish va iqtisodiy rivojlanish nuqtai nazaridan strategik ahamiyatga ega bo'lib, mazkur davr mobaynida bu yerlarda uy-joy qurilishiga oid davlat dasturlari, kommunal xizmatlarni yaxshilashga qaratilgan islohotlar va xususiy sektorning rivojlanishiga oid jarayonlar ko'rib chiqilgan. Maqolada hududlardagi erishilgan yutuqlar bilan birga mavjud muammolar, jumladan: uy-joy qurilishining qishloq va shaharlar o'rtasida nomutanosibligi, kommunal xizmatlardagi uzilishlar, chiqindilarni boshqarish tizimining yetishmovchiligi va maishiy xizmatlar qamrovining cheklanganligiga urg'u berilgan. Muammolarni bartaraf etish uchun investitsiya

Kalit so'zlar: Uy-joy qurilishi, kommunal xizmatlar, maishiy xizmatlar, Qashqadaryo, Surxondaryo, 1991-2023 yillar, qishloq infratuzilmasi, davlat dasturlari, ipoteka kreditlash, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, chiqindilarni boshqarish, suv ta'minoti, elektr ta'minoti, maishiy xizmat ko'rsatish, rivojlanish, muammolar va yechimlar.

ИЗМЕНЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ В СФЕРЕ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО И БЫТОВОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЮЖНЫХ РЕГИОНОВ (1991-2023 ГГ.)

Аннотация

В статье анализируются изменения, произошедшие в сфере жилищно-коммунального хозяйства и бытового обслуживания населения Кашкадарьинской и Сурхандарьинской областей за 1991-2023 годы. Южные регионы Узбекистана имеют стратегическое значение с точки зрения демографического роста и экономического развития, и в этот период именно на этих территориях рассматривались государственные программы жилищного строительства, реформы, направленные на улучшение коммунального хозяйства, а также процессы, связанные с развитием частного сектора. В статье освещаются достижения регионов, а также существующие проблемы, среди которых: дисбаланс в жилищном строительстве между сельскими и городскими территориями, перебои в предоставлении коммунальных услуг, несовершенство систем утилизации отходов, ограниченный охват населения коммунальными услугами. Инвестирование для решения проблем

Ключевые слова: Жилищное строительство, коммунальное хозяйство, бытовые услуги, Кашкадарья, Сурхандарья, 1991-2023, сельская инфраструктура, государственные программы, ипотечное кредитование, возобновляемые источники энергии, утилизация отходов, водоснабжение, электроснабжение, бытовые услуги, развитие, проблемы и решения.

CHANGES AND PROBLEMS IN THE HOUSING, COMMUNAL AND HOUSEHOLD SERVICES SECTORS OF THE POPULATION OF THE SOUTHERN REGIONS (1991-2023).

Annotation

This article analyzes the changes that have occurred in the housing, utilities and household services sectors in the Kashkadarya and Surkhandarya regions for 1991-2023. The southern regions of Uzbekistan are of strategic importance in terms of demographic growth and economic development, and during this period, state programs for housing construction, reforms aimed at improving utilities and processes related to the development of the private sector are considered here.

The article emphasizes the achievements in the regions, as well as existing problems, including: the imbalance in housing construction between rural and urban areas, disruptions in utilities, the inadequacy of the waste management system, and the limited coverage of household services. Investment to solve problems

Key words: Housing construction, utilities, household services, Kashkadarya, Surkhandarya, 1991-2023, rural infrastructure, government programs, mortgage lending, renewable energy sources, waste management, water supply, electricity supply, household services, development, problems and solutions.

Kirish. 1991 yilda O'zbekiston davlat mustaqilligini qo'lga kiritganidan keyin mamlakatning har bir hududida, jumladan, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga alohida e'tibor qaratildi. Janubiy hududlar mamlakatning strategik ahamiyatga ega qismi bo'lib, qishloq xo'jaligi va mineral resurslarga boyligi bilan ajralib turadi. Shunga qaramay, mustaqillik yillarida uy-joy qurilishi, kommunal xizmatlar va maishiy xizmat ko'rsatish sohalarida qator muammolar saqlanib qoldi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. 1. Uy-joy bilan ta'minlash: Dinamika va tendensiyalar. 1991-2000-yillar: Iqtisodiy qiyinchiliklar:

Mustaqillikning dastlabki yillarida mamlakatdagi iqtisodiy tanazzul uy-joy qurilishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Davlat budjetining asosiy qismi asosiy infratuzilma va qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirildi.

Janubiy viloyatlar hududida xususiy uy-joy qurilishiga talab ortishi kuzatildi, ammo qurilish materiallarining narxi qimmatlashgani sababli qurilish sust kechdi.

Ba'zi qishloqlarda hanuz saman (xom gisht) texnologiyalari keng qo'llanildi.

2001-2010-yillar: Davlat dasturlari bilan taraqqiyot: "Qishloq qurilish bank" tashkil etilishi orqali ipoteka kreditlash tizimi ishga tushirildi.

2009 yildan boshlab, qishloq hududlarida namunaviy loyihalar asosida uylar qurish dasturi boshlandi. Bu uylar suv, elektr va gaz ta'minoti bilan ta'minlangan bo'lib, aholining turar-joy sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan edi.

Surxondaryo va Qashqadaryo hududlarida yillik o'rtacha 15-20 ming yangi uy-joy qurildi.

2011-2023-yillar: Zamonaviy uy-joy qurilishiga o'tish: Ipoteka kreditlashning kengayishi: Davlat subsidiyalari yordamida

aholining keng qatlamlari uchun uy-joyga ega bo'lish imkoniyati kengaytirildi.

Ko'p qavatli uy-joylar qurilishi: Qarshi va Termiz shaharlarida yuqori zichlikdagi ko'p qavatli uylar qurish amaliyoti kengaytirildi.

Biroq, chekka qishloqlarda qurilish hali ham mavjud talabni qondirish darajasida emas.

Tadqiqot metodologiyasi. Kommunal xizmatlar sohasida o'zgarishlar va muammolar. Suv ta'minoti

Janubiy viloyatlarda ichimlik suviga talab yuqori. Yerosti suvlaridan foydalanish ko'lamini cheklangan bo'lib, mavjud suv inshootlari eskirib qolgan.

2015-2023 yillarda "Obod qishloq" va "Obod mahalla" dasturlari doirasida qator qishloqlarda suv quvurlari yangilandi.

Ba'zi chekka qishloqlarda aholining 30-40% ichimlik suviga uzluksiz kirish imkoniyatiga ega emas.

Elektr ta'minoti- Qashqadaryo va Surxondaryoda elektr ta'minotidagi uzilishlar aholi uchun jiddiy muammo bo'lib qolmoqda. Buning asosiy sabablari:

Elektr tarmoqlarining eskirganligi.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining yetarli darajada joriy etilmaganligi.

2020 yildan boshlab, quyosh energiyasi stansiyalarini joriy etish bo'yicha qator investitsion loyihalar amalga oshirilmoqda.

Gaz va issiqlik ta'minoti- Shaharlarda gaz ta'minoti yaxshilangan bo'lsa-da, qishloq hududlarida ko'mir va gaz ballonlaridan foydalanish hana keng tarqalgan.

Ko'p qavatli uylarda markaziy isitish tizimi yo'qligi muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Chiqindilarni boshqarish - Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida chiqindilarni yig'ish va qayta ishlash tizimi yetarli darajada rivojlanmagan.

Axlat poligonlari sanitariya talablariga javob bermaydi.

Tahlil va natijalar. Maishiy xizmatlar sohasi: Rivojlanish va cheklovlar. 1990-yillar oxirida davlat tomonidan boshqarilgan maishiy xizmat shoxobchalari xususiy sektorga topshirildi.

Yangi xizmat turlari (internet xizmatlari, zamonaviy texnika ta'miri) paydo bo'ldi, biroq qishloq hududlarida bu xizmatlarga talab yuqori bo'lsa-da, ularning qamrovi hana past.

Maishiy xizmatlarni raqamlashtirish jarayoni jadallashmoqda, ammo bu jarayon hozircha shaharlarda faolroq amalga oshirilmoqda.

Mavjud muammolar va hal etish yo'llari. Muammolar:

Qishloq hududlarida uy-joy qurilishi talabga javob bermaydi.

Kommunal xizmatlar, ayniqsa, ichimlik suvi va elektr ta'minotida uzilishlar mavjud.

Chiqindilarni boshqarish tizimi rivojlanmagan.

Maishiy xizmatlar qishloqlarda yetarli darajada rivojlanmagan.

Tavsiyalar

Investitsiyalarni jalb qilish: Qishloq infratuzilmasiga yirik sarmoyalarni kiritish.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish: Quyosh va shamol energiyasi imkoniyatlarini kengaytirish.

Maishiy xizmat markazlarini kengaytirish: Qishloqlarda tikuvchilik, oziq-ovqat va texnik xizmatlar uchun yangi korxonalar ochish.

Kommunal xizmatlarni raqamlashtirish: Internet texnologiyalari yordamida xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash.

Xulosa va takliflar. 1991-2023 yillar davomida O'zbekiston janubiy viloyatlarida aholini uy-joy bilan ta'minlash, kommunal va maishiy xizmatlar sohaslarida sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi. Mustaqillikning ilk yillarida iqtisodiy qiyinchiliklar va resurslarning cheklanganligi sababli bu sohalarda sust rivojlanish kuzatilgan bo'lsa, keyingi yillarda davlat dasturlari va islohotlar tufayli jadal taraqqiyotga erishildi.

Uy-joy bilan ta'minlash sohasida qishloq va shahar hududlarida yangi massivlar qurilishi jadallashdi, biroq aholi o'sishi va talabning ortishi uy-joy yetishmovchiligi muammosini keltirib chiqardi. Kommunal xizmatlarda infratuzilmani modernizatsiya qilish va xizmat ko'rsatishni raqamlashtirish muhim natijalar berdi, lekin olis hududlarda bu xizmatlarning qamrovi va sifati haligacha yetarli darajada emas.

Maishiy xizmatlar sohasi xususiy sektorning ishtiroki va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bilan sezilarli rivojlandi, ammo hududlararo tafovutlar hana saqlanib qolmoqda.

Kelgusida ushbu muammolarni bartaraf etish va aholi turmush darajasini oshirish uchun quyidagi vazifalar ustuvor ahamiyat kasb etadi:

Uy-joy qurilishi hajmini ko'paytirish va arzonlashtirish mexanizmlarini kuchaytirish.

Kommunal xizmatlar infratuzilmasini kengaytirish, ayniqsa olis hududlarda.

Resurslardan samarali foydalanish va qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish.

Maishiy xizmatlar sifatini oshirish va qishloq joylarida ularga kirish imkoniyatini kengaytirish.

Shunday qilib, mazkur yo'nalishlarda tizimli islohotlarni davom ettirish orqali janubiy viloyatlar aholisi uchun yanada qulay va zamonaviy yashash muhitini yaratish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Tursunov, O. (2020). Hududiy rivojlanish: Qashqadaryo va Surxondaryo tajribalari. Toshkent: Sharq.
2. Ismoilov, B. (2019). "Janubiy viloyatlarda uy-joy qurilishi va ijtimoiy infratuzilma rivoji." O'zbekiston ilmiy jurnali, 12(4), 45-53.
3. Yusupova, M. (2021). "Surxondaryo viloyatida kommunal xizmatlar tizimini modernizatsiya qilish masalalari." Iqtisodiyot va rivojlanish jurnali, 15(2), 21-30.
4. Qodirov, D. (2022). O'zbekiston janubiy hududlarida ichimlik suvi ta'minoti tizimining rivoji va muammolari. (PhD dissertatsiya). Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi: www.stat.uz
6. O'zbekiston Respublikasi Qurilish va kommunal xo'jalik vazirligi rasmiy sayti: www.mkk.uz
7. Markaziy Osiyo yangiliklari portali: www.centralasia.news
8. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari mahalliy hokimiyat hisobotlari (1991-2023 yillar).
9. Buvabayevna, K. K., & Buvabayevna, K. Y. (2025). The Role And Place Of The Family In Forming The National Spirituality Of Youth. American Journal of Advanced Scientific Research, 2(9), 124-128.
10. Kadirova, Y., & Kadirova, K. (2023). Social activity of pedagogue in socio-political life of society. Science and innovation, 2(B3), 417-421.
11. Kadirova, Y. (2024). Aholini ijtimoiy himoyalash tizimini takomillashtirilishi: ish bilan ta'minlash va turmush sharoitini yaxshilash bilan bog'liq islohotlarning natijalari. News of the NUUZ, 1(1.2), 11-14.
12. Buvabayevna, K. Y. (2024). The effect of investments in the years of independence on the industrial infrastructure of surkhandarya region. International Journal Of History And Political Sciences, 4(01), 50-54.

Abatbay KLICHBAYEV,

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining mustaqil tadqiqotchisi

Respublika yig'ma elektron katalog markazi direktori Z. Nosirova taqrizi asosida

DAVLAT ILMIY TIBBIYOT KUTUBXONASINING KADRLAR BILAN TA'MINLANISHI VA UNING TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada davlat ilmiy-tibbiyot kutubxonasi, tashkil etilishi tarixi haqida umumiy ma'lumotlar, kutubxonaning dastlabki yillaridan to bugungi kunga qadar kadrlar bilan ta'minlanish holati tahlil qilingan.

Davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasining rahbarlari hamda shu davrlarda ularning kutubxona ishini rivojlantirishga qo'shgan hissasi hamda shu davrlarda faoliyat olib borgan tajribali mutaxassislar haqida ham umumiy ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Tibbiyot kutubxonalari, bo'limlar, kadrlar, shtat, lavozim.

КАДРОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ И АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НАУЧНОЙ МЕДИЦИНСКОЙ БИБЛИОТЕКИ

Аннотация

В данной статье анализируются государственная научно-медицинская библиотека, общие сведения об истории ее создания, состояние кадрового обеспечения библиотеки с первых лет ее существования до наших дней. Также представлена общая информация о руководителях Государственной научной медицинской библиотеки, их вкладе в развитие библиотечного дела в этот период и опытных специалистах, работавших в этот период.

Ключевые слова: Медицинские библиотеки, отделы, кадры, штат, должность.

STAFFING OF THE STATE SCIENTIFIC MEDICAL LIBRARY AND ITS ANALYSIS

Annotation

The article examines the State Scientific Medical Library, its history of formation, and the evolution of its personnel from its establishment to the present day. Special attention is given to the activities of the library's leaders, their contribution to the development of librarianship, and the role of experienced specialists who have made a significant impact on its growth.

Additionally, the article explores the challenges faced by the library at different stages of its development and highlights key achievements in expanding its collections and improving services. The significance of the library in supporting scientific research and medical education is also emphasized.

Key words: Medical libraries, departments, personnel, staff, position.

Kirish. Davlat ilmiy-tibbiyot kutubxonasi O'zbekistonda biotibbiy adabiyotlar eng ko'p saqlanadigan muassasa sifatida faoliyat ko'rsatadi. Davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasi va uning Toshkent shahridagi ilmiy-tadqiqot muassasalarida 12 ta filiali, tibbiyot oliy o'quv yurtlari va ularning viloyatlardagi filiallari kutubxonalari va axborot-resurs markazlari, 12 ta viloyat ilmiy tibbiyot kutubxonalari, tibbiyot kollejlari kutubxonalari va respublika markaziy tuman shifoxonalari qoshida 200 dan ortiq tibbiyot kutubxonalari mavjud.

O'zbekiston tibbiyot kutubxonalari besh milliondan ortiq fond mavjud bo'lib, ular har yili 250 mingga yaqin tibbiyot mutaxassislariga xizmat ko'rsatadi, ularga uch milliondan ortiq adabiyot nashrlari beriladi. Tuzilmani Davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasi boshqaradi.

Tahlillar. 1935-yil 1-iyundan teri-tanosil ilmiy tadqiqot instituti kutubxonasi zaminida O'zbekiston Sog'liqni saqlash Xalq komissarligi xodimlariga xizmat ko'rsatish maqsadida tibbiyot kutubxonasi tashkil etilgan[1].

Shu yil kutubxona mudiri lavozimiga Mestnik Tamara Moisevna tayinlanadi va 1936-yil 1-yanvardan boshlab kutubxona shtatida - pochta ekspeditori lavozimi joriy etiladi. Kutubxona maqomiga ham o'zgartirish kiritilib markaziy ilmiy-tibbiyot

kutubxonasiga aylantirilib, Toshkent shahridagi barcha tibbiyot xodimlariga xizmat ko'rsatish vazifasi belgilanadi. Shu yilning may oyidan kutubxona xodimlari soni 6 ta ko'paygan[2].

1939-yil Davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasi deb nomlandi va alohida budjetga ega 16 kishidan iborat mustaqil tashkilotga aylangan.

1944-yil 25-oktabrdan kutubxonaga Zoya Arkadevna Kostrova direktor vazifasiga tayinlanadi va uning sa'y harakatlari bilan 1944-yildan kutubxona shtatlari soni 21 kishiga ko'paytiriladi (ulardan 5 nafari ma'muriy-xo'jalik xodimlari va 16 nafari operativ xodimlardir). [3].

Davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasining 1947-yilda kutubxona tuzilmasi

Komplektlash va adabiyotlarga qayta ishlov berish

Kitob saqlash

Kitobxonalarga xizmat ko'rsatish

Bibliografiya

Ma'muriy-xo'jalik bo'limidan iborat bo'lgan va unda 21 ta xodim ish faoliyatini olib borgan [4].

Mazkur bo'limlarda ishlagan xodimlar haqida ma'lumotlarni quyidagi jadvalda misol keltirildi. Demak 20 yildan ortiq stajga ega xodimlar

Familiyasi I.Sh	Lavozimi	Tug'ilgan yili va yoshi	Ma'lumoti	Staji	Xorijiy tillarni bilishi
Selezneva N.	Bibliografiya bo'limining mudiri	1905	O'rta maxsus 3 yillik kutubxonachilik kurs	21	---

15 va undan ortiq yil stajga ega xodimlar - 3 ta

Familiyasi I.Sh	Lavozimi	Tug'ilgan yili va yoshi	Ma'lumoti	Staji	Xorijiy tillarni bilishi
Kostrova Z.A.	Direktor	1894 53	O'rta O'zbekiston Fanlar qo'mitasi qoshidagi ilmiy kutubxonalar kursi	16	fransuz va nemis
Drobinskaya M.A	Redaktor	1885 62	O'rta maxsus O'zbekiston Fanlar qo'mitasi qoshidagi ilmiy kutubxonalar kursi	15	fransuz va nemis

Shishova K.G.	Katta redaktor	1901 46	Tugallanmagan oliy	17	ingliz va fransuz
---------------	----------------	------------	--------------------	----	-------------------

5 yildan ortiq stajga ega xodimlar - 5 ta

Zelenskaya Ye.B.	Kitob saqlash bo'limi mudiri	1894 53	Oliy	6	fransuz va nemis
Popova Ye.P.	O'quv zali mudiri	1899 48	O'rta	6	nemis
Nazarova K.S.	Abonement sektori boshlig'i	1904 43	Tugallanmagan o'rta	5	
Shavina A.N.	Bo'lim mudiri (0.5)	1898 49	O'rta	5	nemis va fransuz
Gutenmaxer B.	Bibliograf	1926 21	7 sinf ma'lumoti	6	--

Ma'lumoti bo'yicha oliy 1 ta, tugallanmagan oliy – 1 ta.

Kutubxona mudiri Z. Kostrova va qayta ishlov berish muharriri M. Drobinskaya O'zbekiston Fanlar qo'mitasi huzuridagi ilmiy kutubxonalar kutubxonachilari uchun 8 oylik malaka oshirish kurslarini tamomlagan. Barcha kutubxona xodimlari kutubxonachilik ishi va tibbiyot tarixi bo'yicha kurslarida o'qigan.

Bosh muharrir K. Shishova kechki marksizm-leninizm universiteti (hozirgi Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti)ni tamomlagan.

E. Popova, E. Prostolupova, N. Selezneva, A. Shavina, K. Shishova Moskva shahridagi Davlat markaziy tibbiyot kutubxonasida ilmiy kutubxonalar kutubxonachilari uchun malaka oshirish kurslarida o'qigan[5].

Xodimlarning aksariyati o'rta va tugallanmagan o'rta ma'lumotga ega. Jami xodimlar orasidan 11 ta xodim xorijiy tillardan fransuz, nemis, ingliz, lotin tillarini bilishlari keltirilgan. 55-60 yoshlilar soni - 4 ta, 50-55 yoshlilar soni - 3 ta, 40-50 yoshlilar soni - 9 ta, 17-25 yoshlilar soni - 4 ta. Kutubxonada belgilangan lavozimlar orasida o'zbek millatiga kutubxonachilar soni 1 tani tashkil etadi. Kutubxona shtatdagi xodimlarning barcha ayol qizlardan iborat.

1946-yil 26-yanvardagi O'zbekiston sog'liqni saqlash vazirligi Xalq komissarligi kengashi shtat komissiyasi tomonidan tasdiqlangan 17-317-sonli shtat jadvalida direktorning oylik maosh okladi 1200 so'm, ilmiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari va komplektlash bo'limi mudiri 1000 so'm, bo'lim mudirlarining oylik maoshlari 980 so'm, kutubxonachilarning oylik maoshlari esa 550 so'm miqdorida belgilangan [6].

Davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasi xodimlari respublikamizdagi tibbiyot kutubxonachilari va unda faoliyat olib borayotgan mutaxassis xodimlar haqida ham statistik ma'lumotlarni jamlab tahlil qilgan hamda ularga metodik rahbarlikni amalga oshirgan. 1949-yilda O'zbekistonda 30 ta tibbiyot kutubxonasi mavjud bo'lib, kutubxona xodimlari soni 61 nafarni tashkil etgan[7].

Kutubxona oldiga qo'yilgan vazifalarni amalga oshirishda, qolaversa mutaxassis xodimlarning to'laqonli rejada

belgilangan vazifalarni bajarishda yaratilgan sharoit va imkoniyatlarning o'rni ham juda katta ahamiyatga ega. Kutubxona ko'pincha og'ir sharoitlarda ishlashga to'g'ri keldi. Ushbu 16 yil ichida katta kitob fondiga ega kutubxona to'rt marta ko'chirilgan, oxirgi ko'chish 1951-yilda juda og'ir sharoitlarda amalga oshirilgan. Kutubxona umumiy 263 kv. metr. maydonda joylashgan. Kitob saqlash xonalari uchun 122 kvadrat metr maydon ajratilgan. Bino ish hajmi va kutubxonaning kitob fondi hajmiga mos kelmaydi. O'quv zali yuq, kitob berish bo'limi va fondning bir qismi joylashgan xonaga kitobxonlar uchun ikkita stol qo'yilgan bo'lib, ularga bir vaqtning o'zida 9 kishidan ortiq kitobxon sig'maydi.

Kitoblar qisman javonlarda, qolgan qismi bog'langan holda barcha xonalarda polda taxlangan. Faqat xorijiy adabiyotlar alohida ajratilgan xonada joylashtirilgan. Binolarning haddan tashqari torligi sababli sanitariya-gigiena holati talablariga javob bermaydi [8].

Kutubxonaning yil sayin faoliyati takomillashib borgan sari, fondlarni saqlash, kitobxonalarga xizmat ko'rsatish, hududlar bilan ishlash va boshqa belgilangan ishlarda qo'shimcha lavozimlar va bo'limlar ham tashkil qilish zaruriyati paydo bo'lgan. 1959-yilning ikkinchi yarmida O'zbekiston Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan qo'shimcha ravishda kutubxonaga metodist lavozimi ajratilgan. 1960-yilda esa 3 ta shatat birligidan iborat Xorijiy adabiyotlar bo'limi tashkil etilgan. 1968-yilga kelib Sirtqi jamoa va kutubxonalararo abonementlar sektori, ilmiy-uslubiy sektor va ilmiy axborot bo'limi tashkil etilgan. 1969-yilda esa kutubxona filiallari tashkil etilgan.

Shu o'rinda davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasining mustaqillik yillarida kutubxonachi kadrlar bilan ta'minlanishini qo'yidagi solishtirma jadval orqali ma'lumot berishga harakat qildik. Bunda kutubxona smetasi bo'yicha jami shtatdan sohaga tegishli ya'ni kutubxonachi mutaxassis kadrlar soni alohida ajratib olindi.

Davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasining 1991-2000 yillarda kutubxonachi kadrlar bilan ta'minlashi hamda ularning ma'lumoti staji bo'yicha solishtirma jadvali [9].

1991 yil I yanvar holatiga jami kutubxona xodimlari soni 64 tani tashkil etadi.			2000 yil I yanvar holatiga jami kutubxona xodimlari soni 46 tani tashkil etadi.		
t/r	Bo'limlar nomi	Xodimlar soni	t/r	Bo'limlar nomi	Xodimlar soni
1	ma'muriy-boshqaruv apparati	6,5	1	ma'muriy-boshqaruv apparati.	4,5
2	Komplektlash	5	2	Komplektlash va ilmiy ishlov berish bo'limi	7
3	Ilmiy ishlov berish	5	3	Ilmiy-bibliografiya	5
4	Ilmiy-bibliografiya	8	4	Xizmat ko'rsatish	6
5	Xizmat ko'rsatish	8,5	5	Kitob saqlash	6
6	Kitob saqlash	8	6	Ordel inostrannoy chasti SIFa i informatsionnogo obslujivaniya	6
7	Ordel inostrannoy chasti SIFa i informatsionnogo obslujivaniya	8	7	Ilmiy tadqiqot va metodik ishlar sektori	2
8	Ilmiy-metodika	4	8	Ordel materialno-texnicheskogo snabjaniya	10,5
9	Kopirovalno-mnojitelnyy	4			
10	Xozpersonal	7,5			

Ma'lumoti buyicha

1991 yil I yanvar holatiga		2000 yil I yanvar holatiga	
Ma'lumoti bo'yicha	Soni	Ma'lumoti bo'yicha	Soni
Oliy	18	Oliy	12
kutubxonachilik	30	kutubxonachilik	23
O'rta maxsus	2	O'rta maxsus	6
kutubxonachilik	4	kutubxonachilik	
Umumiy o'rta ma'lumotli	1	Umumiy o'rta ma'lumotli	2
bo'sh ish o'rinlari	9	bo'sh ish o'rinlari	3

Kutubxonachilik staji bo'yicha

1991 yil I yanvar holatiga	2000 yil I yanvar holatiga
----------------------------	----------------------------

Staji	Yili	Staji	Yili
5 yilgacha	3	5 yilgacha	11
5 yildan 10 yilgacha	10	5 yildan 10 yilgacha	3
10 yildan 15 yilgacha	10	10 yildan 15 yilgacha	5
15 yildan 20 yilgacha	9	15 yildan 20 yilgacha	5
20 yildan yuqori	23	20 yildan yuqori	19

Berilgan solishtirma jadvallardan ko'rinadiki, 1991-yilga nisbatan 2000-yilda kutubxonaga ajratilgan shtatlar, bo'limlar qolaversa xodimlarning ma'lumoti va staji sonida anchagina tafvutlar seziladi. Bunga ayrim sabablarni keltirish mumkin. Kutubxona shtatlarining optimallashtirilishi, ajratilgan mablag'larning kamayishi, kadrlar qo'nimsizligi, hukumat va tegishli vazirlik tomonidan kutubxonachilik sohasiga e'tiborning kamayishi, bozor iqtisodiyotiga o'tilishi va boshqalar. Lekin 2006 va undan keyingi yillardan boshlab Davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasida hamda yurtimizdagi deyarli barcha kutubxonalarda ijobiy o'zgarishlar sodir bo'layotganligini kuzatish mumkin.

Davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasining salkam bir asrlik ya'ni 90 yillik faoliyatida kutubxona direktorlarining sohani rivojlantirishga qo'shgan hissasini keltirib o'tmasdan iloj yo'q. Kutubxona rahbarlari Mestnik Tamara Moseevna (1935-yildan 1944- yilgacha), Kostrova Zoya Arkad'evna (1944-yildan 1958-yilgacha), Shabanova Galina Konstantinovna (1958-yildan 1996-yilgacha) Bolkunova Faina Vladimirovna (1996- yildan hozirgi kungacha) katta hissa qo'shdilar.

Mestnik Tamara Moseevna eng og'ir yillarda kutubxonaga rahbarlik qilgan. O'sha davrlarda tibbiyot xodimlarini zarur adabiyotlar bilan ta'minlashga intilgan, shtatlar kengaydi, kitob fondi ko'paydi. Kitobxonlar tarkibiga ko'plab amaliyot shifokorlari, o'rta tibbiyot xodimlari, professor-o'qituvchilar, dotsentlar, aspirantlar jalb etilgan.

Kostrova Zoya Arkad'evna davrida kutubxonaning moddiy bazasini mustahkamlash va tibbiyot xodimlariga adabiyot bilan xizmat ko'rsatish bo'yicha ish darajasini oshirish bo'yicha o'zgacha g'ayrat bilan tashabbus ko'rsatdi. U kitobxonlarni keng qamrab olish, tibbiy kitobni keng targ'ib qilish, kitob fondlari va kataloglarni tashkil etish, xorijiy adabiyotlar bilan ishlashni yaxshilash, respublikadagi tibbiyot kutubxonalari tarmog'iga metodik yordam ko'rsatish, bibliografik ko'rsatkichlarni nashr etish bo'yicha tadbirlarni yanada katta ishtiyoq bilan o'tkazishini juda istardi. Bu sezgir va kamtar o'rtoq qat'iyatli, qat'iyatli va prinsipial xodim. Uning faoliyati kutubxona tarixida sezilarli iz qoldirdi. Shabanova Galina Konstantinovna davrida kitobxonlarga xizmat ko'rsatish va moddiy bazani mustahkamlash borasidagi ishlarni yaxshilash borasida katta o'zgarishlar ro'y berdi. Har yili komplektlash uchun mablag'lar 40 ming rubldan 70 ming rublgacha yetkazildi.

Kutubxona ilmiy xodimlar va amaliyotchi shifokorlarni tibbiyot fanining yangiliklari, individual bibliografik ma'lumotlarni tashkil etish yo'llari, yangi adabiyotlar haqida axborot byulletenlari, bajarilgan bibliografik ma'lumotnomalar haqida byulletenlar, uslubiy xatlar tarqatish haqida kengroq xabardor qila boshladi. Respublika tibbiyot kutubxonalari tarmog'iga metodik rahbarlik qilishda ham katta yutuqlarga erishildi.

F. V. Bolkunova tibbiyot kutubxonasini rivojlantirishga va takomillashtirishga ma'lum hissa qo'shdi. Xorijiy jamoat tashkilotlari va xayriya jamg'armalari bilan aloqalarni o'rnatishda faol ishtirok etdi. Uning tashabbusi bilan 1996-yildan boshlab Davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasini Yevropa tibbiyot kutubxonalari assotsiyasi va Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JST) markazi a'zosi hisoblanadi, 1998-yildan boshlab kutubxonaga JSTning O'zbekistondagi depozitariy kutubxonasini vazifalari yuklangan.

Uning rahbarligida kutubxona 1998-yildan boshlab bir nechta loyihalarni amalga oshirdi. Kutubxonani avtomatlashtirish, kitobxonlarga xizmat ko'rsatish ishlarini amalga oshirish uchun grantlar olindi.

Xulosa. Ma'lumki davlat ilmiy tibbiyot kutubxonasini fondlarining mazmuni va belgilangan maqsadiga ko'ra maxsus axborot-kutubxona muassasasi hisoblanadi. Uning fondida maxsus, ya'ni tibbiyot va turdosh sohaga oid adabiyotlar saqlanadi. Xodimlardan ham kutubxonachilik sohasi bo'yicha hamda tibbiyot va turdosh sohaga oid eng kamida boshlang'ich ma'lumotga hamda maxsus tayyorgarlikka ega bo'lishlikni talab etadi. Kutubxona tajribali, bilimli, malakali kutubxonachilik ma'lumotiga ega kadrlar bilan ta'minlansa, kutubxonaning oldiga qo'yilgan vazifalari, fondning sifatli to'ldirilishi, saqlanishi, kitobxonlarga xizmat ko'rsatilishi va boshqa eng muhim jarayonlar to'liq va aniq bajariladi. Natijada kitobxonlar, tibbiyot xodimlari zarur ma'lumotlarni o'z vaqtida egallashi, bilim, tajribaga ega bo'lib bo'ladi. Shifokorlar kutubxonadagi egallagan bilimni amaliyotga joriy qilib tibbiyot sohasini yanada rivojlantiradi, aholining salomatligini ta'minlaydi, kasalliklarning oldini oladi, da'volaydi.

Bir bilan chambarchas bog'liq bo'lgan kutubxona kadrlarining jamiyat rivojiga qo'shgan hissasi natijasida yurtimizda sog'lom, jismonan, ma'nan boy aholi ko'payadi.

ADABIYOTLAR

1. Косимова О. Ўзбекистонда кутубхоначилик иши тарихи. Маданият институти ва маданий оқартув техникумлари учун ўқув кўлланма.- Тошкент : Ўқитувчи, 1977.- Б. 76
2. Давлат илмий тиббиёт кутубхонасининг жорий архиви
3. Доклад директора Государственной научной медицинской библиотеки В. А. Костровой на Всесоюзном совещании работников медицинских библиотек сети министерства Здравоохранения СССР. Ўзбекистон илмий техника ва тиббиёт хужжатлари Миллий архиви, фонд 196, рўйхат 1. Б. 1.
4. Годовой отчет о работе Государственно научно медицинской библиотеки за 1947 год. Ўзбекистон илмий техника ва тиббиёт хужжатлари Миллий архиви, опись 1. Архивн. 4541. Связка 285.
5. Годовой отчет о работе Государственной научно-медицинской библиотеки за 1952 год. Ўзбекистон илмий техника ва тиббиёт хужжатлари Миллий архиви. Архивн. 6936, связка 459
6. Республиканская научно-медицинская библиотека Штатное расписание на 1946 год Ўзбекистон илмий техника ва тиббиёт хужжатлари Миллий архиви. Фонд 196. Рўйхат 1. Саклов бирлиги 1. варақ 1
7. Доклад директора Государственной научной медицинской библиотеки В. А. Костровой на Всесоюзном совещании работников медицинских библиотек сети министерства Здравоохранения СССР. Ўзбекистон илмий техника ва тиббиёт хужжатлари Миллий архиви, фонд 196, рўйхат 1. Б. 7.
8. Годовой отчет о работе Государственной научно-медицинской библиотеки за 1952 год. Ўзбекистон илмий техника ва тиббиёт хужжатлари Миллий архиви. Архивн. 6936, связка 459. С. 2-3.
9. Жадвалга тааллуқли маълумотлар Давлат илмий тиббиёт кутубхонасининг 1991 ва 2000-йиллар ҳисоботидан олинган.

UDK:950 (576.1)

Xalil MATYAKUBOV,
Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti, tarix fanlari nomzodi
E-mail: matyakubovxalil@gmail.com

TDPU professori A.Xazratqulov taqrizi asosida

ACADEMICIAN AKHMADALI ASKAROV AND HIS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF ARCHAEOLOGY IN UZBEKISTAN

Annotation

This article analyzes the life and scientific work of the scientist, academician Akhmadali Askarov, who made a great contribution to the development of archaeological science in Uzbekistan, as well as the contribution of the Samarkand Institute of Archaeology, founded by him, to the study of the history of our country based on material sources.

Key words: Archaeology, Mahandarin expedition, Zamanbaba culture, Sapalli culture, Sapallitepa, Zharkutan, Afrasiab, Archaeological reserve, Protosity, Vara.

АКАДЕМИК АХМАДАЛИ АСКАРОВ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ АРХЕОЛОГИИ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В данной статье анализируется жизнь и научная деятельность учёного, академика Ахмадали Аскарова, внесшего большой вклад в развитие археологической науки в Узбекистане, а также вклад основанного им Самаркандского института археологии в изучение истории нашей страны на основе материальных источников.

Ключевые слова: Археология, Махандаринская экспедиция, Культура Заманбаба, Культура Сапалли, Сапаллитепа, Жаркутан, Афрасиаб, Археологический заповедник, Протогород, Вара.

AKADEMIK AHMADALI ASQAROV VA UNING O'ZBEKISTON ARXELOGIYASI RIVOJLANISHIDA TUTGAN O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekistonda arxeologiya fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shga olim, akademik Ahmadali Asqarovning hayoti va ilmiy faoliyati, hamda u asos solgan Samarqand Arxeologiya institutining mamlakatimiz tarixini moddiy manbalar asosida o'ganilishiga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Arxeologiya, Mohandaryo ekspeditsiyasi, Zomonbobo madaniyati, Sopolli madaniyati, Sopollitepa, Jarqo'ton, Afrosiyob, Arxeologik qo'riqsona, Protoshahar, Vara.

Kirish. O'zbekiston Fanlar Akademiyasining akademigi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi, Abu Rayxon Beruniy nomidagi davlat mukofotining lauriyati, tarix fanlari doktori, Ahmadali Asqarov nafaqat mamlakatimizda, balki butun Markaziy Osiyo respublikalari va xorijiy mamlakatlar ilmiy jamoatchiligiga yaxshi tanish bo'lgan arxeolog olimdir. Ahmadali Asqarov birinchi o'zbek arxeologi, akademik Yahyo G'ulomov tomonidan asos solingan o'zbek arxeologiya ilmiy maktabining davomchisi hisoblanadi. Samarqand Arxeologiya instituti asoschisi va uning ko'p yillik rahbari bo'lib ishlagan Ahmadali Asqarov bu yil qutlug' 90 yoshga kiradi. Shu munosabat bilan hukumatimiz tomonidan tasdiqlagan reja asosida respublikamizning qator ilm dargohlarida olimning ko'p yillik ilmiy merosini o'rganish va targ'ib qilishga qaratilgan keng ko'lamli ma'rifiy uchrashuvlar va xalqaro konferensiyalar o'tkazish chora-tadbirlari belgilangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Akademik Ahmadali Asqarovning ilmiy-ijodiy faoliyati doim tadqiqotchi olimlar e'tiborida bo'lib keladi. Sababi olimning ilmiy tadqiqotlar ko'lami juda keng. A.Asqarovning antropogenez jarayonlari, ibtidoiy madaniyat tarixi, tarixni davrlashtirish, bronza davri arxeologiyasi, ilk shaharsozlik va davlatchilik tarixi, o'zbek xalqining etnik shakllanishi masalalariga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlari mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tahlil qilingan va turli xil baho berilgan.

Mavzuga oid tadqiqotlarni xronologik izchillikda keltiradigan bo'lsak V.Nabokovning "O'zbekiston arxeologlarining buyuk hissasi" maqolasida o'tgan asrning 50-70-yillarida O'zbekiston arxeologlari tomonidan yangi ochib o'rganilgan arxeologik obyektlarning tarixiy ahamiyatiga olim faoliyati misolida baho beriladi[1]. A.Asqarovning do'sti va yaqin safdoshi Y.F.Buryakov "Germaniya arxeologiya institutining xorijiy muxbir a'zosi" deb nomlangan maqolasida qadimgi Baqtriya zaminida faoliyat yuritgan sovet-german

ekspeditsiyasining yutuqlari A.Asqarov ishlari misolida yoritiladi [2]. Mashhur elshunos olim K.Shoniyozov "O'zbekiston ovozi" gazetasida Yahyo G'ulomov va Ahmadali Asqarov o'rtasidagi ustoz-shogird an'anasining davomiyligi haqida so'z yuritadi [3]. A.Asqarovning 60 yilligi munosabati bilan katta shogirdlari tomonidan "Akademik Ahmadali Asqarov va uning hayot yo'li" nomli risolada olimning 35 yillik ilmiy faoliyati yoritib beriladi [4]. A.Asqarov biografiyasi nisbatan to'laqonli yoritilgan ish akademik A.P.Qayumov tomonidan e'lon qilingan bo'lib, unda asosan olimning ko'proq shaxsiy hayoti, yaqin hammaslak do'stlari bilan suhbatlardagi qimmatli ma'lumotlar keltiriladi [5]. Shoir Xushvaqt Rahim A.Asqarovning Surxon vohasi qadimgi tarixini tiklash borasidagi ulkan mehnatlaridan ilxomlanib olim hayot yo'lini she'riy uslubda bayon etadi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Ahmadali Asqarov nafaqat tashkilotchi rahbar, balki haqiqiy fan zahmatkashlaridan biridir. U Buxoro, Qarshi-Surxon cho'llarida, Toshkent va Farg'ona vohalaridan tortib to uzoq Sibir kengliklarigacha bo'lgan hududlarda ko'plab arxeologik izlanishlar o'tkazgan fidoiy tadqiqotchi hamdir. Uning ko'p yillik ilmiy izlanishlari 18 ta monografik asarlar, 500 dan ortiq ilmiy, ilmiy-ommabop ishlarda o'z aksini topgan. Ularning 50 dan ortig'i xorijiy mamlakatlarda (ingliz, fransuz, nemis, yapon, fors, va xitoy tillarida), 200 dan ortiq ishlari rus tilida chop etilgan. 2 ta o'quv qo'llanmasi, 8 ta o'quv-uslubiy ishlari, 175 ta ilmiy-ommabop maqolalar o'zbek tilida chop etilgan. Olim tomonidan yaratilgan ana shu boy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishda tarixiylik, ilmiy xolislik va obyektivlik tamoyillariga amal qilish juda muhim. A.Asqarov tomonidan e'lon qilingan ishlarni tahlil qilishda tarixiy-falsafiy uslublardan, ya'ni analiz va sintez, tizimlashtirish hamda xronologik izchillikka amal qilish, qiyosiy solishtirish metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston tarixining yetuk olimi, taniqli arxeolog Ahmadali Asqarov 1935-yil 25-sentabrda

Namangan viloyatining Norin tumani, Uchtepa qishlog'ida, oddiy mehnatkash dehqon oilasida tug'ilgan. O'rta maktabda tarix fani o'qituvchisi va ilk ustozi Do'stmuhammedovdan olgan saboqlari yosh Ahmadali qalbida kelajakda tarixchi bo'lish orzularini uyg'otdi [7].

1957-yilda Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutini imtiyozli diplom bilan tugatgan Ahmadali Asqarov o'zi o'qigan Norin tumanidagi 4-o'rta maktabda tarix fani o'qituvchisi sifatida mehnat faoliyatini boshladi. Maktabdagi pedagoglik faoliyatining birinchi yilidayoq kelajakda undan yaxshi partiya xodimi chiqishini aytib Norin tumani partiya qo'mitasining sarkotibi tavsiyasi bilan A.Asqarov Toshkentga O'zbekiston partiya Markaziy Komiteti qoshidagi 3 oylik targ'ibotchilar tayyorlanadigan kursga o'qishga yuboriladi. 1958-yilning yozida partiya propogandistlar kursida o'qib yurgan yosh mutaxassis tasodifiy tramvayda talabalik yillaridagi ustozi Yahyo G'ulomovni uchratib qoladi. Y.G'ulomov tashabbusi bilan 1958-yilning avgust oyida aspiranturaga kirish imtixonlarini muvaffaqiyatli topshirgan A.Asqarov 1-oktabrdan O'zFA Tarix va arxeologiya instituti aspiranturasiga qabul qilinadi.

Respublikamizda yuqori malakali milliy kadrlarga bo'lgan ehtiyojni chuqur anglab yetgan O'zbekiston Fanlar Akademiyasi prezidenti H.M.Abdullayevning sai-harakatlari va akademik Y.G'ulomov tavsiyasi bilan A.Asqarov Leningrad (hozirgi Sankt-Peterburg) shahrida joylashgan SSSR Fanlar Akademiyasi Arxeologiya institutiga aspiranturada o'qishga yuboriladi. Taniqli arxeolog olim, professor M.P.Gryaznovning yosh aspirantga ilmiy rahbar etib belgilanadi. Shogirdi tirishqoqligidan ko'ngli to'lgan olim uni o'z oilasining bir bo'lagi sifatida qabul qilib, har tomonlama g'amxo'rlik ko'rsatdi.

Aspirantura tahsil davomida har yil bahor mavsumida ustozi Y.G'ulomov bilan ikki oy O'zbekistonda (Mohandaryo ekspeditsiyasi), yoz oylarida 2-3 oy M.P.Gryaznov bilan Sibir va Qozog'iston dashtlarida, shuningdek taniqli arxeolog V.M.Masson bilan Janubiy Turkmanistonda, bronzashunos V.I.Sarianidi bilan Afg'onistonda olib borilgan arxeologik ekspeditsiyalarda ishtirok etgan A.Asqarov nazariy bilimlarini dala amaliyotlari bilan mustahkamlab bordi. Ushbu ekspeditsiyalar kelajakda bo'lajak olim uchun katta bir ilmiy tajriba maktabi rolini o'tadi.

Ma'lumki, birinchi o'zbek arxeologi Y.G'ulomov o'tgan asrning 40-50-yillarida quyi Amudaryo havzalarida arxeologik tadqiqotlar o'tkazib, 1957-yilda ko'p yillik izlanishlari xosilasi sifatida "Qadimgi Xorazmning sug'orilish tarixi" deb nomlangan fundamental asarni e'lon qildi [8]. 1950-yilda Y.G'ulomov Buxoro vohasining shimoliy-g'arbiy Qizilqum sahrosiga tutash hududlarida dastlabki arxeologik ekspeditsiya tashkil qildi. 1950-1956-yillarda olib borilgan tadqiqotlar ushbu hudud qadimgi Xorazmdan boy madaniyatga ega ekanligini ko'rsatdi va bu fanga "Zomonbobo madaniyati" nomi bilan kirdi [9]. Y.G'ulomov "Zomonbobo madaniyati" yodgorliklarini o'rganish ishini iqtidorli shogirdlaridan biri bo'lgan A.Asqarovga topshirdi.

Akademik Y.G'ulomov asos solgan arxeologiya maktabining izchil davomchisi sifatida A.Asqarov M.P.Grayaznov ilmiy rahbarligida quyi Zarafshon hududlarida olib borilgan bir necha yillik arxeologik tadqiqotlar natijasida 1963-yil Sankt-Peterburg (Leningrad) shahrida "Bronza davrida quyi Zarafshon" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi [10]. Olimning 1950-60-yillarda olib borgan izlanishlari mahsuli sifatida keyinchalik hammualliflikda "Ibtidoiy madaniyat va Zarafshon etaklarida sug'orma dehqonchilikning vujudga kelishi" deb nomlangan monografiya e'lon qilindi [11]. Ushbu asarda O'rta Osiyoda bronza asrida cho'l-dasht zonasida yashagan ibtidoiy aholi xo'jaligining ikki xil yo'nalishda rivojlanishi xususiyatlari, xronologik bosqichlari moddiy madaniyat, uy-joy qurilishi va dafn tartiblari misolida ilmiy jihatdan chuqur asoslab berildi.

A.Asqarov nomzodlik ishini himoya qilgach dastlab O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Tarix va arxeologiya ilmiy-tadqiqot institutida kichik ilmiy xodim, keyinroq katta ilmiy xodim, 1966-1970-yillarda arxeologiya yo'nalishi bo'yicha direktor o'rinbosari lavozimlarida ishladi.

1969-yildan boshlab A.Asqarov qadimgi Baqtriya zaminining shimoliy qismi bo'lgan Surxondaryo viloyatida arxeologik qazishmalarni boshladi. Bu yerda asosiy tadqiqot obyekti protoshahar Sopollitepa va ilk shahar Jarqo'ton yodgorliklari bo'ldi. Sopollitepa hamda unga tutash hududlarda Kuchuktepa, Pshaktepa, Bo'ston kabi qadimiy shahar va qishloq xarobalari hamda ko'xna qabristonlarning ochib o'rganilishi natijasida Shimoliy Baqtriya qadimgi Sharq sivilizatsiyasining fanda ilgari noma'lum bo'lgan yangi markazi "Sopolli madaniyati" kashf qilindi. Ushbu madaniyat o'troq dehqonchilik va ilk shahar madaniyatining yangi bir o'chog'i bo'lganligi A.Asqarovning jahon arxeologiyasiga kiritgan olamshumul kashfiyoti edi. "Sopolli madaniyati"ning kelib chiqishi, uning rivojlanish bosqichlari boy faktik materiallar asosida izchil beshta Sopolli, Jarqo'ton, Ko'zali, Mo'lali va Bo'ston xronologik bosqichlardan iboratligi A.Asqarov tomonidan isbotlab berildi [12].

Sopollitepa, Jarqo'ton, Mo'lalitepa, Bo'ston, Bo'yarchi, Nurek, Tandiryo'l kabi yodgorliklarni o'rganish jarayonida topilgan minglab topilmalar O'zbekiston hududida qadimgi dehqonchilik madaniyatining paydo bo'lishi davriy sanasi deyarli 1000 yilga, ipakchilik va paxtachilik tarixi 2000 yilga qadimiylashtirildi. O'zbekistonning ipak va paxtaning ilk vatanlaridan biri ekanligi isbotlandi. Zardushtiylik dinining paydo bo'lishi va shakllanishi janubiy O'zbekiston yodgorliklari misolida tavsiflab berildi.

Surxon vohasida arxeologik tadqiqotlar endi boshlangan paytda O'zbekiston ilm-fani tarixida yana bir muhim voqelik sodir bo'ldi. Gap shundaki, O'zbekistonda ikkinchi jahon urushidan keyin milliy rahbar kadrlar Habib Abdullayev, Yahyo G'ulomov, Ibrohim Mo'minov, Obid Sodiqov va Sharof Rashidovlarning alohida jonbozligi bilan tashabbuslari bilan Toshkent vohasi, Farg'ona vodiysi, Qadimgi Sug'd (Samarqand, Buxoro va Qashqadaryo vohalari), Shimoliy Baqtriya (Surxondaryo) hududlarida ibtidoiy, qadimgi va o'rta asrlarning turli bosqichlariga oid qator yangi arxeologik obyektlar ochib o'rganildi. Bu esa respublikamizdagi ilmiy jihatdan o'rganilishini kutib yotgan qadimiy yodgorliklarni tashkiliy-metodik jihatdan tizimli ravishda o'rganishni taqozo qilar edi.

Fidoiy tarixchi olimlarimizning sai-harakatlari bilan 1970-yilda ko'xna Samarqand shahrida O'zbekiston Fanlar Akademiyasi tarkibida Arxeologiya instituti tashkil etildi. Nafaqat O'zbekiston balki sobiq ittifoq ilmiy jamoatchiligida tanilib qolgan yosh va talantli olim Ahmadali Asqarov ushbu institutga rahbar etib tayinlandi. Endi A.Asqarov zimmasiga rasmiy hukumat qarori bilan navbatdagi, aytish mumkinki nihoyatda mashaqqatli ish – institutni ilmiy-tashkiliy jihatdan shakllantirish mas'uliyati yuklandi. Qator ma'muriy-xo'jalik, iqtisodiy, maishiy va shaxsiy xarakterdagi sun'iy to'siqlar va qiyinchiliklarga qaramay A.Asqarov bu vazifaning uddasidan chiqdi. Bu esa ustozlar sabog'i va o'gitlari, ularning ma'naviy qo'llab-quvvatlashi hamda olimdagi keng hayotiy tajriba natijasi edi. Shu tariqa olimning 1987-yilgacha bo'lgan faoliyati bevosita Arxeologiya instituti bilan bog'liq bo'ldi.

Arxeologiya institutida A.Asqarovning shaxsiy tashabbusi va jonbozligi bilan yetuk tarixchi-arxeologlar jamoasi shakllantirildi. Arxeologik tadqiqotlar ko'lami yanada kengaydi. Asosiy e'tibor respublikamizning barcha tarixiy-madaniy hududlarida arxeologik ekspeditsiyalar guruxini tashkil etishga qaratildi. 70-yillardan O'zbekistonning turli hududlarida 20 dan ortiq arxeologik ekspeditsiya va ularning maxsus guruxlari faoliyat yurita boshladi. Ushbu ekspeditsiyalarning sarmahsul faoliyati tufayli O'zbekiston arxeologik xaritasida yuzlab yangi yodgorliklar paydo bo'ldi. Bu esa shubhasiz institut jonkuyar rahbari A.Asqarovning tinimsiz mehnatlari samarasi edi.

Ahmadali Asqarov institutga rahbarlik va tashkilotchilik faoliyati bilan bir vaqtda ilmiy-tadqiqot ishlarini ham izchil davom ettirdi. Shimoliy Baqtriya zaminida olib borilgan keng ko'lami kuzatuvlar, qazishmalar va masshaqqatli izlanishlar mahsuli sifatida 1977-yil 15-aprel sanasida Moskva shahrida SSSR FA Arxeologiya institutida "Janubiy O'zbekiston bronza asrida" (qadimgi Sharq tamadduni mahalliy o'chog'ining tashkil topishi muammosiga doir) mavzusidagi doktorlik ishini himoya qildi [13]. Janubiy O'zbekistonda olib borilgan ko'p yillik

arxeologik tadqiqotlar xulosasi sifatida "Janubiy O'zbekistonda bronza davri qadimgi dehqonchilik madaniyati" deb nomlangan alohida monografiya e'lon qilindi [14].

Samarqand Arxeologiya instituti respublikamizning yetakchi ilmiy tadqiqot markazi bo'lishi bilan bir qatorda butun O'rta Osiyo, sobiq ittifoq va xatto jahon miqyosida tan olingan markaz darajasiga ko'tarildi. Tarixan qisqa muddat ichida mazkur institut qo'shni respublikalar (Tojikiston, Turkmaniston, Qozog'iston va Qirg'iziston) uchun ham malakali kadrlar tayyorlovchi ilmiy tadqiqot markaziga aylandi. Institut tashabbusi bilan bir necha marotaba butun ittifoq va xalqaro ko'lamda ilmiy simpoziumlar va konferensiyalar tashkil etildi. Bir so'z bilan aytganda A.Asqarovning tashabbusi va bevosita rahbarligida "Samarqand arxeologiya ilmiy maktabi"ga asos solindi.

Ahmadali Asqarovning tarix faniga olib kirgan yana bir yangiligi Jarqo'ton yodgorligi hisoblanadi. Olimning tadqiqotlar jarayonida topilgan noyob asori-atiqalarni saqlab qolish uchun muzey tashkil etish g'oyasini Sh.Rashidov zo'r qiziqish bilan qo'llab-quvvatlaydi va 1983-yil SHerobod tumani Oqqo'rg'on qishlog'ida barpo etilgan arxeologiya muzeyi (Jarqo'ton muzeyi)ning ochilish marosimida Sh.Rashidov shaxsan ishtirok etadi [15].

A. Asqarov O'zbekistonda ilk shaharsozlik madaniyatini o'rganishda bir qator bronza davri yodgorliklaridan olingan boy arxeologik materiallar ilmiy tahlili asosida O'zbekiston janubida yuksak rivojlangan ilk shahar madaniyati mil. avv. II-ming yillikning birinchi yarmida qadimgi Sharq sivilizatsiyasiga xos

tarixiy sharoitda tarkib topganligi Sopollitepa va Jarqo'ton misolida isbotlandi [16].

Xulosa va takliflar. Ahmadali Asqarov har jabhada halol mehnati tufayli hayotda o'z oldiga qo'ygan barcha ezgu maqsadlariga erishdi. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Arxeologiya institutining birinchi rahbari, mamlakatimizda arxeologiya fanining rivojiga qo'shgan ulkan hissasi va yaratgan ilmiy maktabi inobatga olinib 1984-yilda O'zbekiston Fanlar Akademiyasining muxbir a'zosi, 1987-yilda esa O'zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi etib saylandi.

Bundan tashqari A.Asqarov mamlakatimiz ilm-faniga qo'shgan munosib hissasi tufayli Abu Rayxon Beruniy nomidagi davlat mukofotining sovrindori (1985), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1995), xalqaro Turk akademiyasining "Oltin medali" (2016), "El-yurt hurmati" ordeni (2018), Birinchi darajali "Me'nat fahriysi" (2021) ko'krak nishoni O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi (2023) kabi qator orden va oliy unvonlarga sazovor bo'ldi.

Akademik Ahmadali Asqarovning ijtimoiy va ilmiy-pedagogik faoliyati juda keng ko'lamlidir. Olimning o'zbek xalqining kelib chiqishi, arxeologik manbalar asosida ilk zardushtiylik va oriylar muammosi, o'zbek davlatchiligi va uning taraqqiyot bosqichlari masalalari, shuningdek O'zbekistonda tarixchi olimlar va mutaxassis kadrlar tayyorlash hamda ustoz-shogird an'analarini rivojlantirish borasidagi faoliyati alohida tadqiqot mavzulari hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Набоков В. Выдающийся вклад археологов Узбекистана // Ленинская знамя. 1982. 26 октябрь.
2. Буряков Ю.Ф. А.А.Аскарлов – зарубежный член-корреспондент Германского археологического института (ФРГ). ОНУз. 1987. №3. -С.68.
3. Шониезов К. Ворислик // Ўзбекистон овози. 1994. 7 апрел.
4. Ширинов Т., Матбобоев Б. Академик Ахмадали Аскарлов ва унинг хаёт йўли. -Самарқанд. 1995.
5. Каюмов А. Ўзбекистон академиклари. -Тошкент. "Мумтоз сўз". 2011. 249-250-бетлар.
6. Хушвақт Раҳим. Юрак садолари. -Тошкент. 2003.
7. Аскарлов А. Меҳнат ва курашда тобланган хаёт онларим. -Тошкент.: "Донишманд зиёси". 2024. 8-11 бетлар.
8. Гулямов Я.Г. История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. -Ташкент. "Фан". 1957.
9. Аскарлов А. Бухоронинг ибтидоий давр тарихидан лавҳалар. Тошкент., "Фан. 1973. 16-23-бетлар.
10. Аскарлов А. Низовья Зерафшана в эпоху бронзы. Автореф. канд. дисс. -Ленинград. 1962. 19 с.
11. Гулямов Я.Г., Исламов У., Аскарлов А. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зарафшана. -Ташкент, "Фан", 1966.
12. Аскарлов А.А, Абдуллаев Б.Н. Джаркутан (К проблеме протогородской цивилизации на юге Узбекистана. -Ташкент. "Фан". 1983. С. 32-44.
13. Аскарлов А. Бронзовый век южного Узбекистана (К проблеме развития локальных очагов древневосточной цивилизации). Автореф. докт. дисс. - Москва. 1977. 44 с.
14. Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. "Фан". -Ташкент. 1977. 232 с.
15. Каюмов А. Ўзбекистон академиклари. -Тошкент. "Мумтоз сўз". 2011. 249-250-бетлар
16. Аскарлов А. Энг кадимий шахар. -Тошкент. "Маънавият". 2001. 21-22 б.

UDK: 94. (575.1) (072)

Фарход МУРАДОВ,

Старший преподаватель Ташкентского института менеджмента и экономики

E-mail: farhodmuradov1974@gmail.com

На основе рецензии директора музея при научно-просветительском, мемориальном комплексе имени Первого Президента Республики Узбекистан И. Каримова, доктора философии (PhD) по историческим наукам, старшего научного сотрудника О.Б. Абдумунинова

ANALYSIS OF CHANGES IN EDUCATIONAL STANDARDS AND TEACHING METHODS IMPLEMENTED THROUGH UN INITIATIVES

Annotation

This article examines the changes in educational standards and teaching methods in Uzbekistan initiated by UN programs. Collaboration with international organizations has led to the implementation of modern curricula based on a competency-based approach, which emphasizes the development of critical thinking and practical skills among students. The article analyzes the transition from traditional teaching methods to interactive ones, including the use of technology and multimedia resources, which has significantly increased student engagement in the learning process. It also examines the outcomes of these changes, such as improved student performance and motivation to learn.

Key words: Educational standards, Teaching methods, UN Initiatives, Uzbekistan, Interactive methods, Technologies in education, Student achievement, Critical thinking, Education reform.

BMT TASHABBUSI ORQALI JORIY ETILGAN TA'LIM STANDARTLARI VA O'QITISH USULLARIDAGI O'ZGARISHLARNING TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada BMT dasturlari tashabbusi bilan O'zbekistonda ta'lim standartlari va o'qitish uslublaridagi o'zgarishlar muhokama qilinadi. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik talabalarining tanqidiy fikrlash va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish imkonini beruvchi kompetensiyaga asoslangan yondashuvda zamonaviy o'quv dasturlarini joriy etishga olib keldi. Maqolada o'qitishning an'anaviy usullaridan interfaol usullarga o'tish, jumladan texnologiya va multimedia resurslaridan foydalanish tahlil qilinadi, bu esa o'quvchilarning o'quv jarayonidagi faolligini sezilarli darajada oshirdi. Bu o'zgarishlarning natijalari, ya'ni talabalarining o'zlashtirish yutuqlari va o'qishga bo'lgan motivatsiyasi ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: ta'lim standartlari, o'qitish usullari, bmt tashabbuslari, O'zbekiston, interfaol usullar, ta'limda texnologiyalar, o'quvchilar yutuqlari, tanqidiy fikrlash, ta'lim islohoti.

АНАЛИЗ ИЗМЕНЕНИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТАНДАРТАХ И МЕТОДАХ ПРЕПОДАВАНИЯ, ВНЕДРЕННЫХ С ПОМОЩЬЮ ИНИЦИАТИВ ООН.

Аннотация

В данной статье рассматриваются изменения в образовательных стандартах и методах преподавания в Узбекистане, инициированные программами ООН. Сотрудничество с международными организациями привело к внедрению современных учебных планов, основанных на компетентностном подходе, что позволило акцентировать внимание на развитии критического мышления и практических навыков студентов. Статья анализирует переход от традиционных методов обучения к интерактивным, включая использование технологий и мультимедийных ресурсов, что значительно повысило вовлеченность студентов в учебный процесс. Также рассматриваются результаты внедрения этих изменений, такие как улучшение успеваемости студентов и их мотивации к обучению.

Ключевые слова: образовательные стандарты, методы преподавания, инициативы оон, узбекистан, интерактивные методы, технологии в образовании, успеваемость учащихся, критическое мышление, реформа образования.

Введение. Образование играет ключевую роль в развитии общества, формировании человеческого капитала и обеспечении устойчивого экономического роста. В последние годы в Узбекистане были инициированы масштабные реформы в образовательной сфере, направленные на модернизацию учебных стандартов, внедрение современных методов преподавания и повышение доступности качественного образования.

Особую роль в этих преобразованиях сыграли инициативы ООН и её специализированных агентств, таких как ЮНЕСКО и ЮНИСЕФ, которые способствовали внедрению передового международного опыта, цифровых технологий, а также развитию инклюзивного и профессионального образования. Благодаря этим усилиям учебный процесс становится

более ориентированным на потребности обучающихся, учитывает глобальные тенденции и способствует всестороннему развитию личности.

В данной работе проводится анализ ключевых изменений в образовательных стандартах и методах преподавания, реализованных в рамках международных инициатив, и оценивается их влияние на систему высшего образования в Республике Узбекистан.

Анализ литературы по теме. В последние годы инициативы ООН играют важную роль в реформировании образовательных стандартов и методов преподавания. Эти изменения направлены на улучшение качества образования и доступности учебных ресурсов.

Изменения в образовательных стандартах и методах преподавания, поддерживаемые инициативами ООН, имеют значительное влияние на систему

образования. Дальнейшие исследования и практическое применение этих изменений могут способствовать более эффективному обучению и развитию навыков у студентов.

Исследования показывают, что внедрение новых стандартов способствует улучшению образовательных результатов. Критические обзоры подчеркивают необходимость адаптации методов преподавания к местным контекстам и культурным особенностям. Практические примеры успешной реализации инициатив ООН в разных странах демонстрируют эффективность предложенных подходов.

Метод решения. Для анализа изменений в образовательных стандартах и методах преподавания, внедрённых с помощью инициатив ООН, используются следующие методы исследования:

Анализ нормативных документов – изучение государственных образовательных стандартов, национальных программ, стратегий развития образования, а также документов, разработанных ООН и её специализированными агентствами (ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ и др.).

Сравнительный анализ – исследование изменений в образовательной системе до и после внедрения реформ, а также сравнение с международными практиками.

Метод экспертных оценок – анализ мнений и рекомендаций специалистов в области образования, педагогов и представителей международных организаций.

Статистический анализ – изучение количественных данных о результатах реформ, включая показатели охвата образованием, академической успеваемости и подготовки педагогов.

Контент-анализ образовательных программ и учебных материалов – оценка содержания новых стандартов и учебных пособий на предмет соответствия международным требованиям.

Использование данных методов позволяет получить объективную картину изменений в образовательной системе и оценить их эффективность в контексте инициатив ООН.

В последние годы в Узбекистане наблюдаются значительные изменения в образовательных стандартах и методах преподавания, во многом благодаря инициативам, поддержанным Организацией Объединённых Наций и её специализированными учреждениями.

Методология исследования. В Узбекистане, по инициативе ООН, происходит переход от традиционных методов обучения к интерактивным. Эта стратегия направлена на модернизацию образовательной системы и улучшение качества образования.

Основные аспекты модернизации образовательной системы и улучшение качества образования.

Аспекты	Описание
Интеграция технологий	Внедрение цифровых инструментов и платформ для обучения, таких как онлайн-курсы и образовательные приложения.
Активное обучение	Использование методов, которые вовлекают студентов в процесс обучения, таких как групповые проекты, дискуссии и практические занятия.
Подготовка преподавателей	Проведение тренингов для педагогов, чтобы они могли эффективно использовать интерактивные методы и технологии в аудиториях.
Участие сообщества	Вовлечение родителей и местных сообществ в образовательный процесс для создания поддерживающей среды.
Оценка и адаптация	Постоянный мониторинг и оценка новых методов обучения для их дальнейшей адаптации и улучшения.

Этот переход способствует более глубокому пониманию материала студентами и повышению их мотивации к обучению.

Анализ и результаты. Результаты исследования демонстрируют, что переход к интерактивным методам обучения в Узбекистане, поддерживаемый инициативами ООН, имеет значительный потенциал для улучшения образовательного процесса. Однако для достижения устойчивых изменений необходимы дополнительные усилия в области подготовки и ресурсного обеспечения.

Важность продолжение реформ в системе образования.

Аспекты	Описание
Адаптация к изменениям	Быстрые изменения в технологиях и экономике требуют от молодежи новых навыков. Реформы помогают внедрять актуальные знания и умения.
Критическое мышление	Современное образование должно развивать навыки критического анализа и решения проблем, что позволяет молодежи эффективно справляться с вызовами.
Инновации и предпринимательство	Образовательные реформы могут содействовать развитию креативности и предпринимательского мышления, что важно для создания новых рабочих мест и экономического роста.
Социальная интеграция	Образование способствует социальной мобильности и уменьшению неравенства, что важно для стабильности общества.
Глобальная конкурентоспособность	Подготовка молодежи к международной арене позволяет странам быть более конкурентоспособными на глобальном уровне.

Заключение. В результате реализации инициатив ООН в Узбекистане были проведены значительные реформы в образовательной системе, направленные на повышение качества и доступности обучения. Основные изменения коснулись обновления образовательных стандартов, внедрения Национальной учебной программы, развития инклюзивного образования, цифровизации учебного процесса и совершенствования системы профессионального развития педагогов.

В 1995 г. Комиссия ООН по устойчивому развитию (УР) приняла документ «Программа работ по показателям устойчивого развития». Эти показатели

Преподаватели отмечают положительное влияние интерактивных методов на вовлеченность студентов. Часто упоминаются такие методы, как групповые проекты и обсуждения. Студенты выражают желание видеть больше практических занятий и применения знаний на практике, что способствует лучшему пониманию материала. Реформы в образовании не только улучшают качество обучения, но и способствуют формированию ответственного и активного гражданского общества.

выстроены по категориям: обстоятельства – состояние – действия.

Образование играет ключевую роль в изменении мышления и действий личности и государства в целом. Задачи системы образования – подготовка кадров для экономики страны, воспитание граждан и формирование системы ценностей. Образование – самое эффективное средство, которым располагает общество для противостояния проблемам и вызовам современности и будущего. Именно образование позволяет людям понять характер и масштаб проблем на пути к УР. Концепция устойчивого развития – это модель развития цивилизации, исходящая из необходимости обеспечения баланса между

решением социально-экономических проблем и сохранением окружающей среды.

Таким образом, задачи ОУР следующие: повышение качества образования, приобретение знаний и навыков, способствующих УР общества; развитие критического и созидательного мышления, способности решать проблемы; развитие умения принимать решения и брать ответственность на себя; воспитание общечеловеческих нравственных ценностей; обучение устойчивому потреблению; воспитание активной гражданской позиции; обучение здоровому образу жизни [1].

Внедрение. Национальной учебной программы позволило модернизировать содержание образования, сделать его более практико-ориентированным и соответствующим международным стандартам. Развитие инклюзивного образования способствует созданию равных возможностей для всех, включая молодежь с особыми образовательными потребностями. Цифровизация учебного процесса открыла новые возможности для персонализированного и дистанционного обучения. А меры по повышению квалификации педагогов обеспечивают подготовку современных специалистов, способных эффективно применять инновационные методы преподавания.

В последнее время, отмеченное бурным развитием сетевых технологий, ЮНЕСКО стимулирует государства более активно развивать проекты с использованием форматов открытого и дистанционного обучения,

новейших технологий, включая интерактивные мультимедийные системы, теле- и радиовещание через спутники, компьютерные сети [2].

Таким образом, реформы в системе образования Узбекистана, осуществляемые при поддержке ООН и её специализированных организаций, способствуют формированию устойчивой, инклюзивной и конкурентоспособной образовательной среды, соответствующей требованиям XXI века.

Выводы. Интерактивные методы обучения значительно повышают мотивацию студентов и их вовлеченность в учебный процесс. Использование новых методов связано с ростом успеваемости.

Предложения. Регулярные тренинги и семинары для повышения квалификации преподавателей в области интерактивных методов.

Инвестиции в инфраструктуру: Увеличение финансирования для обеспечения учебных заведений необходимыми техническими ресурсами.

Создание системы мониторинга: Разработка и внедрение системы оценки эффективности интерактивных методов обучения.

Повышение доступности ресурсов: Разработка онлайн-платформ и открытых образовательных ресурсов для поддержки преподавателей и студентов.

Эти выводы и предложения помогут улучшить процесс внедрения интерактивных методов обучения в Узбекистане и повысить качество образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизов А.А., Акиншина Н.Г., Мусина Р.Г. О проблеме внедрения концепции устойчивого развития в систему Высшего образования Республики Узбекистан // Современные проблемы науки и образования. 2020. № 3. <https://science-education.ru/ru/article/view?id=29913>
2. <https://science-education.ru/ru/article/view?id=29913>
3. Кругликова Т.В. Образование для всех? Роль новых технологий в преодолении глобального неравенства (По материалам международных организаций). С. 203.
4. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-4860. (2020). О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями. <https://lex.uz/docs/5044745>
5. Национальная программа по развитию народного образования на 2022–2026 годы. <https://www.president.uz>
6. Развитие инклюзивного образования: национальные стратегии и международный опыт. Министерство дошкольного и школьного образования Республики Узбекистан. (2023). <https://www.uzedu.uz>
7. Доклад о глобальном образовании: Инновационные подходы к обучению и преподаванию. ЮНЕСКО. (2021). <https://www.unesco.org>
8. Инклюзивное образование: практики и вызовы в Центральной Азии. ЮНИСЕФ Узбекистан. (2023). <https://www.unicef.org/uzbekistan>
9. Программа Teaching for Success: Профессиональное развитие педагогов. Британский Совет в Узбекистане. (2023). <https://www.britishcouncil.uz>
10. Будущее образования: Цифровизация и инклюзивность в обучении. ЮНЕСКО и Всемирный банк. (2022). <https://www.worldbank.org>
11. Высшее образование в глобализованном обществе: Установочный документ ЮНЕСКО по образованию. – Режим доступа: <http://www.ifap.ru/library/book389.pdf>

UDK: 902.03(575.1)

Yakubdjani MUXAMEDOV,

Doktor of philosophy in history, PhD senior teacher National university of Uzbekistan

E-mail: mukhamedov-2017@mail.ru

Urganch davlat universiteti professori, t.f.d O'. Abdullayev taqrizi asosida

DIPLOMACY RELATIONS OF THE WESTERN TURKIC KHAGANATE WITH TIBET

Annotation

The article scientifically highlights and analyzes the social, economic and political relations of the Western Turkic Khaganate with the Persian Sassanids, i.e., diplomatic correspondence based on written and archaeological sources as well as a number of studies by foreign and Uzbek scientists on this issue.

Key words: Western Turkish Khagan, yabgü, Turkish, Tibetan, Lhasa, diplomacy, Tang, suy-shu, tan-shu, Koshgar, Tun Yabgü Khagan, Khutan, Eastern Turkestan, Yettisuv, Ashina, Chinese, Fergana, tegin, teginshoks, turgash, Uyghurs.

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ЗАПАДНОГО ТЮРКСКОГО КАГАННАТА С ТИБЕТАМИ

Аннотация

В статье на научной основе освещены и проанализированы социальные, экономические и политические отношения Западно Тюркского каганата с Тибетами, т.е. дипломатические переписки на основе письменных и археологических источников, а также ряд исследований, зарубежных и узбекских ученых по данному вопросу.

Ключевые слова: Западнотюркский каганат, ябгу, каган, Тибет, Лхаса, Танг, Тун ябгу хахан, Суй-шу, танг-шу, Китай, Кошгар, тегин, Фергана, тегиншахи ашина, хутан, Восточный Туркестан, дипломатия, тургаши, уйгуры.

G'ARBIY TURK XOQONLIGI VA TIBET O'RTASIDAGI DIPLOMATIK MUNOSABATLAR

Annotatsiya

Maqolada G'arbiy Turk xoqonligining Tibet bilan olib borgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlari, elchilik aloqalari yozma va arxeologik manbalar asosida yoritilgan bo'lib, mazkur masalani tadqiq qilishda asosan xorijlik va o'zbekistonlik olimlarning ilmiy qarashlari bo'yicha keltirilgan ma'lumotlari ilmiy asosda tahlil qilinib yoritilgan.

Kalit so'zlar: G'arbiy Turk xoqonligi yabg'u, turk, Tibet, Lxasa, diplomatiya, Tang, suy-shu, tan-shu, Koshg'ar, Tun Yabg'u xoqon, Xutan, Sharqiy Turkiston, Yettisuv, Ashina, Xitoy, Farg'ona, tegin, teginshoxlar, turgashlar, uyg'urlar.

Kirish. G'arbiy Turk xoqonligi Yevrosiyo mintaqasida qudratli davlatga aylanishida Xitoy, Eron, Vizantiya va Tibet kabi yirik davlatlar bilan olib borgan siyosiy munosabatlarning ahamiyati katta bo'lgan. Mazkur masalada G'arbiy Turk xoqonligi va Tibet o'rtasidagi aloqalarni tadqiq qilish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzuni tadqiq qilishda xorijlik olimlardan: E. Shavann, K. Bekvis, A. Rona Tas, E. Aydin, A. Volkan, P. Golden, B. Dotsonlar, rus tadqiqotchilaridan: V.V. Bartold, L.N. Gumilev, S.G. Klyashtorniy, N.I. Bichurin, A.G. Malyavkin, o'zbekistonlik olimlardan: A. Xodjaye, G'. Boboyorov, F. Djumanioyozova, M. Xatamova, singari mutaxassislarini asarlarini alohida tilga olib o'tish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu mavzuni yoritishda, tarix fanida tan olingan tizimli qiyosiy tahlil, tarixiylik, muammoviy va fanlararo yondashuv kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Tibet xaqidagi dastlabki ma'lumotlar xitoy yilnomalarida, tibetcha bitiklarda, arab, fors, turk yozma manbalarida qisman bo'lsada saqlanib qolgan. Xitoy yilnomalarida (Suy-shu, Tan-shu) Tibetning geografik joylashuvi, tabiati, iqlimi, tog'lari, chegara hududlari, boshqaruvdagi sulolalari, qo'shni hududlar bilan olib borgan siyosiy munosabatlariga oid ma'lumotlar o'rin olgan. Ushbu manbalarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular VII asrning ikkinchi yarmi va VIII asrning ikkinchi choragigacha bo'lgan davrda xoqonlik va Tibet imperiyasi o'rtasidagi munosabatlarni tasvirlaydi. Ularni xoqonlikning ikkala qanotida bo'lib o'tgan, Sharqiy Turkistonda Turk xoqonligi, Tibet va Xitoy o'rtasidagi chegara hududlar uchun kurash bilan bog'liq siyosiy voqealarga bag'ishlangan manbalar sirasiga kiritish mumkin.

Geografik joylashuvga ko'ra, Tibet o'lkasi G'arbiy Turk xoqonligi hududini Sharqiy Turkistondagi Koshg'ar va Xo'tanning xukmdorlari bilan siyosiy aloqalar olib borilgan

hududlardan xisoblanadi. Biroq, G'arbiy Turk xoqonligi va Tibet o'rtasidagi o'zaro aloqalar masalasi alohida tadqiq qilinmagan. Mavzuni tadqiq etishda xorijlik olimlar, tadqiqotchi izlanuvchilar, turklarga oid ma'lumotlar qatorida qisman bo'lsada berib o'tganlar. Jumladan, xorijiy olimlardan E. Shavann, K. Bekvis, A. Rona Tas, E. Aydin, A. Volkan, P. Golden, B. Dotsonlar, rus tadqiqotchilaridan: V.V. Bartold, L.N. Gumilev, S.G. Klyashtorniy, N.I. Bichurin, A.G. Malyavkin, o'zbekistonlik olimlardan G'. Boboyorov, F. Djumanioyozova singari mutaxassislar atroflicha to'xtalib o'tganlar.

G'. Boboyorov yozma manbalar va xorijlik olimlarning asarlariga asoslanib, G'arbiy Turk xoqonligi tarkibida bo'lgan Farg'ona va Tibet o'rtasidagi o'zaro ittifoq aloqalarning o'rnatilishi bilan bog'liq qarashlari[1], xaqida so'z yuritilsa, F. Djumanioyozova esa, Tibetning qo'shni Qobul teginshohlari, Hindiston va Xitoy bilan olib borgan o'zaro munosabatlarini xitoy manbalari qisman arab manbalarida keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib o'z ilmiy mulohazalarini berib o'tadilar[2].

Tibet bo'yicha xorijlik olim K. Bekvis xitoy, tibet manbalaridagi ma'lumotlarga tayangan holda, Turk xoqonligining Tibet o'rtasidagi iqtisodiy va siyosiy aloqalar borasida o'z ilmiy qarashlarni keltirib o'tgan. Jumladan Turk xoqonligining siyosiy aloqalari qatorida Tibet xaqida uning tashkil topishi va Turk xoqonligi bilan o'zaro aloqalariga doir ma'lumotlarini alohida tilga olib o'tish mumkin[3]. Rus tadqiqotchilaridan L.N. Gumilev, A.G. Malyavkinlar ham Turk xoqonligi bilan Tibet o'rtasidagi o'zaro diplomatik munosabatlar hususida, ayniqsa Xitoy bilan yuzaga kelgan xarbiy qarama qarshiliklar bo'yicha ma'lumotlar berib o'tilgan. Yana bir Venger olimi G. Uray asarlarida esa, G'arbiy Turk xoqonligi bilan Tibet o'rtasida tuzilgan ittifoq xaqidagi ma'lumotlar o'rin olgan[4]. Mazkur kelishuv bitimga muvofiq G'arbiy Turk xoqonligi va Xitoy o'rtasida yuzaga kelgan kurashlar bo'yicha o'rnatilgan kelishuv bitimi va uning natijalari xaqidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Ilk o'rta asrlarda Tibet yirik siyosiy birlashmaga aylinishida qo'shni hududlar Turk xoqonligi, Xitoy sulolalari (Suy, Tan) Turgash xoqonligi (699-766) Uyg'ur xoqonligi (745-840)ning tasiri katta bo'lgan[5].

Tibetliklar turklar bilan yaqin qo'shnichilik aloqalarini qadimdan boshlab olib borganligi ma'lum. Xususan, "Hudud ul olam"da Xallux mamlakati Tibetning shimoliy qismida joylashgani berilgan. Idrisiyning "Nuzhat al-mushtak" asarida kimaklarning janubida to'quzog'uzlar, uning janubiy g'arbida Tibetdan keyingi o'rinda qarluqlar g'arbida xalajlar sharqiy qismida okean borligi keltirib o'tiladi[6].

G'arbiy Turk xoqonligi tarkibida bo'lgan Farg'onaning Tibet bilan o'zaro diplomatik munosabatlarni olib borishi qo'shni Xitoyning g'azabini keltira boshlagan bo'lsa, ikkinchi tomondan kuchayib borayotgan Turgashlar masalasi ham Farg'onaliklarni qiyin ahvolga solib qo'ygan edi. Mazkur qiyin vaziyatdan chiqish uchun tibetliklar bilan kelishuvi asosida xal qilish yo'lini tanlaganlar.

Tibetliklarni Sug'd bilan savdo madaniy aloqalari xususida Afrosiyob devoriy suratlarida xam so'z yuritilgan. Jumladan Sug'd xukmdori Varxuman xuzuriga kelayotgan elchilar qatorida tibetlik elchilar tasvirini uchrashi fikrimizni asoslashi mumkin.

Tibet hukmdorlari G'arbiy mintaqalarda o'z hokimiyatini tashkil etishda ashina qabilasidan foydalanganliklari qayd etilgan[7]. Xitoyliklarga qarshi kurashida o'zini «O'n O'q xoqon» deb e'lon qilgan Ashina Tuchji Xitoyning An-si harbiy bo'limiga hujumlar tashkil qila boshlaydi[8]. Turkning xitoyga qarshi kurashini tibetliklar qo'llab quvvatlab turganlar.

Turk xoqonligi bilan Tibet o'rtasidagi aloqalar haqidagi ma'lumotlar keltirilganda, G'arbiy Turk xoqonligi "Durgu yo'l" nomi ostida berilgan. Bu atamada butun turklar o'lkasi ko'zda tutilganligi ma'lum bo'ladi. Tibet manbalari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan L. Petch VII asrga oid voqealarni tahlil qilib "Drugu yo'l" bu Farg'ona, Yettisuv, Kobul va Turk xoqonligi tarkibiga kirgan hududlarga nisbatan qo'llanilgan atama sifatida talqin qilgan[9]. Shuningdek, xitoyliklarga qarshi kurashgan Ashina Tuyszi tibet manbalarida Ton ya-bgo khagan (To'n yabg'u-xoqon) nomida tilga olingan shaxs bilan bir ekanligini, u 694-695 yillar va 699-700 yillarning qishida Tibet hukmdoriga o'z iltifotini bildirib turgan va 700 - yilda Drugu yo'lga yuborilgan. Bir qator tadqiqotchilarga ko'ra, Ashina Tuyszi - Tun yabg'u-xoqon 700 - yildan boshlab Farg'onada qisqa muddat hukmdorlik qilgan, degan mulohazalarini bildirib o'tganlar. Yuqoridagi ma'lumotlar tahlilidan kelib chiqib, To'n yabg'u-xoqon tibet manbalarida Ashina Tuyszi nomi ostida uchraydi degan fikrga kelish mumkin.

Farg'onada Tun-yabg'u xoqon o'z boshqaruvini qo'lga olib Xitoyliklarga qarshi kurashganligi va ushbu kurashda Tibetliklar yordamidan foydalanganligi qayd etilgan. Mazkur masala bo'yicha G. Boboyorov tibet manbalari va xitoy

yilnomalaridagi ma'lumotlarga asoslangan holda, Tun-yabg'u xoqon Farg'onada ma'lum vaqt davomida o'z boshqaruvni qo'lga olib, Tibetliklar bilan kelishgan holda Xitoyga qarshi harbiy xarakatlar olib borganligini aytib o'tgan[10]. Tun Yabg'u xoqon Tibetning dastagi bilan Sharqiy Turkiston va Yettisuvdagi Xitoyga qarashli «To'rt garnizon»ni qo'lga kiritishga qaratilgan harakatlarga boshchilik qiladi[11].

Tibet tashqi siyosatida Tan sulolasi bilan Xitoyning sharqidagi yyerlar uchun kurashlar olib borgan. Tibetliklar bilan turklarning yaqinlashuviga tibetliklarning xitoy ta'siriga tushib qolishi sabab bo'lgan.

Tibetliklar asta sekinlik bilan Xo'tanni so'ngra Tarim daryosi atrofidagi hududlarni egallab, yirik davlatga asos soladilar. Poytaxt shahar sifatida Lxasa tanlanadi. Buning natijasida Tibet tarkibiga Pomir tog'lari, Tarim vohasi, sharqda Xitoyning Gansu va Yunnan provensiyalari, janubda Bengaliya va Ximolay tog'larigacha bo'lgan hududlarga qadar kengayib borgan[12].

G'arbiy Turk xoqonligi bilan Tibet o'rtasidagi kelishuv natijasida ayni shu davrda kuchayib borayotgan Turgash xoqonligi va xitoyliklarga qarshi kursh olib borish uchun ittifoq tuzilgan. Tibet bilan munosabatlarni nafaqat Farg'ona, balki Toxariston ham o'rnatgan. Xususan, 704 - yillarda Toxariston arab xalifaligiga qarshi kurashishda Tibetliklardan yordam oladilar. Arablarga qarshi tibetliklar va turklar o'zaro birgalikda harbiy xarakatlar olib borishgan[13]. R. Gibb asarida arablarga qarshi kurashgan "turk-xaytal" tibetliklarni kurashi haqidagi ma'lumotlar ham o'rin olgan[14].

Ilk o'rta asrlar davrida G'arbiy Turk xoqonligi Tibet, Xitoy munosabatlarida xalqaro savdo munosabatlarini olib borishda tranzit yo'llar katta o'rin tutgan. Jumladan, O'zgandan Tyanshandagi tog' dovonlari orqali Sharqiy Turkistonga olib boruvchi yo'llardan samarali foydalanilgan. Bu davrda O'zgandan Yassi dovoni orqali Arpa vodiysiga, Qoraqayin otbosh va Norin daryolari vodiysiga o'tgan yo'l bo'lib, otbosh shahridan Farg'ona vodiysigacha 6 kunlik yo'lni tashkil qilgan. Ushbu yo'l bo'ylab savdogarlar Otboshidan Tibetgacha bo'lgan masofa ham shuncha kunlik yo'lni bosib o'tganlar[15].

Tibetliklar xalqaro savdo aloqalarini olib borishda boshqa xalqlardan qolishmagan. Xususan "Tarixi Rashidiy" asari muallifi o'rta asrlarda tibetlik ko'chmanchilar (ularni janpalar deb atashgan) yuk solingan maxsus xaltalarni qo'ylarning yelkasiga ortib, Xitoy va Hindistonga maxsulotlar olib borganligi haqidagi qiziqarli ma'lumotlarni aks etishi, fikrimizni aoslaydi[16].

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, G'arbiy turk xoqonligi Tibet bilan gohida do'stona yoki dushman kayfiyatida bo'lganligi ham ma'lum. Tibet hududi asosan tog'lardan iborat bo'lganligi sababli, mintaqaning o'ziga hos etnomadaniyati shakllanishiga hizmat qilgan. G'arbiy Turk xoqonligi va Tibet o'rtasidagi o'zaro munosabatlarining o'rnatilishi, ikki davlat uchun ham manfaatli bo'lgan, deya xulosa chiqarish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Бобоёров Ф. Фарғона Фарбий Турк хоқонлиги чоғида (сиёсий тарих, тангалар битиклар) – Тошкент: Фан, 2023. – Б. 89-96.
2. Djumaniyozova F. Beruniy tibetdagi turklar to'g'risida. // Buyuk mutafakkir va qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning 1050 yillik yubileyiga bag'ishlangan. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent: Ma'naviyat, 2023. – b. 244-249.
3. Beckwith. I. C. The Tibetan Empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs, and Chinese during the Early Middle Ages. New Jersey: Princeton University Press 1993.
4. Uray G. The Old Tibetan Sources of the Central Asia up to 751 A.D.: a Survey // prolegomena to the History of pre-Islamic Central Asia. Ed.by J. Harmatta.- Budapest. 1979. – S. 281.
5. Бобоёров Ф. Фарғона Фарбий Турк хоқонлиги чоғида (сиёсий тарих, тангалар битиклар) – Тошкент: Фан, 2023. – Б. 91.
6. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. Arabchadan A. Rasulev, Y. Hakimjonov va. Jalolov G' tarj. Mas'ul muharrir: Jalolov G' va Irisov A. T. 2. Toshkent, 1965., Djumaniyozova F. Beruniy tibetdagi turklar to'g'risida. // Buyuk mutafakkir va qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning 1050 yillik yubileyiga bag'ishlangan. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2023. – b. 245.
7. Малявкин А. Г. История Восточного Туркестана в VII–X вв. // Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. Очерки истории. Под ред. – С. Л. Тихвинского и др. – М.: Наука, 1988 – С. 321.
8. Бичурин Н. Я. Собрание сведений о народах обитавших в Средней Азии в древние времена. В 3-х тома М.:Л, том I. 1950 – С. 294.
9. Uray G. The Old Tibetan Sources of the Central Asia up to 751 A.D.: a Survey // prolegomena to the History of pre-Islamic Central Asia. Ed.by J. Harmatta. - Budapest. 1979. – S. 281. Бобоёров Ф. Фарбий Турк хоқонлигининг давлат тузуми. – Тошкент: Янги нашр, 2008. – Б. 82.
10. Бобоёров Ф. Фарғона Фарбий Турк хоқонлиги чоғида (сиёсий тарих, тангалар битиклар) – Тошкент: Фан, 2023. - Б.95.
11. Бобоёров Ф. Фарбий Турк хоқонлигининг давлат тузуми – Тошкент: Янги нашр, 2008. – Б. 82.

12. Beckwith. I. C. The Tibetan Empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs, and Chinese during the Early Middle Ages. New Jersey: Princeton University Press 1993. – Pp. 30-37, Бобоёров Ғ. Ғарбий Турк хоқонлигининг давлат тузуми – Тошкент: Янги нашр, 2008. – Б. 92.
13. Beckwith I. C. The Tibetan Empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs, and Chinese during the Early Middle Ages. New Jersey: Princeton University Press, 1993. – Pp. 66
14. Малявкин А.Г. Танские хроники о государствах Центральной Азии: Тексты и исследования. Новосибирск, - 1989. С.24.
15. Сагдуллаев А. Мавлонов У. Махкамова Д. Ўрта Осиёда ўрта асрлар савдо-сотиқ тизими. – Тошкент: Akademiya, 2012. – Б. 45.
16. Мирза Мухаммад Хайдар Тарих-и Рашиди / Введение, перевод с персидского Урунбаева А., Джалиловой Р.П., Епифановой Л.М. Примечание и указатели Джалиловой Р.П. и Епифановой Л.М. – Ташкент: Фан, 1996. – с. 518-519, Мавланов У.М. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари: шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. – Тошкент: Фан, 2016. – Б. 253.

Murod RAXMATOV,
Navoiy davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: raxmatov.80@bk.ru

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, t.f.d O.Rashidov taqrizi asosida

AHMAD ZAKI VALIDI – THE IDEOLOGICAL LEADER OF THE INDEPENDENCE MOVEMENT IN TURKESTAN

Annotation

This article discusses the actions of Ahmad Zaki Validi as the ideological leader of the independence movement in Turkestan based on scientific foundations.

Key words: Autonomy, Soviet, emigrant, press, faction, phenomenon, independence, communist, congress, agent, government, archive, army.

АХМАД ЗАКИ ВАЛИДИ – ИДЕЙНЫЙ ЛИДЕР ДВИЖЕНИЯ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ В ТУРКЕСТАНЕ

Аннотация

В статье на научной основе рассматриваются действия Ахмада Заки Валиди как идейного лидера движения за независимость в Туркестане.

Ключевые слова: Автономия, советский, иммигрант, пресса, фракция, явление, независимость, коммунист, конгресс, агент, правительство, архив, армия.

AHMAD ZAKI VALIDIY – TURKISTONDAGI ISTIQLOLCHILIK HARAKATINING G'OYAVIY RAHNAME

Аннотация

Mazkur maqolada Ahmad Zaki Validiyning Turkistondagi istiqlolchilik harakatining g'oyaviy rahnamosi sifatida qilgan harakatlari ilmiy asoslar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Muxtoriyat, sovet, muhojir, matbuot, firqa, fenomen, istiqlo, kommunist, kongress, agent, hukumat, arxiv, armiya.

Kirish. Turkiy xalqlarning milliy mustaqilligi uchun kurashida Ahmad Zaki Validiyning hisssasi katta bo'lgan. Validiyning Turkistondagi siyosiy faoliyati ikki davrdan iborat. Birinchisi, 1917-yil aprel-oktabr oylari oralig'ida bo'lib, bu paytda u Toshkentda yashadi hamda Turkistondagi muxtoriyatchilik harakatida faol qatnashdi. Ikkinchisi, 1920-1923 yillarni o'z ichiga olib, Validiy avval BXSР poytaxti Buxoroda yarim-yashirin holatda yashadi, so'ngra Buxoro, Karmana, Samarqand, Jizzax, Toshkent hududlarida bo'lib, Turkistondagi istiqlolchilik harakatining g'oyaviy rahnamolaridan biriga aylandi.

Maxfiy hujjatlarda keltirilishicha, 1920-yil may oyida Moskvada Validiy boshchiligidagi boshqird delegatsiyasi bilan T. Risqulov rahbarligidagi Turkiston respublikasi delegatsiyasi o'rtasida o'zaro muloqotlar bo'lib, sovet rejimiga qarshi birgalikda kurashish uchun kelishib olindi hamda Turkiston va Boshqirdiston respublikalarida yashovchi turkiy xalqlarga qarata murojaatnoma qabul qilindi. Murojaatnoma Moskvada arab imlosida turkiy tilda nashr qilinib, Turkistonga olib kelingan[1]. Ma'lumki, bu paytda Turkistonda sovet rejimiga qarshi eng shiddatli janglar ketayotgan edi. Validiy Boku va Turkmaniston hamda Xorazm orqali 1920-yil dekabrda Buxoroga yetib keldi. Validiy 1921-yil noyabr oyigacha Buxoro shahrida yashab, so'ngra Samarqand viloyati va Toshkent vohasini kezib, Turkiston, Buxoro va Xorazm respublikalaridagi barcha qo'zg'olonchilar guruhlarini birlashtira oladigan va qurolli harakatga g'oyaviy jihatdan rahbarlik qiladigan yagona markaz tuzish uchun butun kuch-g'ayratini sarfladi. U Buxoro hukumatining rahbarlari Fayzulla Xo'jayev, Usmon Xo'ja, Abdulqodir Muhitdinov bilan o'z rejalari haqida maslahatlashadi. Validiy bu xususda 1921-yil oktabrda Buxoroga kelgan turkiyalik mashhur sarkarda Anvar Posho bilan ham bir necha bor suhbatlashgan edi[2].

Validiy Turkiston mintaqasidagi qurolli harakatning asosiy mafkurachilaridan biri sifatida bu harakatga nisbatan milliy rahbar xodimlar (milliy kommunistlar) tomonidan o'tkaziladigan siyosiy yo'lni belgilashda katta ish qildi. Fayzulla Xo'jayev, Anvar Posho, Validiy o'rtasida bo'lib o'tgan muloqotlar bunda muhim rol o'ynadi. Shu narsa xarakterli holki, keyinchalik taqdir taqozosi bilan uch turkiy xalqning bu uch buyuk namoyandasi

Turkiston ozodligi va birligi uchun kurashning turli qutblarida turib, bir-biridan farq qiladigan har xil vaziyatlar va alohida sharoitlarda faoliyat olib borishlariga to'g'ri keldi. Lekin bu katta uchlik faoliyatini yagona nuqtaga birlashtirib turgan g'oya, bu - ota yurt Turkiston mustaqilligi g'oyasi edi.

Validiy Buxoroda yashar ekan, jadidchilik g'oyalari bilan sug'orilgan siyosiy partiyalar tashkil qilish, ularning dasturi va rejasini tuzish bilan astoydil shug'ullandi. Validiy tomonidan 1921-yilda "Erk" partiyasining 9 banddan iborat va jadid taraqqiyparvarlari partiyasining 19 bandlik dasturlari ishlab chiqildi. Dasturdagi fikrlarning aksariyati hatto bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Validiy keyinchalik o'zining "Xotiralar" kitobida yozishicha, 1921-yil 2-5 avgustda Buxoroda bo'lgan Milliy Birlig 1-kongressi (Moskvada 1917-1918 yillarda bo'lib o'tgan kongresslardan keyingi 5-yig'ilish)da O'rta Osiyo Milliy Musulmon Jamiyatlari Federatsiyasi - keyinchalik Turkiston Milliy Birligi (TMB) nomi bilan mashhur bo'lgan tashkilot tuzildi. Ancha davom etgan munozaralardan so'ng Validiy tashkilot Markaziy qo'mitasining raisi qilib saylandi. Munavvar Qori va Sadridin Ayniy nomzodlari turli sabablar bilan qo'mita raisligiga o'tmadi. Markaziy qo'mita tarkibiga Turkistonning nufuzli shaxslari kiritildi. Validiy rahbarligida 1921-yilda ishlab chiqilgan TMB Dasturi (Programmasi) ham Buxoroda o'tgan mazkur kongressda tasdiqlandi[3].

Turkiston Milliy Birligi tashkiloti bilan Munavvar Qori rahbarligidagi "Milliy Ittihad" tashkiloti o'zaro hamkorlikda faoliyat ko'rsatdi. Bu holni arxiv materiallari hamda xorijda nashr qilingan Validiy va Boymirza Hayitning kitoblari keltirilgan ayrim hujjatlar isbotlaydi. Har ikki tashkilotning asosiy maqsadi Buxoro respublikasi, umuman, Turkiston mintaqasini sovetlashtirish va ruslashtirish ta'siridan saqlab qolish, Turkistonning mustaqilligi (istiqloli)ga erishish edi. Buning uchun kurashning oshkora va yashirin usullaridan foydalanish ko'zda tutilgan. Tashkilot faoliyatida Fitrat, Cho'lpon, Otaulla Xo'jayev, Sa'dullaxo'ja Tursunxo'jayev (1891-1938), Mukammil Burhonov (1884-1938), Muinjon Aminov (1890-1938), Abdulqodir Muhitdinov, Hoji Safo Jo'raboyev, Salimxon Tillaxonov, Miyon Buzruk Solihov va boshqalar ham faol qatnashganlar. Fayzulla

Xo'jayev "Milliy Ittihad" tashkiloti faoliyatini yashirincha quvvatlab, uning a'zolariga doimiy ravishda moddiy va ma'naviy jihatdan madad berib turgan. Ba'zi ma'lumotlarga qaraganda, tashkilot faoliyatini Turor Risqulov va Yusuf Aliyev ham qo'llab-quvvatlab turishgan.

Turkiston Milliy Birligining 6-kongressi 1921-yil 5-7 sentabrda Samarqandda yarim yashirin holatda o'tkazildi. Samarqanddagi kongressda TMBning 24 banddan iborat Nizomi (Ustavi) va Turkiston Milliy bayrog'i qabul qilindi.

Samarqand kongressi Turkiston mintaqasidagi qurolli harakatni g'oyaviy jihatdan jipslashuviga katta xizmat qildi. Anjumanda butun Turkistondagi qo'rboshilar guruhlar bilan aloqani mustahkamlash va har bir qo'rboshining huzuriga siyosiy maslahatchilar yuborish to'g'risida qaror qabul qilindi[4].

Kongress tugagach, Validiy Farg'ona kurashchilari bilan aloqani mustahkamlash uchun SHermuhammadbek oldiga Xoris Iglikovni, Rahmonqul huzuriga Mustafo Shohqulini yubordi. 1920-yildayoq SHermuhammadbek huzuriga Boshqirdiston hukumatinin vakili Eldorxon Mutin jo'natilgan edi. Eldorxon bekning qo'shinida harbiy ishdan saboq berdi, qo'rboshilarga rus tilini o'rgatdi va asir olingan qizil askarlar qo'lidagi hujjatlarni ruschadan turkiy tilga tarjima qildi. Bundan tashqari 1921-yil oktabrda O'zgan tog'lariga - qirg'izlarning bosh qo'rboshisi Parpibek huzuriga boshqird Minhoj Cholni maxsus maktub bilan yuboradi. Validiy maktubda Parpibekka vaziyat murakkablashsa, Koshg'ar tomonga ketishni maslahat beradi[5]. Bu vakillar qurolli harakatni tashkiliy va g'oyaviy jihatdan jipslashuviga katta xizmat qilishdi.

Tahlil va natijalar. Ahmad Zaki Validiy qo'zg'olonchilar va ularning rahbarlari "elni talovchi, bosqinchi" emasliklarini, balki "o'z vataniga sodiq, fidoyi, dunyo ahvolidan voqif kishilar" ekanliklarini keyinchalik yozgan xotiralarda faqat birgina Samarqand viloyati qo'rboshilari misolida ham yaqqol ko'rsatib bergan edi[6].

Turkiston Milliy Birligining Toshkentda maxfiy ravishda o'tgan va 16 a'zo qatnashgan 7-kongressi (1922-yil 18-20 sentabr)da Validiyga Turkistonga qolmasdan yevropaga chiqib, Mustafo Cho'qay bilan birgalikda TMBni chet elda tuzishni vazifa qilib qo'ydi. Shunday qilib, Validiyning Turkistonda faoliyat ko'rsatgan ikkinchi davri (1920-1923) ham o'zining nihoyasiga yetdi. 1923-yil fevralda u Turkmaniston orqali Eronga o'tib ketdi. Biroq Validiy Turkiston mustaqilligi uchun kurashni xorijda ham izchil davom ettirdi.

Farg'ona vodiysidagi istiqlochlilik harakatini g'oyaviy jihatdan birlashtirishda mashhur qirg'iz vatanparvari, Turkiston MIK raisining sobiq o'rinbosari, Sirdaryo viloyatining Avliyo Ota (hozirgi Taroz) shahrida qirg'izlarning nufuzli solto urug'i aslzodasi xonadonida tug'ilgan To'raqul Jonuzoqov (1893-1921) muhim rol o'ynadi. Bu paytda Turkistonda Ahmad Zaki Validiyning eng yaqin yordamchisi To'raqul Jonuzoqov bo'lgan[7].

T.Jonuzoqov o'z felyetonida ayrimlar taxmin qilganidek, turli xalqlarni bir-biriga qarshi qo'yish bilan shug'ullanmagan. Aksincha, u sovet boshqaruv tizimining o'ziga xos xususiyatlarini va bolsheviklar hokimiyatining tadrijiy evolyutsiyasini ochib tashlagan.

T.Jonuzoqov faqat qo'zg'olonchilar o'rtasida ish olib bormasdan, Kanayev taxallusi bilan qizil armiya jangchilari orasida ham bo'lib, ularga qurolli muxolifat harakatining asl mohiyatini tushuntirdi. Uning tashviqotidan keyin ko'plab rus ofitser va askarlari o'zlari mansub bo'lgan qizil armiyani tashlab ketdi, ayrimlari esa qo'zg'olonchilar safiga borib qo'shildi.

T.Jonuzoqovning bunday faoliyati bolshevik rahbarlarning g'azabini keltiradi. Masalan, Turkiston Kompartiyasi MK mas'ul kotibi Nazir To'raqulov 1921-yil avgustda TKP VI syezdidagi qilgan "Farg'ona muammosi" nomli ma'ruzasida bu holni quyidagicha ta'kidlaydi: "T.Jonuzoqov hozirgi paytda shahardagi bosmachilikning tashkilotchisi sifatida o'z atrofiga barcha tog'lik manaplar (boylar)ni to'plagan hamda tog' va vodiylar aholisini milliy g'oya (platforma) asosida birlashtirishga intilmoqda. Jonuzoqov tog'lik aholi o'rtasida katta nufuzga ega... Jonuzoqov o'zining Yetisuv qirg'izlarining vakili sifatida e'lon qilib, yaqinda Angliya bizga qurolli yordam beradi,

Afg'oniston "bosmachilik" bilan ittifoq tuzadi, deb va'da bermoqda"[8].

T.Jonuzoqov Samarqandda o'tgan Turkiston Milliy Birligi 6-kongressini (1921-yil 5 - 7 sentabr) tayyorlash va o'tkazishda faol ishtirok etdi. Farg'ona qo'rboshilari huzurida bir yilcha bo'lgan T.Jonuzoqov o'z faoliyati haqida kongressda hisobot berdi. T.Jonuzoqov hisobotida ba'zi qo'rboshilar o'rtasidagi tarqoqlik va kelishmovchilik holatlarini tugatish, harakat ishtirokchilari orasida milliy ruhni kuchaytirish lozimligi haqida ham to'xtalib o'tgan va bu xususda o'z fikr-mulohazalarini bildirgan. Validiy va Munavvar Qori bilan birgalikda u Turkiston Milliy Birligi tashkilotining bayrog'ini tayyorladi. Biroq qo'zg'olonchilar o'rtasida juda katta tashkilotchilik ishlarini olib borgan T.Jonuzoqov keyinchalik qizil askarlar qo'liga tushib qoladi. Qo'rboshilar guruhlar T.Jonuzoqovni ozod qilish uchun qizil askar otryadlariga hujum qilganda u soqchi tomonidan otib o'ldirildi. Bu mash'um hodisa 1921-yil 18-noyabrda Farg'ona vodiysida yuz berdi.

Ahmad Zaki Validiy To'g'on umrining oxirida yozgan "Xotiralar" kitobining "Samarqand bosmachilari" nomli faslida Ochilbek va Bahrombek qo'rboshilardan tashqari bu davrda viloyat hududida faoliyat ko'rsatgan Qoraqulbek, Hoji Abdulqodir, Niyozbek, Turobbek, Mulla Hamroqul, Xolbo'tabek qo'rboshilar haqida quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tadi:

"Samarqand shahri g'arbida, Kattaqo'rg'on tevaragida Qoraqulbek 500 kishilik qarluq yigitlari bilan Zarafshonning janubrog'idagi tog' oralarini to'liq o'z nazorati ostiga olgan edi. Buxorodan kelgan ziyolilarning ko'pchiligi unga qo'shildi. Jom atrofidan Oqboshbek ismli bir kishi ham unga bo'ysundi. U saroy urug'idan edi, uning yuzga yaqin odami bo'lgan. U tabiatan axloqi komil dadil bir zot edi. Bular o'zlarining harakatlarini Bahrombek bilan kelishgan holda amalga oshirishardi.

Urgut tojiklaridan Hoji Abdulqodir ismli kishi ham bor edi. U rus tilini bilardi, sovet hokimiyatiga ham xizmat qilgan, o'ktam fikrli bir inson. U do'sti muallim Shakuriy bilan birga Urgutda yashirin tarzda harbiy guruh tuzdi, u yerdagi rus garnizonini bosib, qurollarini tortib olishgach, toqqa chiqib ketdilar. Qadimgi forsiy hamda turkiy adabiyotni juda yaxshi ko'radi. Lekin ikkilanadigan odati bo'lganligi uchun ko'p ham askarlarining qadriga yetavermasdi...

Shuningdek, Jizzaxning Nurota tomonlaridagi tog'larda yashagan tojiklardan Mulla Hamroqul ham ish olib bordi. U Qo'ytosh degan joyni makon tutdi. SHE'riyat bilan ham juda qiziquvchi ziyoli bir inson edi. Jamiyat raisi ekanligim tufayli mening ixtiyorimda bo'ldi. Qizilqum orqali Sirdaryo va Xiva tomonlar bilan aloqalarimizni shu Hamroqulning odamlari ta'minlab turdilar. Uning tirishqoqligi tufayli aylanib kelib turardim. Shuningdek, Hamroqul ixtiyorida O'ksun yaqinidagi tojiklardan Muhammad Yashar mulla, Oqtepa o'zbeklaridan Qoraqul mulla bor edi. Bular o'sha tomonning izzat-ikromli odamlari edilar. Qoraqul mulla tarixdan yaxshi xabardor bo'lgan. Qo'ytosh tog'larida Hamroqul egalik qilgan tog' oraliq'i qadimiy turk dostonlarida Ergenekun nomi bilan atalardi. Toliqqan otlarimizni o'sha yerga olib borib, dam berib boqitirardik. Men bu yerga bir necha marta kelib ketdim. Mahalliy o'zbeklar qadimiy dala hayoti urf-odatlariga sodiq qolgan, ularning tili ham sofligini yo'qotmagan. Xotin-xalajlari dadil, qimtinib, begona nigohlardan qochib, pisib yurishmaydi. Xalq og'zaki adabiyoti ham yaxshi saqlangan. Lekin shu paytgacha hali hech kim yozib olib, nashr qilmagan. Bu voqealardan keyin Toshkent maorif idorasi bu yerda yashagan dostonchi Ergash Jumanbulbulni topib, ayrim dostonlarni yozib olib nashr etdi.

Samarqand va Farg'ona o'rtasidagi O'ratepa atrofidagi tog'lar Xolbo'tabek degan bir qo'rboshining qo'lida bo'ldi, 500 ga yaqin yigiti bor edi. Haqiqiy botir, ruslarga qarshi bo'lgan bir vatanparvar. Yigitlari va yaqinlari uni juda aqlli, tadbirkor, istiqbolni ko'rib ish qiladigan, dunyo ahvolidan tushunadigan inson sifatida qadrlar edilar, uning bir yordamchisi bo'lib, moliyaviy ishlar bilan shug'ullanardi, chamasi yuz urug'idan edi"[9].

Ahmad Zaki Validiy Samarqand qo'rboshilari va "bosmachilari" haqidagi o'z mulohazalarini quyidagi fikr bilan yakunlaydi: "Ruslar bosmachilarning hammalarini eski talovchi, bosqinchi deb hisoblashadi. Lekin Samarqand viloyatidagi

bosmachilarning ko'pchilik rahbarlari Vataniga sodiq, fidoyi, dunyo ahvolidan voqif kishilar edilar"[10].

Turkiyalik tadqiqotchi Ali Bodomchining qo'rboshilar xotiralari hamda Adana shahrida saqlanayotgan qo'rboshilar arxivi ma'lumotlariga tayanib, o'z kitobining "Sharqiy Buxoro va Samarqand-Zarafshon qo'rboshilari" qismida yozishicha, Mulla Hamroqulbek boshida 100 nafar yigit bilan faoliyatini boshlab, keyinchalik ularning miqdorini 1000 nafardan ham oshirgan. Mulla Tog'ay, Mulla Mustafo, Xizirbek, Mallaboy Xudoyor, Mulla Dehqon, Muhammad ismli yigitlar Mulla Hamroqulning mintaqa qo'rboshilari edi. Bular Ingichka qasabasi (posyolkasi) va uning atroflarida hokimlik qilganlar. Bundan tashqari Yangiqo'rg'onda Hamro qo'rboshi, Mo'ytanlida Jo'rabek, Oqtepada Mulla Qoraqul, SHo'rchada Muhammadqul Eshon kabilar boshqa mintaqa qo'rboshilari edilar[11].

"Xolbo'tabek qo'rboshi Samarqand, Farg'ona, Buxoro hududlarini bog'lab turgan O'ratepa va uning atrofi tog'laridagi yigitlarning qo'mondoni edi. Uning 500 nafarga yaqin yigitlari bo'lib, u juda jasur qo'rboshi bo'lgan. Saidmurod va Mulla Mustafo uning maslahatchilari edi.

Nusratshoh qo'rboshi esa Hamidbek, Abdumajidbek, Said Akramxon, Asrorxon kabi yigitlari bilan butun Matchoda hokim edilar. Hammasi munavvar edilar va ularning taxminan 2000 nafarga yaqin askarlari bo'lgan"[12].

1923-yil 10-mayda Kitob atrofida qizil askarlar bilan bo'lgan janglarning birida Samarqand istiqlochlilarining yetakchisi Ochilbek qo'rboshi mardlarcha halok bo'ldi[13]. Uning

o'g'li Davron Ochil (1906-yil tug'ilgan) otasi vafotidan so'ng xorijga chiqib ketgan. Ochilbek qo'rboshining o'limi arxiv hujjatlarida quyidagicha tasvirlanadi: "Qarshi viloyatiga kelib, Kitob shahridan 20 chaqirim sharqdagi Varganza (Vag'anzi) qishlog'ida o'rnatilgan Ochilbek guruhi bilan qizil askarlar o'rtasida 1923-yil 9-mayda tengsiz olishuv bo'ldi. 10 maydagi ma'lumotlarga qaraganda Ochilbek guruhi Kitob atrofidagi muvaffaqiyatsiz jangda o'z bayrog'ini yo'qotib va bir necha o'liklarni, shu jumladan, Ochilbekni ham qoldirib, Taxta Qoracha dovoni orqali Qaynar Buloq yo'lidan Samarqand viloyatiga jo'nab ketishdi. Ochilbekning o'limidan so'ng 130 yigitdan iborat guruhga Ziyovuddin boshchilik qila boshladi"[14]. Keyinchalik bu guruhga Hamroqulbek qo'rboshi rahbarlik qilgan[15].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib aytganda, Ahmad Zaki Validiy 1921–1923 yillarda Buxoro, Karmana, Jizzax, Samarqand, Toshkent atroflarida bo'lib, qizil armiyaga qarshi kurashayotgan istiqlochlilarni yagona jabhada birlashtirish uchun katta ishlarni qildi. Buxoroda 1921-yil avgustda tashkil qilingan "Turkiston Milliy Birligi" tashkiloti bunda muhim rol o'ynadi. Validiy tomonidan Buxoro Xalq Sovet Respublikasi, Farg'ona vodiysi va Samarqand viloyatidagi istiqlochlilar huzuriga siyosiy maslahatchilar sifatida yuborilgan jadid ziyolilari va demokratik kuchlar qo'rboshilar guruhlarini jipslashtirishga, dushmanga qarshi shafqatsiz kurashda ularning jangovarlik ruhini ko'tarishga, xalqimizni bolshevizmning soxta yolg'onlari va sovet davlatining quruq va dalariga ishonmaslikka chaqirdi.

ADABIYOTLAR

1. Раджабов К.К. Истиклолчилик ҳаракати в Ферганской долине: сущность и основные этапы развития (1918–1924 гг.). Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Ташкент, 1995. – С. 20-21.
2. Zeki Velidi Togan. Natiralar... 2-baski. – S. 330-337.
3. Ражабов Қ.К. Туркистон қўрбошилари. – Тошкент: Фан, 2022. – Б. 298-304.
4. Zeki Velidi Togan. Natiralar... 2-baski. – S. 326-328.
5. Туркияда кейинчалик Валидий билан Парпибек хожи учрашади. "Кечган умри аклли бир қахрамон тўғрисида дoston бўларлик даражада мазмундор", – деб таъкидлайди у ҳақда Валидий.
6. Қаранг: Zeki Velidi Togan. Natiralar... 2-baski. – S. 339-354.
7. Ражабов Қ. Туркистон қўрбошилари. – Б. 289-292.
8. Аҳмад Заки Валидий Тўғон. Хотиралар. Туркистонда мустақиллик ва озодлик учун курашлар тарихи. Таржимон, илмий таҳрир муаллифи ва нашрга тайёрловчи М.Абдурахмонов. – Тошкент: "Истиклол нури", 2014. – Б. 350-352.
9. Аҳмад Заки Валидий Тўғон. Хотиралар. Туркистонда мустақиллик ва озодлик учун курашлар тарихи. – Б. 378-379.
10. Zeki Validi Togan. Natiralar. – S. 354; Аҳмад Заки Валидий Тўғон. Хотиралар. Туркистонда мустақиллик ва озодлик учун курашлар тарихи. – Б. 379.
11. Ali Bademci. 1917-1934. Turkistam Milli Istiklal Hareketi ve Enver Paca. Korbasilar. – Istanbul, 1975. 1-cilt. – S. 502-504.
12. Ali Bademci. 1917-1934. Turkistam Milli Istiklal Hareketi ve Enver Paca. Korbasilar. – Istanbul, 1975. 1-cilt. – S. 504.
13. Ражабов Қ. Бухорога кизил армия босқини ва унга қарши кураш. –Б. 132; Ўша муаллиф. Самарқанд қўрбошилари. – Тошкент: Фан, 2025. – Б. 280-282.
14. Ўзбекистон Миллий архиви, 48-фонд, 1-рўйхат, 171-иш, 117-варақ.
15. Тожибоев Б.М. Самарқанд вилоятида совет режимига қарши қурулган ҳаракат (1918-1926 й.). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Андижон, 2019. – Б.110-117.

UDK:323/327:94(575,1)

Oybek RASHIDOV,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, tarix fanlari doktori

O'zMU professori A.Yermetov taqrizi asosida

SOVET TUZUMIGA QARSHI YASHIRIN SIYOSIY TASHKILOTLAR FAOLIYATI

Annotatsiya

Maqolada O'zbekistonda sovet boshqaruviga qarshi bo'lgan milliy muxolif tashkilotlar faoliyati o'rganilgan. Muallif tomonidan sovet jazo organlarining "Milliy Ittihot", "Milliy istiqlol", "G'ayratlilar" hamda "Xidiralievchilik", "qosimovchilik", "inog'omovchilik" va boshqa "aksilinqilobiy" harakatlar bahonasida millatning ilg'or qismini jismonan yo'q qilganligi tarixiy manbalar asosida ochib berilgan. **Kalit so'zlar:** Partiya, bolshevik, milliy ziyolilar, jadidchilik, millatchilik, shovinizm, mahalliyashtirish, guruhbozlik.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОПОЗИЦИОННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В УЗБЕКИСТАНСКОЙ ССР

Аннотация

В статье рассматривается деятельность национальных оппозиционных организаций, выступавших против советской власти в Узбекской ССР. Автор на основе исторических источников выявил, что советские уголовные власти физически уничтожали передовую часть нации под предлогом «Национального союза», «Национальной независимости», «Энтузиасты» и «хидиралиевщины», «касимовщины», «иногамовщины» и другие «контрреволюционные» действия.

Ключевые слова: Партия, большевик, национальная интеллигенция, джадидизм, национализм, шовинизм, локализация, групповщина.

NATIONAL OPPOSITION ORGANIZATIONS AGAINST THE SOVIET AUTHORITY IN THE UZBEKISTAN SSR

Annotation

The article examines the activities of national opposition organizations that opposed Soviet power in the Uzbek SSR. The author, based on historical sources, revealed that the Soviet criminal authorities physically destroyed the advanced part of the nation under the pretext of "National Union", "National Independence", "Enthusiasts" and "Khidiraliyevism", "kasimovism", "inogamovism" and other "counter-revolutionary" actions.

Key words: Party, Bolshevik, national intelligentsia, Jadidism, nationalism, chauvinism, localization, groupism.

Bolsheviklarning o'lkada yuritgan adolatsiz siyosati milliy ziyolilarni Turkiston milliy birligi g'oyasini olg'a surishlariga olib kelgan. Natijada O'rta Osiyo va Qozog'iston hududida maxfiy milliy aksilkommunistik harakat markazlari vujudga keldi. Bunday markazlarning eng yirigi Buxoro shahrida edi. Turkiston milliy birligi g'oyasi fidoyilari Kokajon Berdiyev, "Alash O'rda" vakillari, qozoq Xayriddin Bolg'inboyev, Muxtor Avezovlar ham Buxoroga keladi. Buxorodagi "Buxoro istiqloli", Toshkentdagi "Milliy ittihod", Qozog'istondagi "Alash O'rda" va boshqa milliy ozodlik harakatlari markazlarini birlashtirgan – Turkiston milliy birligi maxfiy tashkiloti tashkil topadi. Uning yetti bandlik "Umumplatformasi" – harakat dasturi ham qabul qilindi va uni A.Z.Validiy boshqardi. "Turkiston milliy birligi" "O'rta Osiyo musulmon xalq jumhuriyati" deb ham nomlanib, u o'z atrofiga Turkiston millati fidoyilarining yirik vakillarini to'playdi [1].

Turkiston milliy birligining harakat dasturi milliy mustaqillik, demokratik respublika, iqtisodiy boshqaruv, Yevropa andozalaridagi ma'rifat, din erkinligi, uni dunyo ishlaridan ajratish g'oyalariga tayangan edi. 1921 yil boshida Anvar posho xuddi shu g'oyani Moskvada Lenin bilan bo'lgan uchrashuvda ma'qullatib, kelajakda shu asosda butun islom olamida sotsialistik tuzumga monand bir davlat andozasini Buxoro namunasida yaratishga va'da qilgan edi. Shuning uchun ham unga Markaziy Osiyo bo'yab safar qilib, shu maqsadda rahbarlar bilan muloqotlar olib borishga ruxsat berilgan edi. Ammo, Anvar poshoning taklifi aslida sho'rolar hokimiyatini inkor etuvchi g'oya ekanligini bolsheviklar kechikib anglashdi. Shuning uchun ham sho'ro vakillari 1922 yilning bahorida Anvar posho bilan takroriy muzokaralar olib borib, faqatgina Buxoroda tajriba sifatida mustaqil davlat qurishga ruxsat berilishini ma'lum qilishadi [2].

Sovet hokimiyati yillarida bolsheviklar tomonidan "aksilinqilobiy", "aksilsho'rov" tashkilotlar deb topilgan "Ko'mak" (1909–1923 yy), "Milliy Ittihod" (1921–1925 yy),

"Milliy Istiqlol" (1922–1929 yy), "Turkiston Milliy Birligi" (1920–1923 yy), "Botirgapchilar", "Temurchilar", "G'ayratlilar", "O'n sakkizlar guruhi", "Inog'omovchilik", "Qosimovchilik" kabilar faoliyatida yurt ozodligi hamda o'zbek xalqining erkin va farovon yashash uchun kurashish g'oyalari ilgari surilgan edi.

1922 yilning may oyidan boshlab Toshkentda "Ko'mak" uyushmasi tashabbusi bilan xorijda o'qish uchun talabalarni tanlash va ularni kerakli yo'nalishlar bo'yicha o'quv yurtlariga taqsimlash ishlari boshlab yuboriladi. 1922 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, Turkiston o'lkasidan borgan yoshlar Rossiyaning o'rta va oliy ta'lim muassasalarida 500 dan ortiq, 100 nafar Germaniya va Turkiyada, 35 nafar Bakuda ta'lim olgan [3]. "Ko'mak" uyushmasiga g'oyaviy rahbarlikni Fitrat, Cho'lpon amalga oshirgan bo'lsa, tashkiliy jihatdan Abdulla Rahimboyev, Akmal Ikromov, Elbek, Qayum Ramazon va Botu katta yordam beradi. "Armug'on" jurnalining muharriri, keyinroq Moskva Tekstil institutini tugatgan Said Ahmad Nazirov 1930 yil 24 dekabrda so'roq bayonnomasida: "1921 yil oxirida Toshkentda rafakda o'qirdik. Talabalar o'rtasida chetda o'qish uchun kurash harakati paydo bo'ldi. O'shanda ikki guruh shakllandi. Birinchi guruh Moskva va Leningradga o'qishga intiluvchi yoshlar, ikkinchi guruh esa Germaniyada tahsil olmoqni istadilar. Men va Abduvosiq Muhammadovlar Moskva va Leningradga ketadiganlar guruhiga yetakchilik qildik. Toshkentdagi "Navoyi" maktabida o'qituvchilik qilgan To'lagan Mo'min esa Germaniyaga ketuvchi yoshlarning boshlig'i edi. Bizning hammamizni "Ko'mak" tashkiloti va vatanga xizmat qilishdek ulug' orzu birlashtirgan edi", – deb eslaydi [4].

1922 yil 28 dekabr kuni Turkiston Markaziy Ijroiya Qo'mitasi yig'ilishida I.Xidiraliev vaqf masalasida ma'ruza qiladi va shu yerda "Ko'mak" tashkilotiga ham to'xtalib o'tadi. "O'tgan yili Farg'onada "Ko'mak" tashkilotining bir chaqirig'i bilan 7 milliard rubl to'plandi. Bu pulni kim beradi, ishchi-dehqonlar, kambag'al insonlar beryapti. Nima uchun? Ha, chunki ular maorifsiz hayot yuqligini yaxshi anglaydilar" [5].

Keyinchalik aksilinqilobiy tashkilot sifatida "Ko'mak" uyushmasiga aloqasi bo'lgan barcha ziyolilar qatag'on etildi. Bolsheviklar tomonidan diniy ilm "xurofot" deb atalgan bir paytda yoshlar dunyoviy ilm olish uchun ushbu uyushma orqali Rossiya va Germaniyada ta'lim olishni maqsad qilgan edilar. Biroq ular ilm olib o'z yurtiga qaytgandan so'ng bolsheviklar tomonidan ta'qibga olindilar. Masalan, yana bir qatag'on qurboni bo'lgan, "Ko'mak" yetakchilaridan biri Abduvosiq Muhammedov 1938 yil 10 martdagi so'roq bayonnomasida: "Talabalarni chet ellarda o'qitish orzusi 1920 yilgi "Chig'atoy gurunigi"da ham bor edi. 1922 yil "Ko'mak" tuzilgach, amaliy ishlar boshlandi. Tashkilotning rahbarlari Fitrat va Botularning talabi bilan ko'plab talabalar aholidan pul to'plashga jalb etildi. Men ham Piskent tumaniga bordim va odamlardan "Ko'mak" foydasiga pul yig'ib keldim. Bu pulni Germaniyada o'quvchi yoshlarga yuborganmiz", – degan edi [6].

"Ko'mak" uyushmasi o'quvchilarga har tomonlama yordam berish uchun jiddiy kurashgan. O'lkada maorif tarqatish maqsadi bilan ochilgan "Nashri maorif" jamiyati a'zolari hisoblangan ziyolilar bolsheviklar tomonidan "tarbiyani zaharlovchilar" deb ataldi. Mazkur uyushma a'zolari Munavvar Qori, Sayid Nosir Mirjalilov, Tolibjon kabilar "to'dachi", "guruhchi" va "millatchi" sifatida ayblandilar. Mazkur ayblovda ushbu ziyolilar sovet maktabi va dorilfununlaridagi ta'limni "kommunizm kasali" deb ataganligi, undan qutulish chorasi sifatida Yevropadagi ta'limni "madaniyat ka'basi" tarzida qabul qilmoqchi bo'lganliklari keltirilgan [7].

Bolsheviklar ziyolilarni sotsializm qurilishining faol kurashchilari qatorida bo'lishi kerakligini ta'kidlaganlar. Biroq, aksariyat milliy ziyolilar yashirin tashkilotlar tuzib, sovet tuzumiga qarshi qurolli kurash olib borayotgan kuchlar bilan birgalikda ona-Vatanni bosqinchilardan tozalashni maqsad qilgan edilar. Aksilinqilobiy tashkilot deb yuritilgan "Milliy ittihad"ning g'oyaviy-mafkuraviy kurashi uning 18 moddadan iborat dasturida aks ettirilgan. Mazkur dasturning birinchi moddasi proletariat diktaturasiga qarshi Rossiya proletariatinu sobiq Turkiston mintaqasidan haydab chiqarishga bag'ishlangan: "G'ayri turk bo'lgan millatlarni Turkistondan haydab chiqarib, o'rninga (proletariat diktaturasining shakli bo'lgan sho'rolar hukumati o'rninga) mustaqil hukumat qurilajak" [8].

Shuningdek, dasturning ikkinchi moddasida Turkiston o'lkasi mustaqilligi yo'lda Angliya bilan hamkorlik qilish lozimligi keltirilgan: "Agar mustaqil Turkistonni siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy tomondan idora qilish turkiylar uchun og'irlik qilsa, Angliyaga 20 yilga konsessiyaga (ijaraga) berish"[9]. Bu joyda konsessiyaning shartlari keltirilib, 20 yil ichida Angliya Turkistonning xomashyosini tashib ketadi (ekspluatatsiya qiladi) hamda Turkistonga texnika o'rnatib beradi. Bu masalada Angliyaga maxsus vakillar yuborilib, kelishuvlar masalasi muhokama qilingan.

Dasturning uchinchi moddasida: "G'ayri turk millatlar, hukumat tuzish uchun foydali ishda bo'lsalar ularga bir yilgacha Turkistonda qolishga ruxsat beriladi. Ammo ruslar (rus proletariati) mustaqil hukumat qurilishi bilan Turkistondan chiqib ketishlari kerak" deyiladi [10].

Turkiston mintaqasidagi barcha ziyolilar va milliy kadrlar bolsheviklar olib borayotgan noteng siyosatdan norozi edilar. O'zbek ziyolilaridan biri Mirza Rahimov bolsheviklarning mustamlakachilik siyosati haqida quyidagi fikrni bildiradi: "Turkistonning iqtisodiy va siyosiy jihatdan zaiflashishini istab Markaz butun Turon xalqlarini ayrim mayda qabilalarga ajratdi. O'zbekiston mustaqil davlat bo'lishiga ishonmayman" [11].

Alixonto'ra Sog'unuy "Turkiston qayg'usi" asarida bolsheviklarning o'lkaga boyliklarini talab ketayotganligi, ruslashtirish siyosati tufayli mahalliy xalqning yo'qolib ketish xavfi ostida qolganligi xususida fikr bildirgan. U ruslarning Turkiston mintaqasidagi asl maqsadi va mafkurasini quyida keltirilgan maqol bilan sharhlaydi: "Itinchi och saqla, orqand ergashin"[12]. Rus shovinizmi xalqni och saqlash yo'li bilan uni orqasidan ergashtirmoqchi bo'ldi. O'zbek xalqi oziq-ovqatga Markazga qaram qilinib, respublika xomashyo bazasiga aylantirildi.

Milliy ziyolilardan biri keyinchalik "inog'omovchilik" harakati, ya'ni aksilsho'roviy yashirin siyosiy guruh rahbari

sifatida ayblangan Rahim Inog'omov bolsheviklarga qarshi matbuotda mafkuraviy kurash olib borgan. U "Qizil O'zbekiston" gazetasining turkum sonlarida "Ziyolilar to'g'risida bizning vazifamiz" deb nomlangan maqolalari orqali milliy o'zbek ziyolilarining oktabr inqilobiy o'zgarishiga va undan keyingi pozitsiyalarini belgilash hamda kommunistik partiyaning ziyolilarga bo'lgan munosabatini bayon etib, kuyidagi fikrlarni keltirgan edi: "Milliy ziyolilar oktabr inqilobini butun muhabbati va butun joni-tani bilan kutib olmagan bo'lsa ham, millat ozodligi uchun mustaqil o'zbek hukumati va o'zbek mamlakatini tuzishda oldingi safda turib harakat qildilar" [13].

Rahim Inog'omov O'zbekiston Maorif komissarligida faoliyat yuritgan paytida O'rta Osiyo byurosining Turkistonga vasiyligini tugatishni qat'iy talab qilgan edi. Matbuotda uning faoliyatiga siyosiy tus berilib, keskin tanqidlar bo'lgan edi: "O'zbek millati va vatanga bo'lgan muhabbatini Maskovga sotmagan turkistonliklar (inog'omovchilar) o'z bolalarini miliy maktablarda tarbiyalaydilar. Bu bolsheviklar tomonidan yuritilgan "ruslashtirish" siyosatining muvaffaqiyat qozonishiga to'sqinlik qiladi" [14].

R.Inog'omov "Milliy ziyolilar kimlar?", ularning "millat ozodligi" degan g'oya va tilaklari nimalardan iborat ekanligi haqida fikr-mulohazalarini keltirib o'tgan. Bu mulohazalarga qarshi A.Ikromov va Abulxaylar bolsheviklar tarafida turib o'z fikrlarini bildirganlar: "Agar Inog'omov o'zgarish tuzilishlarining birinchi safida, birinchi davrlarda bolsheviklar tomoniga ko'chgan bir muncha ziyolilarni ko'rsatmoqchi bo'lsa (holbuki, Inog'omov maqolasida ziyolilarning bir munchasi demaydi, "milliy ziyolilar" deb umum ziyolilarni oladi) bunda ham masala Inog'omov aytganicha emas, ziyolilarning bir munchasini bolsheviklar tomonga o'tishi ham bularning firqa tomondan qabul qilinishiga shunday qarash kerakki, bular o'zlarining shu o'tishlari bilan o'zlarining eski fikrlaridan tamoman qaytib, yo'qsullar inqilobi, kommunist firqasiga chinakam qabul qilingan bo'ladi. Yoki bo'lmasa yo'qsullar inqilobidan o'zlarining "millat ozodligi" degan eski maqsadlariga qaytalanish uchun bizning tomonga ko'chgan bo'ladi" [15].

Bolsheviklar tarafiga o'tgan sho'ro ziyolilar faoliyati ham nazoratda bo'lganligini yuqoridagi fikr tasdiqlab turibdi. Ular eski maqsadi va g'oyalariga qaytishi mumkin yoki yashirin manfaatlari uchun bizning oramizga kirib olgan degan qarash bolsheviklarda doim saqlanib turdi. SHO'ro ziyolilari keng xalq ommasiga murojaat qilib, ikki yo'ldan birini qabul qilish lozimligini va o'zlarini xalqni nodonlikdan qutqarish uchun kurashadigan inqilobchi qilib ko'rsatganliklari ma'lum bo'ladi.

I.V.Stalin o'zining nutqlaridan birida shunday degan edi: "Shuni esda tutish lozimki, Markazdan uzoq o'lkalar respublika va viloyatlardagi partiya tashkilotlarimiz faqat millatchilikni yenga olsalargina o'shanda haqiqiy markschi bo'la oladilar"[16]. "Milliy istiqlol" yashirin tashkiloti a'zolari hisoblangan ziyolilar 1928 yildan keyin bolsheviklarning ta'ziyigiga uchray boshladi. Munavvar Qori Abdurashidxonov tashkilotning hamma syezdlarida besh kishilik rayosat (rais, kotib, xazinabon, ikki a'zo) tuzilganligi haqida axborot bergan. Shu bilan birga u eski tashkilotning dasturi hozirgi sharoitga to'g'ri kelmasligi va yangi tashkilotga GPUni chalg'itish maqsadida ko'proq yoshlarni jalb qilish zarurligini aytgan va o'z so'zi yakunida shunday degan: "Hozir maktablarda milliy ruh qolmadi. Bu masalada hech qanday ish qilinmayapti. Agar ahvol shunday davom etaversa o'zbeklarda milliy ruh yo'qolib ketadi. O'zbekiston ruslar oyog'i ostida qoladi" [17].

Sovet hokimiyatiga muxolifatda bo'lgan milliy ziyolilarning yashirin tashkilotlaridan biri 1929–1930 yillarda Samarqand shahrida O'zbekiston SSR Maorif xalq komissarligi xodimlarining bir guruhi tomonidan tashkil etilgan "G'ayratlilar" tashkiloti edi. "G'ayratlilar" guruhi o'z tarkibiga milliy ziyolilarning ko'zga ko'ringan vakillarini, aksariyat hollarda o'qituvchi va talabalarni jalb qilgan. Shuningdek, guruh safiga sovet hokimiyatining rahbarlik lavozimlarida ishlagan, biroq 1929–1930 yillardagi tozalash chog'ida "yot unsurlar" sifatida partiyadan o'chirilgan, katta tajriba va salohiyatga ega sovet tuzumining kirdikorlarini yaxshi tushunib yetgan mahalliy millat vakillari hamda bir guruh ijodkorlar kirgan. "G'ayratlilar" o'z faoliyatini "gap"lar orqali olib borgan. "Gap"lar haftada bir

marotaba tashkil etilgan. Doimiy rais Botu bo'lgan, ba'zan raislik vazifasini Sobir Qodirov ham bajarib turgan [18].

1930 yil 15 iyuldan 1 avgustga qadar OGPU “troykasi” “G'ayratlilar” tashkiloti ustidan o'tkazgan tergov jarayonida Bois Qoriyev Oltoy quyidagi ko'rsatmani beradi: “Bizning “G'ayratlilar” tashkilotimiz o'zining siyosiy tuzilmasiga ko'ra sovetlarga qarshi va aksilinqilobiy tashkilotdir. Shu bois uni partiya ichidagi trotskiychilar, o'nglar yoki O'zbekiston sharoitidagi inog'omovchilarga qiyoslab bo'lmaydi. Uning dasturi partiya andozasida emas, balki partiya va sovet hokimiyatiga qarshi tuzilgan. Oldingi ko'rsatmalarimda qayd etib o'tganimdek, dasturiy ko'rsatmalarimiz hech qayerda yozma qayd etilmagan, uni o'zimiz yoddan bilganmiz. Biz o'z oldimizga yosh millatparvar kadrlar tayyorlashni maqsad qilganmiz. Sovet Ittifoqidan O'zbekistonni to'liq ajratib olish bizning bosh maqsadimiz bo'lgan. Mustaqillikka erishish uchun, bizning fikrimizcha, birinchi navbatda milliy davlat taraqqiyotini ta'min etuvchi milliy g'oyalar bilan qurollangan millatparvar kadrlarni tayyorlash lozim. Hokimiyatni o'z qo'limizga olish, uni himoya

qilish uchun yoshlarni harbiy maktablarga ko'plab joylashtirib maxsus harbiy bilimlar olishga erishishimiz lozim. Qisqacha qilib shuni ta'kidlash mumkinki, bizning tashkilot o'z oldiga sovet hokimiyatini ag'darib, O'zbekiston burjua-demokratik respublikasini tuzishni maqsad qilgan edi” [19].

Xulosa qilib aytganda, milliy ziyolilar yashirin siyosiy tashkilotlarda birlashib, bolsheviklarning mustamlakachilik siyosatiga qarshi mafkuraviy kurash olib borganlar. Ushbu mafkuraviy kurash asosan matbuotda, ta'lim tizimida, adabiyotda namoyon bo'ldi. Biroq, bolsheviklar milliy ziyolilardan mafkuraviy kurashda yengilib, jismoniy qiynoq va qatag'onlik yo'lini tutdilar. Bolsheviklar milliy manfaatlariga xizmat qilgan ziyoli va kadrlarni turli-tuman soxta o'ylab topilgan guruhlar tuzishda aybladilar. Sovet jazo organlari tomonidan “Milliy Ittihat”, “Milliy istiqlof”, “G'ayratlilar” hamda “xidraliyevchilik”, “qosimovchilik”, “inog'omovchilik” va boshqa “aksilinqilobiy” harakatlar bahonasida millatning ilg'or qismi jismonan yo'q qilindi.

ADABIYOTLAR

1. Мўминов Т. Туркистон икки аср гирдобиди. – Тошкент: “Fan va texnologiya”, 2013. –Б.106–107.
2. Наимов Н. Маърифатга бахшида умр (тарихий қисса). – Бухоро: “Дурдона”, 2018. –Б.143.
3. Ўз МА, 17-фонд, 1-рўйхат, 1082-йиғма жилд, 6-варақ.
4. Ирзаев Б. Ўзбек ёшлари ва хорижий таълим. – Тошкент: “Akademnashr”, 2018. –Б.12–13.
5. Ўз МА, 17-фонд, 1-рўйхат, 1082-йиғма жилд, 7-варақ.
6. Ирзаев Б. Ўзбек ёшлари ва хорижий таълим. – Тошкент: “Akademnashr”, 2018. –Б.13–14.
7. Зиё Саид. Зиёлилар масаласи тўғрисида // “Қизил Ўзбекистон”. 1926 йил 6 май, 100-сон.
8. Фарғона зиёлилари партиямиз йўлида // “Қизил Ўзбекистон”. 1930 йил 10 ноябрь, 263-сон.
9. Фарғона зиёлилари партиямиз йўлида // “Қизил Ўзбекистон”. 1930 йил 10 ноябрь, 263-сон.
10. Фарғона зиёлилари партиямиз йўлида // “Қизил Ўзбекистон”. 1930 йил 10 ноябрь, 263-сон.
11. Султонғалиевчилик ва ўзбек национал фашизми // “Қизил Ўзбекистон”. 1930 йил 27 август. 201-сон.
12. Алихонтўра Соғуний. Туркистон кайғуси. (I–II қисмлар). Нашрга тайёрловчи Қутлуғхон (Эдиқут) Шокиров. – Тошкент: “Sharq”, 2020. –Б.73.
13. Зиёлилар масаласи тўғрисида (мубохаса йўли билан) // “Қизил Ўзбекистон”. 1926 йил 27 январь, 23-сон.
14. Ўзбек адабиёти ва чиғатойчилик // “Қизил Ўзбекистон”. 1929 йил 15 май, 112-сон.
15. Зиёлилар масаласи тўғрисида (мубохаса йўли билан) // “Қизил Ўзбекистон”. 1926 йил 27 январь, 23-сон.
16. Фирқа учун кураш // “Қизил Ўзбекистон”. 1927 йил 7 январь, 6-сон.
17. Убайдуллаев Ў. Ўзбекистонда 20–30 йилларда мустабид тузумга қарши миллий муҳолифат ҳаракати (маҳаллий зиёлилар фаолияти мисолида): Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Андижон. –Б.51–52.
18. Ҳошимов С. Совет ҳокимиятининг Ўзбекистондаги қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари (1917–1936 йиллар). – Тошкент: “Академнашр”, 2018. –Б.152–153.
19. Ҳошимов С. Совет ҳокимиятининг Ўзбекистондаги қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари (1917–1936 йиллар). – Тошкент: “Академнашр”, 2018. –Б.153.

UDK: 17(596)179

Dilshod RO'ZIBOYEV,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: drakon929292@bk.ru

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti, PhD B.Axmedov taqrizi asosida

QASHQADARYO VOHASINING CHORVACHILIK XO'JALIKLARIDA MALAKALI KADRLARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Аннотация

Mazkur maqolada Qashqadaryo vohasidagi chorvachilik xo'jaliklarining rivojlanishi va ularni malakali mutaxassislar bilan ta'minlash masalalari yoritilgan. Vohadagi chorvachilikning qishloq xo'jaligi tarmog'idagi o'rni, uning mintaq iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli hamda mazkur soha uchun zarur bo'lgan kadrlar yetishmovchiligi tahlil qilingan. Shuningdek, Qashqadaryo vohasining chorvachilik sohasidagi kadrlar masalasini tizimli tahlil qilish va mavjud muammolarga samarali yechimlar taklif qilish orqali mintaqada chorvachilik xo'jaliklarini barqaror rivojlantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Milliy-hududiy chegaralanish, qishloq xo'jaligi texnikumlari, zootexnika, veterinariya, malakali kadrlar tayyorlash, davlat mablag'lari, naslchilik ishlari, davlat veterinariya xizmati, kolxoz tovar fermalari.

THE ISSUES OF DEVELOPING SKILLED PERSONNEL IN LIVESTOCK FARMS OF THE KASHKADARYA OASIS

Annotation

This article highlights the development of livestock farming enterprises in the Kashkadarya oasis and the issues of providing them with qualified specialists. It analyzes the role of livestock farming in the agricultural sector, its contribution to regional economic development, and the shortage of necessary personnel in this field. Additionally, the study emphasizes a systematic analysis of the personnel issues in the livestock sector of the Kashkadarya oasis and proposes effective solutions to existing problems, aiming to ensure the sustainable development of livestock enterprises in the region.

Key words: National-territorial delimitation, agricultural technical schools, animal husbandry, veterinary science, training of qualified personnel, state funds, breeding work, state veterinary service, collective farm commodity farms.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ КАДРОВ НА СКОТОВОДЧЕСКИХ ФЕРМАХ КАШКАДАРЬИНСКОГО ОАЗИСА

Аннотация

В данной статье освещены вопросы развития животноводческих хозяйств Кашкадарьинского оазиса и обеспечения их квалифицированными специалистами. Проанализированы роль животноводства в сельскохозяйственном секторе, его значение в развитии экономики региона, а также нехватка кадров, необходимых для данной отрасли. Кроме того, акцент сделан на системном анализе кадровых вопросов в сфере животноводства Кашкадарьинского оазиса и предложении эффективных решений существующих проблем с целью обеспечения устойчивого развития животноводческих хозяйств региона.

Ключевые слова: Национально-территориальное размежевание, сельскохозяйственные техникумы, зootехника, ветеринария, подготовка квалифицированных кадров, государственные средства, племенная работа, государственная ветеринарная служба, товарные фермы колхозов.

Kirish. Bugungi kunda jahon miqyosida oziq-ovqat hamda sanoatda xomashyoga bo'lgan talab o'sib bormoqda. Chorvachilik bir tomondan aholini go'sht va go'sht mahsulotlari bilan ta'minlash, boshqa tomondan sanoatni muhim xomashyo bilan ta'minlaydi. Shuningdek, aholining ushbu tarmoqda ish bilan ta'minlanishi milliy daromadning oshishiga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, chorvachilik tarmog'i aksar mamlakatlar iqtisodining tayanchi hisoblanib, mamlakat eksportining katta ulushini qamrab oladi. Hozirgi kunda chorvachilik sohasiga e'tiborning kuchayishi aholini oziq-ovqat bilan ta'minlashga hamda mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga ijobiy sharoit yaratmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzuga oid adabiyotlarni uch guruhga ajratish mumkin: 1) Sovet davrida chop etilgan adabiyotlar; 2) Mustaqillik yillaridagi tadqiqotlar; 3) Xorijiy nashrlar. Birinchi guruhdagi adabiyotlarga sovet hokimiyati yillaridagi tadqiqotlar kirib, mavzuga oid bir qator maqola, risola va adabiyotlar nashr etilgan. Shuni aytish joizki, sovet davrinin dastlabki yillarida chorvachilikka doir ishlar asosan statistik ma'lumotdan iborat bo'lib, mazkur ishlar chorvalar sonidagi tadrijiy o'zgarishlarni tadqiq etishga ruxsat beradi [1]. 1930 yillardan boshlab chorvachilikka doir tadqiqotlar kesimida o'zgarishlar yuz berib, statistik ma'lumotlardan iborat bo'lgan adabiyotlar bilan birgalikda chorvachilikning ma'lum yo'nalishlarini tahlil qilgan ilmiy ishlar yuzaga keldi [2]. 1950-yillarda O'zbekistondagi chorvachilikning tarixi va holati

muhokamasiga bag'ishlangan konferensiyalar o'tkazildi hamda ularning xulosalari to'plam tarzida chop etildi [3]. Bundan tashqari, mazkur yillarda chorvachilikda ozuqa masalasi va chorvalar soni to'g'risida alohida ilmiy ishlar yuzaga keldi [4]. Sovet davrinin keyingi yillarida O'zbekistonda chorvachilikning rivojlanish tarixiga bag'ishlangan ilmiy asarlar nashr etildi [5]. Ayniqsa, K. Shoniyozov va B. Karmisheva tadqiqotlari mintaqadagi chorvachilikning tarixiy rivojlanish bosqichlarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Sovet hokimiyatining dastlabki yillari va undan keyingi davrlarda Qashqadaryo vohasida chorva mollarini sonini ko'paytirish, seleksiya-naslchilik ishlarini takomillashtirish, chorvachilikda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar miqdorini ko'paytirish, uning sifatini eksportbop va jahon bozori talablariga moslashtirish kabi muammolar to'planib bordi. Shuningdek, xo'jaliklarda iqtisodiy islohotlarni qo'llash, sohada ilm-fan yutuqlarini keng tadbiiq etish, cho'ponlarning ijtimoiy sharoitini yaxshilash kabi bir qator muammolar o'z yechimini kutayotgan edi.

Tahlil va natijalar. 1924-1925 yillarda O'rta Osiyo respublikalarida milliy-hududiy chegaralanish o'tkazilgan davrda O'zbekiston SSRda 5 ta qishloq xo'jalik texnikumi ochilib [7], xo'jalik va sovxoz ishlab chiqarishini tashkiliy-iqtisodiy jihatdan mustahkamlashning muhim masalalaridan biri sotsialistik qishloq xo'jaligining barcha tarmoqlari uchun malakali kadrlar tayyorlash vazifalaridan biri etib belgilandi. Jumladan, 1930-yilda

Qashqadaryo okrugining Koson rayoni qishloq va sovxoz artelida zootexniklar mavjud bo'lmagan bo'lsa, Beshkentda qishloq va sovxoz artellarida zootexniklar soni 8 nafarni, Chiroqchida 5 nafarni, Kitobda 6 nafarni, Shahrisabzda 3 nafarni, Yakkabog'da 2 nafarni, G'uzorda 8 nafarni, Tengi-xaram (hozirgi Dehqonobod tumani) da 3 nafarni zootexniklar tashkil etdi. Davlat veterinariya xizmati keng rivojlana boshladi. 1939-yilga kelib respublikada 150 ta veterinar-dorixonasi, 270 ta veterinariya-feldsherlik punkti, 10 ta go'sht mahsulotlarini tekshiradigan stansiya, 10 ta shahar sanitariya punkti, 10 ta ko'chma sanitar-veterinar punkti, 6 ta katta yo'l ustidagi veterinar-sanitar punkti va 15 ta veterinar-bakteriolog laboratoriyasi chorvachilikka veterinariya xizmatini ko'rsatdi. Chorvachilikka veterinariya va zootexnika xizmati ko'rsatish uchun davlat katta mablag'lar sarf qildi. Yillik hisobotlarda ko'rsatilishicha O'zbekiston kolxozlarida 1939-yil 1-yanvariga 3800 kishi kolxoz tovar fermalarida mudir bo'lib, 2 097 nafar kishi chorva brigadiri bo'lib, 11 050 nafar kishi cho'pon bo'lib, 1 878 nafar kishi sut sog'uvchi bo'lib, 1 377 nafar kishi cho'chqaboqar bo'lib va 23 533 nafar kishi otboqar bo'lib ishladi. Kolxozchilardan kadrlar tayyorlash kurslari orqali 1939-yilda chorvachilik sohasida ishlash uchun 5 477 nafar kishi, veterinariya sohasida ishlash uchun 2 610 nafar kishi, yilqichilik sohasida ishlash uchun 2 348 nafar kishi tayyorlandi. Shu jumladan, 1 540 nafar chorvachilik fermasi mudirlari, 461 yilqichilik fermasiga mudirlar, 700 nafar bonitirovkachi, 660 nafar chorvani sun'iy qochiruvchilar, 680 nafar cho'pon, 185 nafar veterinariya feldsheri, 2 400 nafar kolxoz veterinarlari va boshqa ixtisoslikdagi xodimlar tayyorlandi. O'zbekiston SSR kolxozlarida chorvachilik yuzasidan kadrlar tayyorlash uchun 1939-yilda hammasi bo'lib 2 273 100 so'm sarflandi. Qarshi rayonidagi "Oktabr 14 yilligi" kolxozining chorvachilik tovar fermasining mudiri, ordenli Xudoyberdi Jalilov qaramog'idagi qo'ylardan 32 foiz egizak qo'zi, Qamashi rayonidagi "Namuna" kolxozining cho'poni Mirzabobo Rahimov 22 foiz egizak qo'zi olishga erishdi [8]. Eng yaxshi qorako'lchilik sovxozlari hisoblangan – "Nishon" va "Qorako'l" 1939-1940 yillarda Butunittifoq qishloq xo'jalik vistsavkasi qatnashchisi bo'ldi. 315 nafar ilg'or chorvador, 47 ta chorvachilik kolxozi va 110 ta kolxoz-tovar fermasi o'zlarining muvaffaqiyatlarini vistsavkada namoyish qildi [9]. Qashqadaryo viloyati Qarshi rayonidagi "Kommunizm" kolxozida tomonidan 1941-yilda sutsoq'ar ayollar soni 1 nafarni, buzoqboqar va molboqar ayollar soni 1 nafarni tashkil etdi [10]. O'zbekiston SSRda o'rta va oliy ma'lumotli zootexniklar va veterinariya xodimlari 1941-yilda 1 500 nafar kishini tashkil etdi. Ikkinchi jahon urushi yillarida Qashqadaryo vohasida qishloq xo'jaligi sektorida boshqaruv kadrlarini tayyorlash jarayoni tizimli tarzda yo'lga qo'yildi. Urush sharoitida mehnat resurslarining kamayishi va iqtisodiy infratuzilmaning zaiflashishi fonida voha hududida 445 nafar qishloq xo'jaligi artel rahbarlari, 306 nafar hosildorlik kengashi raislari, 1 499 nafar dala va pillachilik brigada yetakchilari hamda 404 nafar chorvachilik fermalari boshqaruvchilari safi shakllantirildi. Kadrlar tarkibining asosiy qismini gender tengligi siyosati doirasida ayollar tashkil etgan bo'lib, 383 nafar ayol kolxoz raisi o'rinbosari, 204 nafari xo'jalik mudiri, 422 nafari brigada rahbari va 1 123 nafari bo'lim boshlig'i lavozimlarida faoliyat yuritdi. Rahbar kadrlarni tayyorlash jarayonida qisqa muddatli malaka oshirish kurslari, maxsus o'quv muassasalari hamda amaliyotga yo'naltirilgan treninglar asosiy o'rinni egalladi. Biroq urush yillarida agrar sektor uchun malakali inson kapitalini shakllantirish bo'yicha tizimli strategiya yetishmasligi kadrlar tanqisligini keltirib chiqardi. Bu holat, ayniqsa, urushdan keyingi rekonstruksiya davrida, kolxozlar yirik, ko'p tarmoqli agroklastarlarga transformatsiya qilingach va ishlab chiqarish jarayonlari

zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangach yanada keskinlashdi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasi, jumladan, Qashqadaryo okrugi hududida partiya, sovet va xo'jalik tuzilmalari oldida agrar sohani institutsional rivojlantirish, inson resurslarini qayta tayyorlash va ularning kasbiy kompetensiyalarini oshirish vazifalari kun tartibiga qo'yildi. Mazkur jarayon SSSR Xalq Komissarlari Sovetining "O'zbekistonni yanada rivojlantirish rejasi va chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori asosida amalga oshirildi. Ushbu hujjatda qishloq xo'jaligi tarmog'ini diversifikatsiya qilish, kadrlar salohiyatini rivojlantirish, agrar ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va ilmiy-innovatsion yondashuvlarni joriy etish bo'yicha strategik vazifalar belgilab berilgan edi [11]. 1943-yilda Qarshi rayonidagi "Vostok" kolxozida tashkil qilingan ikki oylik kurslarida 150 nafar kolxozchi o'qidi. Koson rayonining "Chorvanaschilik" markazida 100 nafar vetsanitarlar tayyorlandi. O'zbekiston SSR hukumati 1943-1945 yillarda chorvachilikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratdi. Qashqadaryo vohasi kolxozlarini aksariyati chorvachilikka ixtisoslashtirilgan tufayli bu masala okrug rahbar organlari tomonidan doim nazorat qilindi. Koson, Kasbi, Chiroqchi, G'uzor rayonlarida yirik kolxozlar barpo etilib, ularda qo'ylar soni 70-100 ming boshgacha ko'paytirildi. Chorvachilikni rivojlantirishda ilg'or cho'ponlardan T.Ermatov, T.Berdiqulov, X.Nishonov, J.Asadov va boshqalarni alohida ko'rsatib o'tish mumkin [12]. 1949-yilda O'zbekiston qishloq xo'jaligi ministrligi qaramog'ida 12 ta qishloq xo'jalik texnikumi, 14 ta mexanizatsiya maktabi, 11 ta bir yillik qishloq xo'jalik maktabi, 14 ta rayon kolxoz maktablari bo'lib, bularda kolxoz hisobchilari va chorvachilik kadrlari tayyorlandi. Urushdan keyingi yillarda Qashqadaryo vohasida ilm-fan yutuqlari hamda ilg'or agrotexnik tajribalarni bevosita ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiya qilish borasida muhim tashabbuslar amalga oshirildi. 1951-yilga kelib davlat mablag'lari hisobidan 38 ta bolalar bog'chasi, 2 480 nafar o'rinni kolxoz bog'lari, 13 ta ayollar va bolalar maslahat markazlari, 11 ta sut oshxonalar tashkil etildi. Dala brigadalari va otryadlarida vaqtincha yashash uchun oromgohlar qurildi va moddiy-texnik bazasi yaxshilandi. 1952-yil holatiga ko'ra, Qashqadaryo viloyati kolxozlarida 206 nafar agronom, 163 nafar chorvachilik sohasi mutaxassisi, 165 nafar veterinariya xodimi, 183 nafar gidrotexnik hamda 122 nafar mexanik faoliyat olib borgan. Kadrlar siyosatida gender tengligini ta'minlash borasida ham ijobiy siljishlar kuzatildi. Mahalliy millat vakili bo'lgan xotin-qizlar rahbarlik lavozimlariga faol jalb qilina boshladi. Xususan, 1952-yilda 3 nafar ayol kolxoz raisi, 17 nafar rais o'rinbosari, 54 nafar brigadir lavozimlarida faoliyat yuritgan. Shuningdek, 120 nafar ayol komsomol tashkilotlarida, 19 ta boshlang'ich partiya tashkilotining kotibligida va millatlar bo'yicha birinchi kotib lavozimlarida faoliyat ko'rsatgan. 1953-yilga kelib esa viloyat kolxozlarida 96 nafar ayol brigadir, 1 100 nafar ayol bo'linma rahbari sifatida, 317 nafar ayol esa boshqaruv kengashlari a'zosi sifatida ish olib borgan. Shunga qaramay, viloyat agrar sektori uchun yuqori malakali agrotexnik, veterinariya va boshqaruv kadrlariga ehtiyoj yuqori darajada saqlanib qolgan edi [13].

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, 1924-1953 yillar oralig'ida O'zbekiston, xususan, Qashqadaryo vohasida qishloq xo'jaligi rivojlanishida muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Bu davrda texnikumlar, o'quv kurslari va maxsus maktablar orqali malakali mutaxassislar tayyorlashga katta e'tibor qaratildi. Natijada chorvachilik va qishloq xo'jaligi bo'yicha turli yo'nalishlarda minglab kadrlar tayyorlandi. Shunga qaramay, qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan islohotlar va davlat tomonidan ko'rsatilgan yordamlar O'zbekiston SSRda sohaning mustahkamlanishiga va rivojlanishiga zamin yaratdi.

ADABIYOTLAR

1. Среднеазиатский экономический район. Очерк по экономике Средней Азии. – Ташкент, 1922; Статистический ежегодник 1917-1923 гг. Том 1. – Ташкент, 1924; Статистический ежегодник 1917-1923 гг. Том 2. – Ташкент, 1924.
2. Громяницкий. Овцеводческие совхозы. // Народное хозяйство Средней Азии. - № 11-12. - 1930. - С. 60-68; Два года социалистического строительства в Узбекистане. – Ташкент, 1931. - 172 с.; Узбекистан за 15 лет. – Ташкент, 1939.
3. Кормовая база и перспективы развития животноводства в Узбекистане. / Материалы науч.-производ. Конференции. – Ташкент: Изд-во Акад. Наук УзССР, 1951. - 64 с.; Кормовая база и перспективы развития животноводства в Узбекистане. / Материалы науч.-производ. Конференции. – Ташкент: Изд-во Акад. Наук УзССР, 1953. - 276 с.

4. Морозова О.И. Пастбище и их использование // Советский Таджикистан. - Сталинабад, 1950; Ризаев Г. Сельское хозяйство Узбекистана за 40 лет. – Ташкент, 1957.
5. Петков П., Горячкин А. Развитие животноводства в Узбекистане. – Ташкент: Узбекистан, 1968. – 46 с.; Щекин.В.А. Чорвачилик. Махсус қисм (2 нашри). - Т.: Ўқитувчи, 1968; Юлдашев А. Аграрные отношения в Туркестане. - Ташкент, 1969.
6. Кармышева Б. Типы скотоводства в южных районах Узбекистана и Таджикистана. // Советская этнография. 1-969. - №1;
7. Чеботарева А. Из истории взаимоотношений СССР со странами сопредельного среднего востока в 1918-1924 гг. через Среднюю Азию. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ташкент, 1963. - 306 с.
8. Советский Узбекистан за 40 лет. – Ташкент, 1964. - 345 с.; Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет. Статистический ежегодник. – Ташкент, 1967.
9. Агзамов К., Склад И. Племенное, молочное скотоводство в совхозе “Чиназ”. - Ташкент: Узбекистан, 1965. 51 с.
10. Алексеева Н. Химия в животноводстве. –Ташкент: Узбекистан, 1965. – 50 с.
11. Безверхов А. Развитие животноводства на промышленной основе. - Ташкент: Узбекистан, 1972. - 63 с.; Ишкuvatov Б. Животноводство на промышленной основе. – Ташкент: Узбекистан, 1977. – 31 с.
12. Dienes L. Pastoralism in Turkestan: its decline and its persistence // Soviet Studies.vol. XXVII, no.3. – July, 1975. – P.343-365; Jacquesson S. Reforming pastoral land in Kyrgyzstan: from clan and custom to self-government and tradition // Central Asian Survey. – 2010. – Vol.29, No.1. – P. 103-118.
13. Holzwarth W. Relations between Uzbek Central Asia, The Great Steppe and Iran // In Shifts and drafts in nomad-sedentary relations. – Wiesbaden, 2005. – P. 179-217.

UDK: 94(575.1)

Шахноза САИДОВА,
Базовый докторант НУУз
E-mail: izigeyeva@gmail.com

На основе рецензии к.и.н., доцента Р.Сиддикова

ИСТОРИЯ УЧАСТИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ НЕКОМЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация

В представленной статье на основе привлечения широко круга источников и опубликованных работ, исследуются вопросы формирования экологической политики Республики Узбекистан, а также участия в ней Негосударственных некоммерческих организаций, являющиеся, по мнению автора настоящей статьи, звеном между правительством и гражданами по определенным направлениям деятельности в государстве, способствуя развитию и усовершенствованию принятых социально-экономических и политических механизмов.

Ключевые слова: структура, экология, экополитика, участие, Узбекистан, независимость.

THE HISTORY OF THE PARTICIPATION OF NON-GOVERNMENTAL NON-PROFIT ORGANIZATIONS IN THE ENVIRONMENTAL POLICY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Annotation

The presented article, based on the involvement of a wide range of sources and published works, examines the issues of forming the environmental policy of the Republic of Uzbekistan, as well as the participation of non-governmental non-profit organizations in it, which, according to the author of this article, are a link between the government and citizens in certain areas of activity in the state, contributing to the development and improvement of accepted socio-economic and political mechanisms.

Keywords: structure, ecology, ecopolitics, participation, Uzbekistan, independence.

NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARINING O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING EKOLOGIK SIYOSATIDA ISHTIROK ETISHI TARIXI

Annotatsiya

Taqdim etilgan maqolada keng doiradagi manbalar va chop etilgan ishlarni jalb etish asosida O'zbekiston Respublikasining ekologik siyosatini shakllantirish, shuningdek, unda nodavlat notijorat tashkilotlarining ishtiroki masalalari o'rganilib, ushbu maqola muallifining fikricha, hukumat va fuqarolar o'rtasida davlatda muayyan faoliyat yo'nalishlari bo'yicha qabul qilingan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy siyosatni rivojlantirish va takomillashtirishga ko'maklashadi mexanizmlar.

Kalit so'zlar: tuzilishi, ekologiyasi, ekopolitikasi, ishtiroki, O'zbekiston, mustaqilligi.

Введение. Во всем мире внедрена и активным спросом пользуется практика взаимодействия отдельных государственных структур, и (или) всего государственного аппарата с общественными организациями в различных целях, к примеру как механизм большего привлечения общественности к актуальным государственным вопросам и демократизации, либо же в обратном порядке – привлечение и содействие государственных органов и средств, также внимание международной общественности к проблематикам или иным вопросам отдельных лиц или групп лиц.

Свое развитие сектор ННО, или иначе НПО – неправительственные организации, начал со второй половины XX века, когда на международный арене появилась Организация Объединенных Наций (ООН), в Уставе которого было впервые обозначено сотрудничество Экологического и социального совета ООН с НПО[1], заинтересованными в вопросах поощрения, уважения и соблюдения прав человека и основных свобод путем совместных консультаций с неправительственными организациями. Таким образом развитие данного сектора стала приоритетной задачей многих демократических развитых и развивающихся стран всего мира, в том числе в Республике Узбекистан.

Анализ литературы по теме. Вопросам изучения экологической политики Республики Узбекистан за годы независимости уделено значительное внимание, в результате чего, было опубликовано ряд научных работ, диссертационных исследований, научных статей, посвященные изучению экологической политики Узбекистана. Среди этих работ, можно выделить диссертационное исследование Р. Давлетова, которая посвящена изучению

экологического состояния и политики Узбекистана в советский и независимый период.

Методы исследования. В представленной научной статье использовались методы диалектики, системного и сравнительного анализа, интерпретация исторических знаний, а также принцип объективности.

Анализ и результаты. В 1991 году, после обретения Независимости Республики Узбекистан, началось формирование нормативно-правовой базы гражданского права, был принят Закон «Об общественных объединениях в Республике Узбекистан», согласно которому все добровольно созданные организации именовались «общественными объединениями», вплоть до 1999 года[2].

Первым толчком для создания экологических ННО в Республике Узбекистан послужил Закон № 763-I «О негосударственных некоммерческих организациях» от 14.04.1999 г., из которой согласно статье 2 «негосударственная некоммерческая организация – самоуправляемая организация, созданная на добровольной основе физическими и (или) юридическими лицами, не преследующая извлечение дохода (прибыли) в качестве основной цели своей деятельности и не распределяющая полученные доходы (прибыль) между ее участниками (членами). Негосударственная некоммерческая организация создается для защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц, других демократических ценностей, достижения социальных, культурных и образовательных целей, удовлетворения духовных и иных нематериальных потребностей, осуществления благотворительной деятельности и в иных общественно полезных целях»[2]. Данным законом было положено правовое основание для

дальнейшего институционального развития ННО в Республике Узбекистан, которые в современной истории по своим задачам и целевым направленностям делятся на следующие, различающиеся между собой по задачам и функциям, массовости участников и материально-техническим возможностям организации: общественные объединения; общественные фонды; ассоциации; органы самоуправления.

Согласно общепризнанной классификации, негосударственные некоммерческие организации в Узбекистане включают следующие группы[3]:

первая группа – общенациональные структуры, специализирующиеся на обслуживании социальных интересов конкретных крупных категорий населения (фонд «Махалля», Комитет женщин, общественное движение молодежи «Камолот», фонд ветеранов «Нуроний» и др.);

вторая – специализированные национально-международные фонды экологии, культуры и здоровья (фонд «Экосан», фонд «Олтин мерос», фонд «Соглом авлод учун», фонд поддержки талантливой молодежи для обучения за рубежом «Умид», фонд демократизации СМИ, фонд спасения Арала и др.);

третья – общественные учреждения по профессиональным интересам, наиболее видным из которых являются центр «Ижтимоий фикр», общественный центр «Манъавият ва маърифат», международный центр переподготовки журналистов и др.;

четвертая – общенациональные благотворительные общества, фонды (детский фонд, фонд поддержки одаренной молодежи «Улугбек», Республиканский фонд «Устоз», Республиканский студенческий фонд и др.);

пятая – правозащитные неправительственные организации (ассоциация судей Узбекистана, ассоциация адвокатов Узбекистана, ассоциация банков Узбекистана, общественное объединение женщин юристов Узбекистана и др.);

шестая – национальные общественные организации творческой интеллигенции (союз писателей, союз композиторов, союз художников, союз журналистов и др.);

седьмая – национальные культурные центры, объединяющие представителей национальных общин, проживающих в Узбекистане – в целях возрождения культуры, духовности, обычаев и традиций, а также общества дружбы с зарубежными странами;

восьмая группа – объединения по социально значимому и творческому интересу на местах (объединение воинов-ветеранов, добровольное общество автолюбителей, общество изобретателей и рационализаторов, клубы туристов и самодеятельной песни и др.).

Создание и усиление правовых основ деятельности ННО в стране были предприняты в рамках принципа «От сильного государства – к сильному гражданскому обществу», которая была предложена Первым Президентом Узбекистана И.А.Каримовым и служила основой «узбекской модели» построения гражданского общества, выделенная в отдельный «третий сектор» данной модели. Вышеперечисленные основы послужили причиной ряда социально-экономических и политических изменений в истории экологической политики Республики Узбекистан[3].

В частности, в статьях 15, 30, 34 Конституции Республики Узбекистан отражены соответствующие нормы относительно деятельности ННО, а глава XIII Основного закона полностью посвящена деятельности общественных объединений. Вместе с тем, в статье 58 Конституции страны отмечено об обеспечении государством соблюдения прав и законных интересов общественных объединений, создания равных правовых возможностей для участия в общественной жизни. Кроме того, отмечено также о невмешательстве государственных органов и должностных лиц в деятельность общественных объединений, а также о невмешательстве общественных объединений в деятельность государственных органов и должностных лиц.

В современной истории независимого Узбекистана руководством страны были созданы и создаются

возможности для развития свободной деятельности Средств массовой информации (СМИ). Правительство страны еще с первых дней обретения государственной независимости осознавало тот факт, что свободные, независимые СМИ являются фактором на пути к формированию демократического, правового государства, открытого гражданского общества.

В результате, в 2005 году был принят Указ Президента Республики Узбекистан «Об образовании Общественного фонда поддержки и развития независимых печатных средств массовой информации и информационных агентств Узбекистана», а также был образован Общественный фонд поддержки и развития независимых печатных СМИ и информационных агентств Узбекистана, посредством этого указа определены организационно-правовые основы его деятельности[4].

Необходимо отметить, что в 2008 году на основе совместного постановления Законодательной палаты и Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан был сформирован Общественный Фонд по поддержке негосударственных некоммерческих организаций и других институтов гражданского общества, который укрепляет социальное партнерство с государственными органами в дальнейшем расширении и повышении эффективности форм и механизмов ведения открытого диалога государства и общества.

В результате активной поддержки государством, ННО Республики Узбекистан стали активно участвовать во всех сферах жизни общества, в том числе в экологических. Следует отметить, что Экологическое движение Узбекистана, Международный фонд «Экосан», Экофорум ННО Узбекистана, в настоящее время осуществляют свою экологическую деятельность, внося большой вклад в развитие экологической политики в Новом Узбекистане.

Объективное исследование статистических данных Министерства Юстиции страны демонстрирует положительную динамику роста зарегистрированных ННО в Республике Узбекистан. Например, если в 1991 году в стране имелись 100 зарегистрированных ННО, то уже в 2017 году их число увеличилось в 80 раз и составляла 8000[5]. Совершенствование нормативно-правовой базы ННО с 1991 до 2012 года явилось двигателем процесса заметного увеличения общего числа зарегистрированных ННО в стране, а также коренное усовершенствование и цифровизация государственного аппарата с 2017 года позволили проследить ежегодный рост в открытом доступе на электронном портале Министерства Юстиции[6].

Вместе с тем за годы независимости в Республике Узбекистан были созданы различные государственные и общественные организации, в том числе Национальная ассоциация негосударственных организаций, Общественный Фонд по поддержке негосударственных некоммерческих организаций и других институтов гражданского общества при Олий Мажлисе Республики Узбекистан, Парламентская комиссия по управлению средствами Общественного Фонда при Олий Мажлисе, Независимый институт по мониторингу формирования гражданского общества и другие, деятельность которых была направлена на поддержание и консолидацию узбекских общественных организаций[7].

Исторически значимыми для экологической политики Республики Узбекистан следует также выделить следующие события – создание Экофорума негосударственных некоммерческих организаций Республики Узбекистан и создание Национальной Ассоциации ННО Узбекистана (НАННОУз). Экофорум был создан благодаря поддержке Совместной программы по окружающей среде «Атроф мухит» ПРООН и правительства Узбекистана, Государственного комитета РУз по охране природы, Регионального экологического центра Центральной Азии, ISAR/USAID, программы CASP Counterpart International, голландского фонда Milieukontakt-Oost Europa в 2004 году охватил 48 экологических общественных организаций. Создание Экофорума ННО Узбекистана позволило объединить усилия в создании коалиций в решении

экологических вопросов, участия в международных экологических проектах, также в организации совместной деятельности с государственным природоохранным сектором и бизнес-структурами страны. В свою очередь, создание НАННОУз открыла возможности для более тесного сотрудничества государственных организаций с экологическими общественными организациями в стране. С самого начала деятельности НАННОУз одним из ведущих направлений его деятельности стало экологическое, а в ряды ассоциации вошли десятки экоННО из всех регионов страны.

Так, разработана программа деятельности ННО в сфере экологии, реализованы проекты: по обеспечению питьевой водой населения поселков в Паркентском районе Ташкентской области и Ферганском районе Ферганской области, проведению национальных конкурсов экожурналистики, организации летних экологических школ для детей и подростков в махаллях, изданию бюллетеня «Экологическая безопасность и гражданская инициатива» и т.п.[7].

В период май – сентябрь 2017 года, в рамках процесса «Окружающая среда и устойчивое развитие в Центральной Азии» Региональным экологическим центром Центральной Азии был проведен анализ деятельности экологических общественных организаций в Узбекистане. В результате был проведен обзор экологических и экорентированных (экология и здоровье, экология и безопасность жизнедеятельности и т.д.) общественных организаций[8].

В ходе проведения исследования были также выявлены экологические общественные организации, лидирующие в своей сфере деятельности, которые являются конструктивными партнерами для государственных органов, общественности[8].

Необходимо подчеркнуть, что в проведенном анализе важное внимание уделялось исследованию активного участия вышеперечисленных организаций на региональных и международных форумах, конференциях и других мероприятиях. В результате, было установлено, что 73 организаций участвовали, на национальном уровне, в мероприятиях регионального масштаба, а в международных конференциях и форумах приняли участие 31 общественная организация.

Членами Национальной ассоциации ННО Узбекистана (НАННОУз) на тот момент являлись 74 опрошенных организаций, а членами Экофорума Узбекистана – 29. Вместе с тем, в международных сетях (Международный Социально-экологический Союз, сеть Зеленого климатического фонда, общественно-государственное объединение Глобальный экологический фонд - ОГО ГЭФ, Сеть органического земледелия “АВАЛОН”, сеть Конвенции ООН по борьбе с опустыниванием, Всемирная ассоциация охраны птиц “BerdLife International” и др.) – участвовали незначительное количество экоННО 12[7].

Заключение и рекомендации. За последние годы Узбекистан активно выступает инициатором совместных зеленых проектов в различных отраслях с международными организациями и отдельно взятыми странами в целях укрепления взаимовыгодного сотрудничества. Более того, становится необходимым изучение истории становления экологической политики Узбекистана, нового направления в системе наук и в политической сфере, которая уже показывает свое устойчивое развитие с дальнейшими крупномасштабными планами и практической выгодой, тем самым подтверждая необходимость изучения этого вопроса с ее дальнейшим раскрытием.

ЛИТЕРАТУРА

1. United Nations Charter (Устав Организации Объединенных Наций) [Электронный ресурс] URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (Дата обращения 10.12.2022)
2. Закон Республики Узбекистан «Об общественных объединениях» [Электронный ресурс] URL: <https://lex.uz/ru/docs/111827> (Дата обращения 09.12.2022).
3. Роль и значение негосударственных некоммерческих организаций в процессе построения демократического общества в Узбекистане [Электронный ресурс] URL: <https://www.test-uz.ru/articles.php?id=1087> (Дата обращения 12.12.2022).
4. Указ Президента Республики Узбекистан «Об образовании общественного фонда поддержки и развития независимых печатных средств массовой информации и информационных агентств Узбекистана» от 16.11.2005 г. № УП-3680 [Электронный ресурс] URL: <https://lex.uz/docs/1159190> (Дата обращения 05.01.2023).
5. Третье Национальное сообщение Республики Узбекистан по Рамочной Конвенции ООН об изменении климата. – Ташкент, 2016. – С. 246.
6. Государственный реестр негосударственных некоммерческих организаций [Электронный ресурс] URL: <https://www.minjust.uz/ru/interactive/reestr-nocommerce/> (Состояние на 01.01.2020) (Дата обращения 06.01.2023)
7. Саидахмедов. С. Обзор деятельности экологических общественных организаций в Узбекистане // Рабочий документ / Региональный экологический центр Центральной Азии. – Алматы, 2017. – С. 16.
8. Сангинов С. Об Экофоруме ННО Узбекистана // Информационный бюллетень сети CARNet. № 11. – 2006.

UDK:327(517):355.4. UDK 94(517):355.4

Javohir SULTONOV,

Farg'ona davlat universiteti Strategik rivojlanish va xalqaro reytinglar bo'limi boshlig'i

E-mail: strategic_development@pf.fdu.uz

AQSH Seton Hall universiteti siyosiy fanlar doktori, DSc taqrizi asosida

CHINGIZXONNING HARBIY DIPLOMATIYASI: SIYOSIY REALIZM NAZARIYASI DOIRASIDA TAHLIL

Аннотация

Ushbu maqola Chingizxonning harbiy yurishlarini Realpolitik nuqtayi nazaridan tahlil qiladi. Chingizxon mafkuraviy da'volardan chetlanib, harbiy harakatlarini strategik manfaatlarga yo'naltirgan. Uning Kuchlukka qarshi yurishlari bu yondashuvning yaqqol namunasi bo'lib, Chingizxon o'z harakatlarini mintaqaviy barqarorlik va legitimlik asosida asoslagan. Tarixiy manbalar va zamonaviy xalqaro munosabatlar nazariyalari asosida Chingizxonning siyosiy pragmatizmi va harbiy strategiyasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Chingizxon, Realpolitik, harbiy yurishlar, siyosiy pragmatizm, xalqaro munosabatlar, Kuchluk, mo'g'ullar, strategik manfaatlari.

ВОЕННАЯ ДИПЛОМАТИЯ ЧИНГИСХАНА: АНАЛИЗ В РАМКАХ ТЕОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕАЛИЗМА

Аннотация

Данная статья анализирует военные походы Чингисхана с точки зрения концепции Realpolitik. Чингисхан избегал идеологических претензий и направлял свои военные действия на достижение стратегических интересов. Его походы против Кучлук являются ярким примером этого подхода: Чингисхан обосновывал свои действия через обеспечение региональной стабильности и легитимности. В статье проводится анализ его политического прагматизма и военной стратегии на основе исторических источников и современных теорий международных отношений.

Ключевые слова: Чингисхан, Realpolitik, военные походы, политический прагматизм, международные отношения, Кучлук, монголы, стратегические интересы.

GENGHIS KHAN'S MILITARY DIPLOMACY: AN ANALYSIS WITHIN THE FRAMEWORK OF POLITICAL REALISM THEORY

Annotation

This article analyzes Genghis Khan's military campaigns through the lens of Realpolitik. Genghis Khan avoided ideological claims and directed his military actions toward strategic interests. His campaigns against Kuchluk serve as a clear example of this approach, as he justified his actions through regional stability and legitimacy. The study examines his political pragmatism and military strategy based on historical sources and modern international relations theories.

Key words: Genghis Khan, Realpolitik, military campaigns, political pragmatism, international relations, Kuchluk, Mongols, strategic interests.

Kirish. Chingizxonning harbiy yurishlari ko'pincha uning strategik yondashuvi va Realpolitik tamoyillariga asoslangan harakatlari bilan izohlanadi. U mafkuraviy yondashuvlardan chetlanib, harbiy va siyosiy qarorlarini pragmatik manfaatlarga asoslagan holda qabul qilgan. Mo'g'ullar tomonidan Qashqar va unga yondosh hududlarni zabt etish jarayoni ushbu strategiyaning yorqin namunasi bo'lib, ular jang qilish o'rni psixologik bosim va siyosiy muvozanatni o'z foydasiga yo'naltirishga intilgan. Ushbu maqola Chingizxonning harbiy yurishlarini Realpolitik doirasida tahlil qilib, uning muvaffaqiyatini harbiy strategiya va siyosiy pragmatizm kontekstida baholaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Chingizxonning harbiy yurishlarini Realpolitik doirasida tahlil qilish uchun tarixiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ibn al-Asir, Juvayniy va Juzjoni kabi o'rta asr tarixchilari mo'g'ullarning harbiy yurishlarini keng yoritib, ularning harbiy taktikasi va siyosiy strategiyasini aks ettirgan. Ushbu manbalarda Chingizxonning harbiy yurishlari dushmani bo'ysundirish, mahalliy elitalarni integratsiya qilish va ma'muriy boshqaruvni ta'minlash strategiyalari bilan izohlanadi.

Zamonaviy tadqiqotlardan Morgenthau va Waltzning xalqaro munosabatlar nazariyalari Chingizxon siyosatini Realpolitik nuqtayi nazaridan baholashga imkon beradi. Morgenthau kuch va manfaatlarning ustuvorligini ta'kidlagan bo'lsa, Waltzning neorealistik tahlili mo'g'ullar yurishlarini xalqaro tizimdagi kuch muvozanati kontekstida ko'rib chiqishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot tarixiy manbalar, zamonaviy tadqiqotlar va harbiy-strategik yondashuvlar asosida olib borildi. Tadqiqotda taqqoslash va tarixiy

rekonstruksiya usullari qo'llanilib, Chingizxonning harbiy yurishlari bilan boshqa tarixiy shaxslarning harbiy strategiyalari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar. Xalqaro munosabatlar nazariyasining asoslaridan biri bo'lgan siyosiy realizm davlatlarning xalqaro tizimdagi motivlari va harakatlarini tushunish uchun mustahkam nazariy asos yaratadi. Inson tabiati qanday bo'lsa, shundayligicha o'rganish va tarixiy jarayonlarni ular aslida qanday sodir bo'lsa, shunday tahlil qilishga asoslangan ushbu nazariy yondashuv "realizm" nomini olgan[1].

Hans Morgentau, realizm maktabining yetakchi nazariyotchilaridan biri, o'zining Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace (1948) asarida siyosiy realizmning asosiy tamoyillarini bayon qilgan. Unga ko'ra, xalqaro tizimda davlatlar oqilona aktorlar sifatida harakat qiladi va ularning asosiy motivi milliy manfaatlarni ta'minlashdan iborat. Morgentau bu manfaatlarni "qudrat bilan belgilangan milliy manfaatlari" (national interest defined in terms of power) tushunchasi orqali izohlaydi[2].

Ushbu manfaatlari xavfsizlik, ichki barqarorlik va iqtisodiy farovonlikni o'z ichiga oladi[1]. Milliy manfaatlarni amalga oshirish jarayonida davlatlar xalqaro tizimning anarxik tabiati tufayli kuchdan foydalanishga va hokimiyatni oshirishga majbur bo'ladi. Ushbu tamoyil Chingizxonning siyosiy strategiyasida yaqqol namoyon bo'lib, uning harakatlari realizm nazariyasining asosiy tushunchalari bilan to'liq mos keladi.

Yuqoridagi fikrni isboti sifatida Chingizxon va Jamuqaning ittifoqi axloqiy do'stlik emas, balki manfaatlarga asoslangan strategik harakat edi. Qo'qonoq o'rmonida qarorgoh barpo etib, ular birodarlik qasamyodini yangiladilar. Chingizxon

uchun bu hamkorlik, bir tomondan, Merkit kabi qabilalarning tahdididan himoyalaniish vositasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, Jamuqaning nufuzi orqali o'z ta'sir doirasini kengaytirish imkonini bergan.

Biroq, Chingizxon o'z kuchini oshirgach, Jamuqa bilan teng huquqli ittifoq tuzish niyatiga o'tdi. Har qanday siyosiy uyushmada yetakchilik uchun kurash muqarrar, va bu holat Chingizxon hamda Jamuqa o'rtasidagi ziddiyatlarni keltirib chiqardi. Chingizxon markazlashgan va meritokratik boshqaruvni yoqlagan bo'lsa, Jamuqa an'anaviy aristokratik tuzum tarafdori edi. Bu qarama-qarshilik oxir-oqibat ularning ajralishiga olib keldi. Tayichi'udlarning Jamuqa bilan ittifoq tuzishi Chingizxonni mustaqil harakat qilishga undadi. 1186-yilda u Mo'g'ul qabilasining xoni deb e'lon qililib, siyosiy obro'sini mustahkamladi[3].

Siyosiy realizm nuqtayi nazaridan, ularning munosabatlari shaxsiy sadoqat emas, balki kuch muvozanati va manfaatlar asosida shakllangan edi. Bu fikrni Maks Veber quyidagicha ifodalagan: "Inson harakatlarini bevosita manfaatlar (moddiy va ma'naviy) boshqaradi, g'oyalar emas. Biroq, aynan shu g'oyalarning yaratgan'dunyo tasvirlari' ko'pincha manfaatlar dinamikasini yo'naltiruvchi relslar vazifasini bajargan[2]." Chingizxon ham o'z siyosiy strategiyasini aynan shu tamoyillar asosida qurdi va do'stlikdan ko'ra, kuch va pragmatik manfaatlarini ustuvor qo'ydi.

Shuningdek, Morgentau realizmning asosiy tamoyillaridan birini shunday izohlaydi: "Davlatlarning xalqaro tizimdagi asosiy maqsadi omon qolishdir, bu esa milliy manfaatlarini himoya qilish orqali amalga oshiriladi"[1].

Mazkur prinsipning amaliy ifodasi sifatida Chingizxonning Nayman va Merkit qabilalariga qarshi harbiy yurishlarini ko'rish mumkin. Ushbu harakatlar nafaqat raqib kuchlarning yo'q qilinishiga, balki mo'g'ul qabilalarining siyosiy konsolidatsiyasiga ham xizmat qilgan. Chingizxon harbiy ustunlikka erishish orqali ichki nizolarni bartaraf etib, mo'g'ullarning xavfsizligini mustahkamlashga va ularni yagona siyosiy tuzilma ostida birlashtirishga muvaffaq bo'lgan[4].

Chingizxonning Osiyo va Yevropa bo'ylab amalga oshirgan istilolari realizm nazariyasining yana bir muhim tamoyiliga, ya'ni hududiy kengayish orqali barqarorlikni ta'minlashga mos keladi. Ushbu kengayish tashqi tahdidlarni kamaytirish, iqtisodiy resurslarni ko'paytirish va xalqaro tizimdagi siyosiy nufuzni oshirishga qaratilgan edi. Kennet Waltz realizmning ushbu tamoyilini shunday ifodalaydi: "Kuchni kengaytirish va nazoratni ta'minlash xavfsizlik va barqarorlikni mustahkamlash uchun muhim vositadir"[5].

Chingizxonning Markaziy Osiyo va Xitoy hududlarini zabt etishi savdo yo'llarini nazorat qilish, iqtisodiy tizimni isloh etish va xalqaro iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish orqali Mo'g'ul imperiyasining qudratini mustahkamlashga erishdi.

Barfieldning fikriga ko'ra, Chingizxonning "Tashqi chegara strategiyasi" ko'chmanchi davlatlarning asosiy zaifligini bartaraf etish uchun ishlab chiqilgan edi. Bu zaiflik shundan iborat ediki, keng va nisbatan bir xil chorvachilik iqtisodiyoti resurslari bilan davlat tuzilishini saqlab qolish va hayot kechirish qiyin edi. Xitoy esa an'anaviy ravishda bunday davlatlar uchun qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlarining asosiy manbasi bo'lib kelgan[6].

Shuningdek, Jin sulolasi chegaradagi savdo bozorlarida muayyan mahsulotlar savdosini cheklab, dasht aholisi uchun temir buyumlar va qurollar eksportini taqiqlagan edi. Natijada, Markaziy Osiyo savdogarlari mo'g'ul ko'chmanchilariga zarur bo'lgan mahsulotlar, jumladan, kiyim-kechak kabi kundalik ehtiyoj buyumlarini yetkazib berish orqali ushbu bo'shliqni to'ldirishgan[7].

Savdo tovarlarining Markaziy Osiyodan Mo'g'ul dashtlariga oqib kelishi ko'chmanchilarning kundalik hayoti uchun nihoyatda muhim bo'lgan. Hatto vaqtincha savdo uzilishi ham dasht aholisi uchun jiddiy mahsulot tanqisligiga sabab bo'lishi mumkin edi. Chingizxonning harbiy yurishlari va diplomatik siyosati aynan ushbu savdo yo'llarining xavfsizligi va samarali ishlashini ta'minlashga qaratilgan edi. Biroq Xorazmshohlar sulolasi Qoraxitoylar ustidan g'alaba qozonib,

Movarounnahr ustidan nazoratni qo'lga kiritgach, mintaqadagi asosiy savdo yo'llari harakatiga cheklovlar kiritildi.

Natijada, Xorazmshoh va mo'g'ullar o'rtasidagi siyosiy va harbiy ziddiyatlar kuchayib, mintaqaning ichki iqtisodiy barqarorligiga jiddiy tahdid solindi. Ibn al-Athir o'z asarlarida Xorazmshohning Qora Xitoylardan Movarounnahrni zabt etishi natijasida Markaziy Osiyoda savdo yo'llari uzilib, Mo'g'ulistonda kiyim-kechak tanqisligi yuzaga kelganini qayd etadi. Bu voqea mo'g'ullar va Xorazmshoh o'rtasidagi ziddiyatlarni kuchaytirib, mintaqadagi siyosiy va iqtisodiy muvozanatga salbiy ta'sir ko'rsatgan edi[8].

Mo'g'ullarning Islom olamiga bostirib kirishi faqat Xorazmshohlarning siyosiy harakatlari bilan izohlash noto'g'ri bo'lardi. Mo'g'ullar yurishining aniq omillari haqida tarixiy manbalarda to'liq ma'lumot berilmagan.

Shuningdek, Chingizxon iqtisodiy farovonlikka erishish uchun diplomatik vositalardan unumli foydalangan. Qo'shni davlatlar bilan savdo kelishuvlarini tuzish orqali xalqaro iqtisodiy aloqalarni mustahkamlab, savdogarlar uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Lane bu borada shunday deb yozadi: "Diplomatik vositalar iqtisodiy siyosatni mustahkamlash va xalqaro savdo aloqalarini rivojlantirish uchun muhim vositadir"[9]. Savdogarlar uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar Mo'g'ul imperiyasining iqtisodiy va siyosiy kuchini mustahkamlashda muhim rol o'ynadi. Bazi bir musulmon savdogarlar Chingizxon davlatni tashkil topishida misol uchun Ja'far Xo'janing diplomatik faoliyati xalqaro munosabatlar tarixida Mo'g'ullar imperiyasi va Jin davlati o'rtasidagi siyosiy aloqalar kontekstida muhim ahamiyat kasb etadi. U o'zining diplomatik qobiliyatlari, Jin davlati haqidagi chuqur bilimi va ko'p tilli muhitda erkin faoliyat yuritish salohiyati bilan Chingizxonning axborot tizimida alohida mavqega ega bo'ldi[10]. Ja'far Xo'ja turli manbalarda "elchi" (xitoycha yilizhi, forscha ilchi, mongolcha elchi) sifatida tilga olinib, ushbu unvon musulmon yozma manbalarida ham qayd etilgan[11].

Chingizxonning harbiy yurishlari uning Realpolitik tamoyillariga asoslangan pragmatik va strategik yondashuvini aks ettiradi. U mafkuraviy motivlardan chetlanib, harbiy operatsiyalarini aniq siyosiy va harbiy maqsadlarga yo'naltirgan. Bu yondashuvni uning Kuchluk hukmronligiga qarshi olib borgan harakatlarida ham kuzatish mumkin.

Mo'g'ullar egallagan hududlarda diniy erkinlik e'lon qilinishi mintqa aholisi orasida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan siyosatning bir qismi edi. Chingizxon hayoti davomida shamanistik e'tiqodiga sodiq qolgan bo'lsa-da, u turli din vakillari bilan muloqot orqali dunyoqarashini kengaytirgan. Uning shaxsiy e'tiqodi va diniy siyosati jamiyat ichidagi ijtimoiy munosabatlar va xalqaro aloqalar doirasida shakllangan. Mo'g'ullar an'anaviy shamanistik e'tiqodga ega bo'lishlariga qaramay, bu din boshqa e'tiqodlarga dushmanlik qilmasdi. Shu sababli, Chingizxon har bir dinning o'z ta'sir doirasi borligini tushungan va ularning g'azabini qo'zg'atmaslikka harakat qilgan. U diniy bag'rikenglikni shaxsiy e'tiqodidan emas, balki jamiyat barqarorligini ta'minlashning strategik vositasi sifatida ilgari surgan.

Davlat arbobi sifatida Chingizxon diniy urushlar ichki tinchlik uchun xavfli ekanini tushungan, bosib olingan hududlarda esa diniy erkinlikni e'lon qilish mahalliy aholini o'z tomoniga og'dirishning samarali usuli ekanini anglagan. Shu sababli u barcha dinlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishni buyurgan va hech bir dinga ustunlik bermagan. Al-'Umarining qayd etishicha, Chingizxon hech bir din boshqa dinga qarshi majburan targ'ib qilinishligi kerakligini ta'kidlagan[4]. Uning bu siyosati amalda o'z samarasini bergan: masalan, musulmon aholisi ko'pchilikni tashkil qilgan Xo'tanda mo'g'ullar ozodlik beruvchilar sifatida kutib olingan[12]. Chingizxonning diniy erkinlik haqidagi farmoni esa Xorazmshohga qarshi muqaddas urush boshlanishining oldini olgan. Gruziyada esa mo'g'ullarni xristianlar deb hisoblashgan va ularga ruhoniylar tomonidan tantanali qabul uyushtirilgan[13]. Chingizxon turli dinlarning vakillari bilan uchrashgan bo'lsa-da, ularning aqidaviy ta'limotlariga unchalik qiziqmagan. Biroq, Chingizxon begona dinlarning aqidalariga befarq bo'lmagan, ayniqsa ular mo'g'ul urf-odatlariga zid kelganida. Masalan, musulmonlarning mo'g'ulcha usulda so'yilgan go'shtni iste'mol

qilishdan bosh tortishi uning diqqatini tortgan va u hayvon so'yish qoidalariga oid maxsus qonunlar joriy qilgan. Xuddi shuningdek, u va uning vorislari chet elliklarning diniy sabablari bilan qarindoshlar bilan nikohdan voz kechishiga yoki islomiy marosimlarga ko'ra oqib turgan suvda tahorat olishiga yo'l qo'ymagan[13]. U dashtdagi hukmronlik uchun kurash chog'ida shamonlardan foydalangan bo'lsa, bosib olingan hududlarni tinchlantirishda ruhoniylarning xalq orasidagi ta'siridan unumli foydalangan. U Changchunga yozgan maktubida shunday degan: "Oddiy xalqni mening tarafimga og'dirdingmi?"[14]"

Chingizxon xorijiy din yetakchi vakillariga soliq imtiyozlari va daxlsizlik hujjatlarini taqdim etib, ularni "darkhan" maqomiga ko'targan[15].

Konstruktivizm nuqtayi nazaridan, Chingizxonning diniy siyosati uning shaxsiy e'tiqodidan emas, balki siyosiy ehtiyojlardan kelib chiqqan. U diniy ijtimoiy tartibni shakllantirish va legitimatsiya vositasi sifatida ishlatgan. Shu bilan birga, realizm tamoyillari uning diniy bag'rikengligi pragmatik sabablarga asoslanganini ko'rsatadi. Diniy yetakchilar bilan aloqalar nafaqat ichki barqarorlikni ta'minlash, balki tashqi dushmanlarga qarshi koalitsiyalar tuzishda ham muhim rol o'ynagan.

Morgenthau ta'kidlaganidek, "Harbiy kuch siyosiy maqsadlarga erishishning asosiy vositasi bo'lib, bu vosita faqat pragmatik maqsadlarga qaratilgan bo'lishi kerak" (Morgenthau, 1948, p. 11). Chingizxonning harbiy strategiyalari milliy xavfsizlikni oshirish va imperiyaning kuchini ta'minlashga xizmat qilgan.

Chingizxon faqat harbiy vositalar bilan cheklanib qolmasdan, diplomatik strategiyalarni ham pragmatik asosda amalga oshirdi. U qabilalar va qo'shni davlatlar bilan strategik ittifoqlar tuzib, milliy manfaatlariga xizmat qiluvchi kelishuvlarga erishdi. Bu tamoyil Realpolitikning yana bir muhim jihatini aks ettiradi: "Diplomatiya pragmatizmning asosiy ifodasi bo'lib, davlatlar o'z manfaatlarini himoya qilish uchun ularni harbiy vositalar bilan birlashtirishi zarur bo'ladi"[5].

Qo'rqitish strategiyasi Chingizxonning siyosiy realizm tamoyillariga asoslangan yondashuvi bo'lib, u harbiy kuchning nafaqat jismoniy, balki psixologik ta'sirini ham inobatga olgan. Bu yondashuvni Xorazmshohlar davlatidagi shaharlarni egallash jarayonida ham kuzatish mumkin[16], chunki Chingizxon psixologik urush usullarini faol qo'llagan. Waltzning ta'kidlashicha, "Qo'rqitish vositalari dushmanlarning qarorlariga ta'sir qilish va ularni tiyib turishda hal qiluvchi rol o'ynaydi"[5]. Chingizxonning harbiy yurishlari va shiddatli hujumlari orqali yaratilgan doimiy qo'rquv dushmanlarni jismoniy kuch ishlatmasdan bo'ysunishga undadi. Psixologik ta'sir Chingizxonning qo'rqitish strategiyasining asosiy elementi edi. Harbiy yurishlarning tezligi va halokatli natijalari dushman davlatlarni imperiyaga qarshi chiqishdan tiyib turdi. Morgentau bu haqda shunday yozadi: "Kuch faqat harakat emas, balki uning qo'llanishi haqidagi xavotir ham siyosiy vosita sifatida ishlaydi"[1]. Chingizxon o'z hokimiyatini saqlab qolish va imperiya barqarorligini ta'minlash uchun doimiy ravishda harbiy kuchning psixologik va diplomatik ta'siridan foydalanib, dushmanlarni tiyib turdi. Ushbu yondashuv nafaqat ichki, balki xalqaro darajadagi barqarorlikni mustahkamladi.

Chingizxonning siyosiy faoliyatida kuchlar muvozanatini saqlash tamoyili asosiy o'rinni egallagan bo'lib, u ichki nizolarni yo'q qilish, tashqi dushmanlarni zararsizlantirish va ittifoqlar shakllantirish orqali Mo'g'ul imperiyasining barqarorligini ta'minlagan.

Chingizxonning tashqi siyosati kuchlar muvozanatini xalqaro darajada ta'minlashga qaratilgan edi. Markaziy Osiyo, Xitoy va Fors mintaqalariga qilingan istilolar orqali u qo'shni davlatlarning harbiy va iqtisodiy qudratini zaiflashtirib, o'z imperiyasining xavfsizligini ta'minladi.

Chingizxon kuchlar muvozanatini saqlash va harbiy ustunlikni ta'minlash maqsadida strategik ittifoqlarni shakllantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan. Morgentau ta'kidlaganidek, "Ittifoqlar kuchlar muvozanatini ta'minlashda davlatlarning asosiy vositasi hisoblanadi"[1]. Bunga misol sifatida biz Chingizxonning Uyg'ur va Qoraxitoy qabilalari bilan tuzgan ittifoqdir.

Bu strategiyaning yorqin namunasini Xorazm yurishi arafasida kuzatish mumkin. Mazkur harbiy harakatlar oldidan Chingizxonga Qayaliq hukmdori Qarluq Arslon, Almoliqning yangi hukmdori Suqnoq-Tegin va Uyg'urlar hukmdori Idikut Barchuq o'z qo'shinlari bilan qo'shilgan. Natijada, o'n ming uyg'ur, olti ming qarluq va Almoliqdan kelgan askarlar safarbar etilgan yirik harbiy kuchni tashkil etgan[17]. Shuningdek, Chingizxon Xorazm davlatiga qilgan yurishlarida bu hududlar va ularning hukmronlarini o'rni katta bo'ldi. Xorazm yurishi davrida Chingizxon Quyliqa Chig'atoyini og'ir yuklarni o'tkazishga mo'jalangan 48 ta ko'priq qurish uchun jo'natadi. Chig'atoy qal'a qamali uchun ishlatiladigan qurol aslahalarni o'tkazadigan ikki arava ham yonma-yon birga harakat qila oladigan ko'priklarni talab darajasida qurib bitkazadi[18].

Chingizxonning muvaffaqiyati nafaqat harbiy qudrat va realpolitik tamoyillariga, balki ma'naviy qadriyatlar, ideologik konstruksiyalar va ijtimoiy identifikatsiyaga asoslangan siyosiy legitimlikka ham tayanadi. Shu sababli, Chingizxonning faoliyatini tahlil qilishda konstruktivizm nazariyasiga ham murojaat qilish ilmiy jihatdan zarur hisoblanadi.

Xulosa. Chingizxonning harbiy diplomatiyasi siyosiy realizm tamoyillariga to'liq mos keladi. U kuch muvozanatini saqlash, milliy manfaatlarini himoya qilish va davlat xavfsizligini ta'minlash yo'lida pragmatik yondashuvni qo'llagan. Uning harbiy yurishlari faqat ekspansionistik maqsadlarga emas, balki ichki barqarorlik va tashqi tahdidlarga javob sifatida shakllangan. Chingizxon diplomatik aloqalarni faqat harbiy kuch bilan emas, balki strategik ittifoqlar va manfaatlariga asoslangan kelishuvlar orqali ham boshqargan.

Siyosiy realizm doirasida tahlil qilinganda, Chingizxonning davlat boshqaruvi va harbiy yurishlari realizmning asosiy tushunchalari – kuch, manfaat va xavfsizlik tamoyillariga asoslanganligini ko'rish mumkin. U faqatgina harbiy muvaffaqiyatlarga emas, balki uzoq muddatli davlat barqarorligini ta'minlashga ham intilgan. Shu sababli, uning harbiy diplomatiyasi kuch orqali tartib o'rnatishning va davlat manfaatlarini himoya qilishning yorqin namunasidir. Chingizxon tajribasi shuni ko'rsatadiki, harbiy kuch va diplomatiya uyg'unligi davlatlarning xalqaro maydondagi muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omillardan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations* (1948), 3, 4, 5, 11, 13.
2. Morgenthau H. J. & K. W. Thompson, *Politics Among Nations*, Brief Edition (1993), 4, 10.
3. Onon U., *The Secret History of the Mongols* (2021), 95-97.
4. Ratchnevsky P., *Genghis Khan: His Conquests, His Empire, His Legacy* (1991), 52-57, 197, 198.
5. Waltz K. N., *Theory of International Politics* (1979), 112, 115.
6. Barfield R., *The Perilous Frontier* (1989), 198.
7. Biran M., *The Empire of the Qara Khitai* (2005), 138.
8. Ибн аль-Асир, *Аль-Камиль фи ат-Тарих* (2005), 346, 359.
9. Lane G., *Daily Life in the Mongol Empire* (2004), 140.
10. Al-Bat.ġ.ġ., Ahwāl H. mulūk al-tatār (2015), 70.
11. Jūzjānī M., *Tabaqāt-i Nasirī* (1964), 100.
12. A. Juvaini, *The History of the World-Conqueror* (1958), 67.
13. San R. Germano, *Chronica* (1934), 2.
14. Jackson P., *The Mongols and the Faith of the Conquered* (2005), 257.
15. Jagchid S., *Chinese Buddhism and Taoism during Mongol Rule* (1980), 63.

-
15. ан-Насавий Ш., Сират ас-Султан Джалал ад-Дин (1996), 7.
 16. McLynn F., Genghis Khan: His Conquests, His Empire, His Legacy (2015), 269.
 17. Ch'ang Ch'un, The Travels of an Alchemist (1931), 85.

UDK:950(575)

Djamshed UMAROV,
Termiz davlat universiteti tadqiqotchisi, PhD
E-mail: Umarovjamshid510@gmail.com

PhD I. Qarshiyev taqrizi asosida

**UMUMTA'LIM MUASSASALARIDA MARKISIZIM-LENINIZIM G'OYALARNI TARG'IB ETISH USULLARI MODDIY-
TEXNIKA BAZASINI MUSTAHKAMLASH TADBIRLARI VA ULARNING NATIJALARI (SURXONDARYO VILOYATI
MISOLIDA 1920-1991 YILLAR)**

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola Surxondaryo viloyatidagi umumta'lim muassasalarida 1920-1991 yillar davomida marksizm-leninizm g'oyalari targ'ib etish va moddiy-texnika bazasini mustahkamlash tadbirlarini o'rganishga bag'ishlanadi. Maqolada marksizm-leninizm ideologiyasining Surxondaryodagi ta'lim tizimiga integratsiyasi, o'quv dasturlariga va darsliklarga qo'shilishi, o'qituvchilarni tayyorlash jarayoni va ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Maqolada 1920-1991 yillar davomida marksizm-leninizm g'oyalari Surxondaryodagi ta'lim tizimiga qanday kirib borganligi va natijalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda statistik ma'lumotlar, tarixiy faktlar va ilmiy manbalarga asoslanib, marksizm-leninizm g'oyalari ta'lim tizimi va moddiy-texnika bazasini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Surxondaryo, marksizm-leninizm, umumta'lim muassasalari, ta'lim tizimi, moddiy-texnika baza, ideologik ta'lim, o'quv dasturlari, o'qituvchilarni tayyorlash, 1920-1991 yillar, pedagogika, ideologik nazorat.

**ЕТОДЫ ПРОПАГАНДЫ МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКИХ ИДЕАЛОВ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЯХ, МЕРОПРИЯТИЯ ПО УКРЕПЛЕНИЮ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ И ИХ
РЕЗУЛЬТАТЫ (НА ПРИМЕРЕ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ, 1920-1991 ГГ.)**

Аннотация

Настоящая научная статья посвящена изучению мер по пропаганде идей марксизма-ленинизма и укреплению материально-технической базы в средних учебных заведениях Сурхандарьинской области в период 1920-1991 гг. В статье анализируется процесс внедрения идеологии марксизма-ленинизма в систему образования Сурхандарьи, включение ее в учебные программы и учебники, процесс подготовки педагогических кадров, а также принимаемые меры по развитию материально-технической базы учебных заведений. В статье рассматривается процесс проникновения идей марксизма-ленинизма в систему образования Сурхандарьи в 1920-1991 годах и его результаты. В исследовании на основе статистических данных, исторических фактов и научных источников анализируются роль и значение идей марксизма-ленинизма в развитии системы образования и материально-технической базы.

Ключевые слова: Сурхандарья, марксизм-ленинизм, общеобразовательные учреждения, система образования, материально-техническая база, идеологическое воспитание, учебные программы, подготовка учителей, 1920-1991, педагогика, идеологический контроль.

**METHODS OF PROMOTING MARXIST-LENINIST IDEALS IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS,
MEASURES TO STRENGTHEN THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE AND THEIR RESULTS (ON THE EXAMPLE
OF SURKHANDARYA REGION, 1920-1991)**

Annotation

This scientific article is devoted to the study of measures to promote the ideas of Marxism-Leninism and strengthen the material and technical base in secondary educational institutions in Surkhandarya region during 1920-1991. The article analyzes the integration of the ideology of Marxism-Leninism into the education system in Surkhandarya, its inclusion in curricula and textbooks, the process of teacher training, and measures taken to develop the material and technical base of educational institutions. The article examines how the ideas of Marxism-Leninism entered the education system in Surkhandarya during 1920-1991 and its results. The study analyzes the role and significance of the ideas of Marxism-Leninism in the development of the education system and material and technical base, based on statistical data, historical facts, and scientific sources.

Key words: Surkhandarya, Marxism-Leninism, general education institutions, educational system, material and technical base, ideological education, curricula, teacher training, 1920-1991, pedagogy, ideological control.

Kirish. 1920-1991 yillar davomida Sovet Ittifoqida marksizm-leninizm g'oyalari faqat siyosiy, balki ta'lim tizimida ham muhim o'rin tutdi. Ta'lim, jamoatchilikni birlashtirish, sotsialistik g'oyalarni targ'ib etish va mehnatni qadrlash kabi maqsadlar uchun muhim vosita sifatida ishlatilgan. Surxondaryo viloyati o'zining geostrategik o'rni va iqtisodiy-ijtimoiy xususiyatlari bilan, marksizm-leninizm ideologiyasini targ'ib etish va ta'lim tizimini rivojlantirishdagi faoliyatni o'ziga xos tarzda olib borgan hududlardan biri bo'ldi. Maqolada, Surxondaryodagi umumta'lim muassasalarida marksizm-leninizm g'oyalari targ'ib etish, o'qituvchilarni tayyorlash, yangi o'quv dasturlarini ishlab chiqish va ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi.

Marksizm-leninizm g'oyalari ta'lim tizimiga kirish jarayonida, Surxondaryodagi ta'lim muassasalarida yangi

darsliklar, metodik qo'llanmalar va o'qituvchilarni tayyorlash tizimi rivojlanib, yangi pedagogik texnologiyalar va materiallar joriy etildi. Moddiy-texnika bazasining mustahkamlashuvi ta'limning sifatini oshirishga, o'quvchilarga zamonaviy ilmiy-uskunalar taqdim etishga va o'qituvchilarga yangi metodikalarni o'rgatishga imkon berdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Marksizm-leninizm g'oyalari Surxondaryodagi ta'lim tizimiga joriy etilishi: Surxondaryo viloyatida marksizm-leninizm g'oyalari 1920-yillarda boshlangan ideologik islohotlar doirasida ta'lim tizimiga joriy etildi. Bu davrda, o'quv dasturlarida sotsialistik g'oyalar, kommunistik partiyaning dasturlari va Lenin va Stalinning asarlari keng tarqaldi. Marksizm-leninizm g'oyalari ta'limda targ'ib etilishi, ayniqsa 1930-yillardan boshlab kuchaytirildi.

O'quvchilarni tarbiyalashda ideologik yondashuvlar va partiya siyosatini o'qitishda muhim rol o'ynadi.

Moddiy-texnika bazasini mustahkamlash tadbirlari; Surxondaryo viloyatidagi umumta'lim muassasalarida moddiy-texnika bazasining rivojlanishi va mustahkamlashiga katta e'tibor qaratildi. 1920-1991 yillar orasida, maktablar va o'quv yurtlarida yangi binolar qurildi, laboratoriyalar va ilmiy-uskunalar joriy qilindi. Bu davrda ta'lim jarayonida yangi texnologiyalar va texnik uskunalarining qo'llanilishi ta'lim samaradorligini oshirdi. Surxondaryo viloyatidagi maktablarda yangi darsliklar va metodik qo'llanmalar ishlab chiqilib, o'qituvchilarni tayyorlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlar tatbiq etildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bu metodologiya ta'lim tizimida Markisizm-Leninizm g'oyalarining rivojlanishi va targ'ib qilinishi tarixiy kontekstda o'rganishni ta'minlaydi. Surxondaryo viloyatidagi umumta'lim muassasalarida Markisizm-Leninizm g'oyalarini targ'ib etish jarayonini 1920-1991 yillar davomida kuzatib, bu davrda amalga oshirilgan siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarni, hukumatning ta'limga oid qarorlarini va ideologik targ'ibotning rivojlanishini tahlil qilish kerak. Tarixiy metod

orqali bu g'oyalar ta'lim jarayoniga qanday kirib kelganini va bu jarayonda qanday usullar qo'llanilganini aniqlash mumkin.

Statistik metod yordamida ta'lim tizimida amalga oshirilgan tadbirlarning samaradorligini o'lchash va tahlil qilish mumkin. Bu metod orqali o'quvchilar soni, ta'limning sifati (masalan, imtihon natijalari, o'quvchilarni qayta tayyorlash jarayonlari), resurslar taqsimoti va boshqa ko'rsatkichlar yig'ilib, ularni tahlil qilish orqali Markisizm-Leninizm g'oyalarining ta'lim tizimiga qanday ta'sir ko'rsatganini o'rganish mumkin.

Tahlil va natijalar. O'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish; O'qituvchilarni marksizm-leninizm g'oyalari asosida tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonlari Surxondaryoda alohida ahamiyatga ega bo'ldi. O'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglar tashkil etildi. Ushbu kurslarda o'qituvchilar marksizm-leninizm g'oyalarini o'quvchilarga etkazish bo'yicha maxsus metodikalar va pedagogik yondashuvlar bilan tanishdi. Shuningdek, o'qituvchilarning bilim va ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan yangi metodik qo'llanmalar ishlab chiqildi.

1-jadval: 1920-1991 yillarda Surxondaryoda umumta'lim muassasalari soni va o'quvchilar soni

Yillar	Boshlang'ich maktablar soni	O'rta maktablar soni	O'quvchilar soni (ming)	O'qituvchilar soni (ming)
1920	25	3	2.1	0.3
1930	78	12	10.5	1.2
1940	120	25	25.7	3.5
1950	180	48	48.2	6.7
1960	250	75	85.3	9.8
1970	310	100	125.4	14.2
1980	350	130	160.6	17.5
1990	370	145	185.2	19.3

2-jadval: 1920-1991 yillarda Surxondaryoda marksizm-leninizm asosida o'qitilgan o'qituvchilar soni

Yillar	Marksizm-leninizm kurslarini tamomlagan o'qituvchilar soni (ming)	Partiya a'zosi bo'lgan o'qituvchilar (%)
1920	0.2	5%
1930	1.5	12%
1940	3.2	20%
1950	6.8	35%
1960	10.5	50%
1970	13.7	62%
1980	16.9	75%
1990	18.4	80%

3-jadval: 1920-1991 yillarda Surxondaryoda ta'limning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash bo'yicha tadbirlar

Yillar	Yangi maktab binolari soni	Ta'mirlangan maktablar soni	Laboratoriya va ilmiy sinfxonalar soni	Kitoblar soni (ming)
1920	5	2	0	10
1930	15	5	3	50
1940	30	12	7	150
1950	50	25	18	400
1960	75	40	30	750
1970	90	60	50	1200
1980	110	85	80	1800
1990	120	95	100	2200

4-jadval: Surxondaryoda marksizm-leninizm asosida chop etilgan o'quv materiallari va targ'ibot ishlari

Yillar	Nashr etilgan marksistik darsliklar (ming)	Marksistik seminar va treninglar soni	Tarbiyaviy tadbirlar soni
1920	1.5	5	10
1930	5.8	12	25
1940	12.3	20	50
1950	25.5	35	85
1960	40.8	60	150
1970	55.4	85	220
1980	70.9	110	300
1990	80.3	130	350

Ushbu jadvallar Surxondaryo viloyatida marksizm-leninizm g'oyalarining umumta'lim muassasalarida qanday targ'ib etilganini, o'qituvchilar tayyorlanish jarayonini, ta'limning moddiy-texnika bazasining mustahkamlanish darajasini va o'quv materiallarining qanday ko'payib borganini aniqroq tushunish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Surxondaryo viloyatida 1920-1991 yillar davomida marksizm-leninizm g'oyalarini targ'ib etish va moddiy-texnika bazasini mustahkamlash tadbirlari o'zining natijalarini ko'rsatdi. Ta'lim tizimi marksistik ideologiyaning targ'iboti va o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qildi. Moddiy-texnika bazasining

rivojlanishi, yangi o'quv-uskunalar va darsliklarning joriy qilinishi, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam berdi. O'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirishda amalga oshirilgan tadbirlar, marksizm-leninizm g'oyalarining o'quvchilar orasida keng yoyilishiga va ta'limning sifatini oshirishga xizmat qildi. Biroq, marksizm-leninizm g'oyalarining ta'lim tizimida hukmronligi o'zining cheklovlariga ham olib keldi, chunki bu ideologiya ilmiy erkinlik va yaratuvchanlikni cheklab qo'ydi. Umuman olganda, Surxondaryo viloyatidagi ta'lim tizimi marksizm-leninizm g'oyalarining barcha asosiy prinsiplari va pedagogik metodlari asosida shakllandi va rivojlandi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон маориф вазирилик ҳисоботлари (1920-1991 йиллар) – Ўзбекистон Миллий архиви материаллари.
2. Аҳмедов А. "Ўзбекистонда совет даврида таълим сиёсати" – Тошкент: Фан, 1989.
3. Давлат статистика қўмитаси – 1920-1991 йилларда Ўзбекистонда таълим соҳаси бўйича ҳисоботлар.
4. Шарифходжаев М. "Совет таълим тизимида мафкуравий тарбия" – Тошкент: Фан, 1982.
5. Рустамов Ж. "Мактублар ва материаллар тўплами: Коммунистик тарбиянинг асосий тамойиллари" – Тошкент: Фан, 1986.
6. Buvabaevna, Q. Y. (2024). The use of information and communication technologies in the educational process. intellectual education technological solutions and innovative digital tools, 3(28), 169-172.
7. Buvabayevna, K. Y. (2024). The effect of investments in the years of independence on the industrial infrastructure of surkhandarya region. International Journal Of History And Political Sciences, 4(01), 50-54.
8. Kadirova, Y. B. (2024). Changes in the infrastructure of Uzbekistan and its southern regions during the years of independence. international journal of european research output, 3(1), 136-143.
9. Buvabayevna, K. Y. (2024). Issues of Ensuring Employment of the Population of Surkhandarya Region during the Years of Independence. Central Asian journal of Social Sciences and History, 5(1), 173-177.
10. Kadirova, Y. (2024). Aholini ijtimoiy himoyalash tizimini takomillashtirilishi: ish bilan ta'minlash va turmush sharoitini yaxshilash bilan bog'liq islohotlarning natijalari. News of the NUUZ, 1(1.2), 11-14.
11. Buvabayevna, K. K. (2025). Active Participation Of Women In The Scientific And Technical Activities Of Our Society. American Journal of Advanced Scientific Research, 2(9), 271-273.
12. Buvabayevna, K. K., & Buvabayevna, K. Y. (2025). The Role And Place Of The Family In Forming The National Spirituality Of Youth. American Journal of Advanced Scientific Research, 2(9), 124-128.

Bahridil ERGASHEVA,
Fanlar Akademiyasi Tarix instituti tayanch doktoranti
E-mail: bahridilergasheva5@gmail.com

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti dotsenti H.Mamadaliyev taqrizi asosida

QADIMGI DINIY E'TIQODLARDA AYOL SIYMOSI

Annotatsiya

Turon hududi Markaziy Osiyo va unga tutash mintaqalarni qamrab olgan keng makon sifatida, insoniyat tarixining muhim chorraxalaridan birida joylashgan bo'lib, miloddan avvalgi davrlardan to hozirgi kunga qadar turli xalqlarning o'zaro ta'siri va madaniy almashinuvi maydoni vazifasini o'tab kelmoqda. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ayol kultlari qadimgi jamiyatlarning diniy qarashlarida markaziy o'rinlarni egallash bilan birgalikda ularning ijtimoiy-ma'naviy tuzilishiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatish orqali, insonlar hayotida muhim va ko'p qirrali rollardan birini o'ynagan. Ana shu jihatlardan kelib chiqqan holda, mazkur maqolada ushbu hududdagi xalqlarning ayol siymosiga bo'lgan qarashlarining ildizlarini etnografik jihatdan ochib berishga harakat qilindi. Paleolit davri qoldiqlari orasidagi ayol haykalchalari, keyingi o'rinda fetishizm, animizm, shamanizm kabi dinning ilk kurtaklari va shu bilan birgalikda zardushtiylik, buddaviylik, islom dinida ayol siymosiga bo'lgan qarashlar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Umay ona, Anahita, Buyuk iloha kult, ayol siymosi, haykalchalar, farzand, animizm, zardushtiylik.

THE FIGURE OF WOMEN IN ANCIENT RELIGIOUS BELIEFS

Annotation

The Turan region, as a vast space covering Central Asia and adjacent regions, is located at one of the important crossroads of human history, and has been a place of interaction and cultural exchange of different peoples from the times before Christ to the present day. It is worth noting that, in addition to occupying a central place in the religious views of ancient societies, female cults played an important and multifaceted role in human life by seriously influencing their socio-spiritual structure. Based on these aspects, this article attempts to ethnographically reveal the roots of the views of the peoples of this region on the figure of women. Female figurines among the remains of the Paleolithic era, then the first buds of religion such as fetishism, animism, shamanism, and at the same time views on the figure of women in Zoroastrianism, Buddhism, and Islam were analyzed.

Key words: Mother Umay, Anahita, Great Goddess cult, female figure, figurines, child, animism, Zoroastrianism.

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ДРЕВНИХ РЕЛИГИОЗНЫХ ВЕРОВАНИЯХ

Аннотация

Туранский регион, как обширное пространство, охватывающее Среднюю Азию и прилегающие регионы, расположен на одном из важных перекрестков человеческой истории и служил местом взаимодействия и культурного обмена между различными народами с доисторических времен до наших дней. Стоит отметить, что женские культы, помимо того, что занимали центральное место в религиозных воззрениях древних обществ, также играли важную и многогранную роль в жизни человека, существенно влияя на его социально-духовную структуру. На основе этих аспектов в статье предпринята попытка этнографически раскрыть корни представлений народов этого региона об образе женщины. Были проанализированы женские фигурки среди останков эпохи палеолита, затем первые зачатки таких религий, как фетишизм, анимизм и шаманизм, а также взгляды на женскую фигуру в зороастризме, буддизме и исламе.

Ключевые слова: Мать Умай, Анахита, культ Великой Богини, женская фигура, статуэтки, ребёнок, анимизм, зороастризм.

Kirish. Turon hududi nafaqat boy madaniy chorraxa, balki geografik jihatdan turfa xillikni, shu hududdagi xalqlarning diniy e'tiqodlarida va mifologik qarashlarida o'ziga xoslikni shakllanishiga zamin yaratgan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ayol kultlari qadimgi jamiyatlarning diniy qarashlarida markaziy o'rinlarni egallash bilan birgalikda ularning ijtimoiy-ma'naviy tuzilishiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatish orqali, insonlar hayotida muhim va ko'p qirrali rollardan birini o'ynagan. Ular jamiyatning iqtisodiy farovonligi, oilaviy munosabatlarning mustahkamligi va ma'naviy ehtiyojlarining qondirilishida katta ahamiyat kasb etgan. Ayol xudolarga sig'inish orqali insonlar tabiat kuchlari bilan munosabatlarini tartibga solishga, unumdorlikni rag'batlantirishga, oila va jamiyatni himoya qilishga va hayotiy muammolarni hal etishga intilgan. Ayollar nafaqat oila o'chog'ining bekasi, shu bilan birgalikda madaniyat va ma'naviyat yaratuvchisi Qadimgi Turon jamiyatida ayol xudolar kulti ayollarning ijtimoiy mavqeini belgilashda va onalik qadriyatlarini ulug'lashda muhim rol o'ynaganligi sababli, ayol siymosini elshunoslik jihatlarini o'rganish muhim hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, Turon hududining qadimgi diniy e'tiqodlarini, xususan, ulardagi ayol siymosining o'rnini o'rganish, mintaqaning madaniy merosini anglash va insoniyat tarixidagi tamaddun ildizlarini tahlil qilish orqali o'zbek oilalarida

qiz bolalaga bo'lgan munosabatlarni qanday shakllanganini va rivojlanishini bilib olishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Diniy e'tiqodlarda ayollar siymosi dunyo bo'yicha barcha tadqiqotchilarni qiziqitirgan mavzulardan biri desak xatò bo'lmaydi. Ushbu masalani o'rgangan olimlarning ishlarini biz arxeologik, etnografik, folklor jihatdan tasniflab chiqdik. Ammo ushbu maqolada faqatgina tarixiy jihatdan yoritdik. Ajdodlarimizning diniy e'tiqodlaridagi ayollar siymosini o'rganishda bizga eng birinchi ma'lumotlarni arxeologik manbalar beradi. Masalan, umumiy qarashlarni S.Roberts, P.Efimenko, S.Tokarevlarining tadqiqotlari orqali misol qilib keltirishimiz mumkin. S.Roberts, ayol xudolar bu ma'budalardir [4] bo'lib ayol shaklida tasavvur qilingan oliy xudoga ishora qiladi va ko'p dinlarda ma'budalar katta rol o'ynaydi [4] deya xulosa beradi. Neolit yoki yangi tosh davri qishloq ho'jaligi kashf etilganidan keyin ehtimol Osiyoda o'troq jamoalarning vujudga kelishi, diniy nuqtai nazardan ma'buda asosan yerga o'xshatildi. U ko'pincha yer, fasllar bilan shu bilan birgalikda ekin ekish payti, hosil bayramlari bilan bog'landi [4]. P.Efimenkoning so'zlariga ko'ra, "ayol kultlari", nafaqat "ajdodlar" va shu bilan birga "o'choq qo'riqchilari" va ovning sehrli marosimlarini bajaruvchilardir [10] deb xulosa beradi. S. Tokarev ham uning fikrlarini ma'qullab, ayolning o'rni dunyo xalqlari orasida juda uzoq vaqt saqlanib qolganligini, marosimlarda hanzu bu davom etayotganini

[10] ta'kidlaydi. Taniqli o'zbek arxeologlari akademik A.Asqarovning fikricha, "onalarni ilohiylashtirish, ularning siymosini toshda, suyakda, qoyada yasash va chizish, ya'ni ibtidoiy san'atning kashf etilishi [7]" va bu uning maqomi yuksak ekanidan dalolat berishga urg'u beradi. A.Sagdullayev esa "Ona va bolani tasvirlovchi terrakota haykalchalarning aksariyatida onaning bolaga bo'lgan mehri va farzandning onaga bo'lgan ishonchi aks ettirilgan. Bu holat o'sha davr jamiyatida ona-bola munosabatlarining emotsional jihati yuqori qadrlanganligi bilan bog'liq [5]"ligini o'rganadi. B.Eshov "Bolaliktepadaqi ona va bola tasvirlangan sahnalarning ba'zilarida ona bolaga muqaddas kitoblarni o'qib berayotgan yoki diniy marosimlarda ishtirok etishga o'rgatayotgan lahza aks ettirilgan. Bu esa onaning farzandga ma'naviy qadriyatlarini singdirishdagi rolini ko'rsatadi[2]".

Etnografik jihatdan ayol kulti bilan bog'liq tadqiqotni O.Suxareva yozishicha, "O'zbekistonning janubiy hududlarida hozirgi kunda ham bola tug'ilgandan so'ng onaga beriladigan maxsus sovg'alar, ona va bolaning birgalikda kiyinishi, onaning homiladorlik va tug'ruqdan keyingi davrda rioya qiladigan qoidalari, Bolaliktepadaqi topilmalarda aks ettirilgan an'analarning davomi hisoblanadi[6]". G.Pugachenkova o'zining "O'rta Osiyo san'ati tarixi" nomli asarida Bolaliktepadaqi ona va bola tasvirlarini tahlil qilar ekan, ularda zoroastriylik va mahalliy madaniy an'analari ta'sirini ko'radi: "Bolaliktepadaqi ona va bola tasvirlari zoroastriylik dinidagi Ardivisura Anahita (suv va hosildorlik ma'budasi) kultining ta'sirini aks ettiradi, ammo shu bilan birga mahalliy turkiy qabilalarning ona va bola munosabatlariga bo'lgan qarashlarini ham o'zida mujassam etgan[3]" deya xulosa beradi. X.Karomatov ham o'z tadqiqotlarida 12-15 sm balandlikdagi mazkur haykalchalarning ho'llari konus shaklida ishlanib, ayrimlarining tepa hismida teshik borligi, tumor sifatida tahir yurilganidan dalolat beradi. Odatda, ular olovda kuydirilib, ba'zilar bo'yalgan ham [9]. Taniqli etnograf olim A.Ashirov ayollar siymosiga qarashlarning saqlanib qolgan jihatlarini marosimlar orqali o'rganib, bolaning hayotida ona muhim zot bo'lganligini ta'kidlaydi. Bu qarashlar esa Umay ona haqidagi qadim qarashlar asosida, chaqaloqlarning himoyachisi[1] ekanini ta'kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada umumiy yondoshuv, mantiqiylik, tarixiylik, analiz va sintez, qiyosiy tahlil, kabi tadqiqot usullaridan keng foydalanildi. Ushbu maqolani tayyorlashda mavzuga oid bo'lgan asosiy manba bo'lgan arxeologik, diniy manbalar va tadqiqotlardan qadim diniy e'tiqodlarda ayol siymosiga qarash qanday shakllanganligi o'rganib, tasniflandi.

Tahlil va natijalar. Paleolit davri qoldiqlari orasida juda ko'p sonli ayol haykallar mavjud bo'lib ularning yoshi 30000 hatto 40000 yil hisoblanadi. Haykallar turli shakllarda, semiz, nozik, hayotiy va hayoliy bo'lib olimlar hamon bu haykallar aniq qanday ma'noga ega ekanligi haqida bahlashishadi [4]. Qadimiy e'tiqodlarda ayollarga bo'lgan munosabat dastlab ilohiy tusda bo'lgan. Ayol xudolar bu ma'budalar [4] bo'lib, ayol shaklida tasavvur qilingan oliy xudoga ishora qiladi va ko'p dinlarda ma'budalar katta rol o'ynaydi [4]. Neolit yoki yangi tosh davri qishloq ho'jaligi kashf etilganidan keyin ehtimol Osiyoda o'troq jamoalarning vujudga kelishi, diniy nuqtai nazardan ma'buda asosan yerga o'xshatildi. U ko'pincha yer, fasllar bilan shu bilan birgalikda ekin ekish payti, hosil bayramlari bilan bog'landi [4].

P.Efimenkoning fikrlariga qaraganda, "ayol kultlari", nafaqat "ajdodlar" va shu bilan birga "o'choq qo'riqchilari" va

ovning sehrli marosimlarini bajaruvchilardir [10] bo'lib, ularning farzand dunyoga keltira olishi alohida urg'ulangan. Aynan shuning uchun ulug'lanib, muqaddas o'choq qo'riqchilari sifatida tan olingan. S.Tokarev ayolning o'rni dunyo xalqlari orasida juda uzoq vaqt saqlanib qolganligini, "O'choq bekasi"ning diniy-mifologik qiyofasi ona-urug'ning turmush tarzi asosida yaratilgan bo'lsa, xuddi shu turmush tarzidan kelib chiqqan holda, oila va maishiy marosimlarda ayollarning ustuvorligi bir xil vaqtgacha davom etgan bo'lsa, ajabmas [10] deb ta'kidlaydi. Ayolga bo'lgan munosabatni haykalchalar orqali ham bilib olishimiz mumkin. Ular toshlarda, suyaklarda, qoyatosh sur'ratlarida aks etishi ibtidoiy san'atning kashf etilishi [7]" va rivojlanishiga sabab bo'ldi. Bu uning yuksak maqomidan darak beradi.

Ushbu san'at asarlarida asosan on avay bo'lib, aks ettirilgan bo'lib, unda onaning farzandga bo'lgan mehri ko'rsatishga urg'u beriladi. Bu holat o'sha davr jamiyatida ona-bola munosabatlarining ruhiy jihati yuqori qadrlanganligi bilan bog'lanadi [5]. Shuningdek, Bolaliktepadaqi ona va bola tasvirlarida onaning bolaga diniy tarbiya berayotgani, marosimdagi ishtirok saxnasi orqali aks etiriladi. Bu esa onaning farzandga ma'naviy qadriyatlarini singdirishdagi rolini ko'rsatadi[2]. Ushbu Bolaliktepadaqi ona va bola tasvirlari zoroastriylik dinidagi Ardivisura Anahita (suv va hosildorlik ma'budasi) kultining ta'sirini aks ettiradi, ammo shu bilan birga mahalliy turkiy qabilalarning ona va bola munosabatlariga bo'lgan qarashlarini ham o'zida mujassam etgan [3] ligiga ishoralar mavjud. Shuningdek ayrim ayol haykalchalarning ho'llari konus shaklida ishlanib, ayrimlarining tepa hismida teshik borligi, tumor sifatida taqib yurilgan [9] ligi fetishizmga ham ta'sir etganidan dalolatdir. Ayollar siymosiga qarashlarning saqlanib qolgan jihatlarini marosimlarda ham yaqqol sezilib, bolaning hayotida ona muhim zot bo'lganligini ko'rsatadi. Bu qarashlar esa Umay ona haqidagi qadim qarashlar ustun bo'lib, chaqaloqlar himoyachisi Umay ona [1] ning islom dinidan ham oldinroq xalqning qarashlarida mavjud [8] bo'lganidan dalolat beradi.

Shu o'rinda jangovorlik ilohasi hisoblangan Nana baqtriyaliklar, xorazmliklar, sog'diylar hayotida muhim rol o'ynaydi. Kushonlar imperiyasi davrida hatto xudo sifatida ham sig'inishgan [11]. M.SHenkarning ta'kidlashicha, Nana butun So'g'dda tanilgan bo'lsa-da, har bir mintaqada birdek mashhur bo'lmagan va uning Panjakentdagi ahamiyati beqiyos edi [11].

Bugungi kunda ushbu ilohalarga garchi e'tiqod qilinmasada, marosim va urf-odatlarining asosiy qahramonlari sifatida gavdalandi. Misol uchun, Bibi seshanba, Bibi mushkulkushod kabi ayollar hayotidagi qiyinchiliklardan yengil o'tib, baxt saodatga yetishishlarini so'rab iltijo qilish xalqimizning kundalik qarashlariga singib, qorishib ketgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki, qadimgi diniy e'tiqodlar va tasavvurlarda ayol siymosi o'ziga xos, ko'p qirrali bo'lib shakllangan va turli vazifalarni bajargan. U avvalo xalqimiz qarashlarida ma'buda, iloha, himoyachi, tarbiyachi, ona, donishmand kabi rollarni ijro etgan. Shu bilan birgalikda, ijtimoiy, ma'naviy hayotda ayollarning o'rni muhim bo'lganidan dalolat beradi. Garchi diniy qarashlar ko'p va o'zgarib turgan bo'lsada, ular xalqlarning hayotining muhim bir qismi sifatida singib ketgan va qadimgi e'tiqod ildizlari zamonaviy madaniyatda saqlanib qolgan. Shuningdek, ushbu masala gender tengligi jihatidan chuqurroq o'rganishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR

1. Аширов А. Ўзбек халқи анъанавий турмуш тарзида қадимий диний эътиқодлар. Тошкент. 2008. Дисс. 248 б
2. Ешов Б. Ўзбекистон давлатчилиги ва бошқарув тарихи. Тошкент: Фан, 2012. 203-б.
3. Пугаченкова Г.А. Искусство Средней Азии. Москва: Искусство, 1980. с. 203
4. Roberts S. Ellvud. The encyclopediya of world Religions. New York. 2007. 181 p
5. Сагдуллаев А. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. Тошкент: Ўқитувчи, 1996. 98-б.
6. Сухарева О. Мать и ребёнок у народов Средней Азии. В кн.: Семья и семейные обряды у народов Средней Азии и Казахстана. Москва: Наука, 1978. с. 182.
7. Асқаров А. Қадимги Турон энеолит, бронза ва илк темир даври цивилизациялар тарихидан лавҳалар. Тошкент. Фан. 2023. 4 б.
8. Е.Станбекович. Кыргыздардагы Умай эненин культу: тарыхый салыштырмалуу иликтөөлөр. Бишкек. 2023. Дисс. 31 с
9. Кароматов Х. Ўзбекистонда мазий эътиқодлар тарихи. Тошкент. 2008. 304 б

-
10. Токарев С. Ранние формы религии. Москва. Политиздат, 1990. 553 стр.
 11. [https://en.wikipedia.org/wiki/Nana_\(Bactrian_goddess\)#Nana_as_a_warlike_goddess](https://en.wikipedia.org/wiki/Nana_(Bactrian_goddess)#Nana_as_a_warlike_goddess)